

Men størst av alt er æren

Æresbegrepet i Sigrid Undsets roman Olav Audunssøn

Kristine Sverresen

Masteroppgave i nordisk, særlig norsk, litteratur og språk i
Lektor- og adjunktprogrammet

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2012

© Kristine Sverresen

2012

Men størst av alt er æren: Æresbegrepet i Sigrid Undsets roman Olav Audunssøn

Kristine Sverresen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I en av de mest dramatiske hendelsene i romanen *Olav Audunssøn*, setter Olav øksen sin i skallen på islendingen Teit Hallsøn så bakhodet blir kløyvet. Teit har forført Olavs tilkommende hustru, og for å redde sin og sin hustrus ære velger Olav å drepe forføreren. Dette er én av mange handlinger som blir skjebnebestemmende for Olavs liv. Her er det tydelig at æren er en handlingsdrivende faktor, noe som er typisk for Olavs handlinger. Bak mange av de valg som Olav tar, ligger en streben etter å ivareta og høyne sin egen ære. Lignende handlingsmønster finner vi også hos mange av de andre personene i romanen. Æren viser seg å ha stor betydning for menneskenes livsløp og oppførsel. Den fungerer dermed som den sterkeste normdannende instansen i samfunnet. Målsettingen med denne oppgaven er å undersøke hvordan æren virker på de sentrale personene vi blir kjent med i verket.

Olavs ærekjærhet er like sterk gjennom hele livet, og kommer etter hvert i konflikt med både religionens og ættefelleskapets verdier. Individets egne interesser i konflikt med kollektivets normer er et sentralt tema i denne oppgaven. I samfunnet som skildres er det en allerede bestemt æreskodeks, som er knyttet til kjønn, rolle og øvrig sosial status. En del av oppgaven dreier seg om å se hvordan personene opptrer i forhold til disse aspektene. Jeg går inn på de sentrale hendelsene i romanen for å se hvordan æren fungerer som motiv for de enkelte personene.

Jeg har to innfallsvinkler for analysen av æresoppfatningen i romanen, som tar utgangspunkt i definisjonen av begrepet. Æren defineres som en persons verdi sett fra både personens egne øyne, og fra samfunnet rundt. Jeg tar altså for meg æren sett fra et generelt samfunnsperspektiv, og fra et personlig og subjektivt ståsted. I den første delen blir æren studert fra et ytre perspektiv, der medmenneskenes felles vurdering av en persons ære står i fokus. Her går jeg inn på hva vi kan anse som samfunnets æreskodeks. Fra det personlige perspektivet går jeg inn på hovedpersonene i verket for å undersøke hvordan de oppfatter sin egen ære. Æresfølelsen blir her studert som et indre anliggende. Gjennomgående handler det om å finne ut av hva det er som driver personene i deres valg og handlinger.

Gjennom analysen finner jeg ut at æren er et grunnleggende motiv i romanen. De æresforestillinger som finnes i verket er hentet fra den hedenske sagaverdenen, der æren er nedfelt i samfunnets normssystem. Ærens betydning er riktignok varierende for de ulike personene, og for noen er ikke ærekjærheten like framtrædende. Men det viser seg at ære og

skam i de fleste situasjoner er bakenforliggende faktorer som styrer personene i deres handlinger.

Forord

Da er masteroppgaven slutført, og studentlivet blir om få måneder historie. De fem årene jeg har tilbrakt på lesesalene på Sophus Bugges hus, Helga Enghs hus og til slutt Henrik Wergelands hus vil alltid være noe jeg kommer til å savne. Tiden med lange pauser, lunsj på Frederikke, og festligheter på Kjellern mellom all lesingen. Takk til mine studievenner som har gjort disse fem årene til de beste. En spesiell takk til Anne som har beriket studentlivet fra første dag. Takk til alle jeg satt med i styret på Kjellern, og til dere som fortsatt styrer. Tusen takk til mamma, pappa og Marie for evig oppmuntring og støtte til hva jeg enn gjør. Takk til Liv Blikrud for kloke og inspirerende innspill, og god veiledning gjennom skriveprosessen. En siste takk rettes til Halvard. Takk for at du tok deg tid til å lese gjennom oppgaven, og for alt du ellers gjør for meg.

Kristine Sverresen
Oslo, 07.05.2012

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1. Problemstilling.....	2
1.2. Struktur og metode.....	3
1.3. Tidligere forskning.....	6
1.4. Handlingen i <i>Olav Audunssøn</i>	8
2. <i>Olav Audunssøn</i> som historisk roman.....	13
2.1. Sjangeren historisk roman.....	13
2.2. To krysningspunkter: fakta og fiksjon, fortid og nåtid	14
2.3. Debatten om Sigrid Undsets bruk av historien	16
3. Æresbegrepet.....	20
3.1. Definisjon.....	20
3.2. Sagaenes æresbegrep	22
4. Samfunnets æreskodeks	26
4.1. Vurderingene av æren i <i>Olav Audunssøn</i>	26
4.1.1. Æresgruppe	26
4.1.2. Kompetitiv og hierarkisk ære.....	28
4.1.3. Leserens vurderinger av personenes ære	31
4.2. Menns ære.....	33
4.2.1. Fra barndom til alderdom.....	33
4.2.2. Maskulinitet	37
4.2.3. Æresvold	40
4.2.4. Nettverksbygging.....	45
4.3. Kvinneres ære	47
4.3.1. Overgangen fra ungmø til hustru	49

4.3.2. Kvinnernes personlige egenskaper.....	51
4.3.3. Ekteskap.....	56
4.4. Æren i det sosiale hierarkiet.....	58
4.4.1. Det sosiale hierarkiet.....	58
4.4.2. Sosial mobilitet	66
4.4.3. Status og ære	67
5. Individets æresfølelse.....	69
5.1. Individet og ætten	69
5.1.1. Slektsystemet i Olav Audunssøn	69
5.2. Den ærekjære Olav Audunssøn	71
5.2.1. Olavs ættestolthet.....	72
5.2.2. Æren og religionen.....	77
5.2.3. Ættesamfunnets æresbegrep.....	80
5.2.4. Olavs æresfølelse og æresstatus gjennom livet.....	82
5.3. Ætteskjemmen Ingunn Steinfinnsdatter	85
5.3.1. Ingunn i sin rolle som middelalderkvinne	85
5.3.2. Et liv som æreløs.....	87
5.3.3. Den hedenske skammen og den kristne synden.....	89
5.4. Utbyrdingen Eirik Olavssøn	90
6. Avslutning.....	93
Litteratur	97

1. Innledning

Det er ifølge historiker Arnved Nedkvitne tre elementer å skape sosiale normer ut fra i ulike samfunn: loven, religionen og æren (Nedkvitne, 2011, s. 11). Disse tre elementene blir vektet ulikt etter hvilket samfunn man lever i. Hvis vi går tilbake i historien finner vi at de kollektive verdiene ære og religion ofte stod over loven. Men i utviklingen av den moderne vestlige verden har æren fått en helt annen dimensjon enn hva den hadde tidligere. Dette har sammenheng med den sterke vektleggingen av individet og dets rettigheter (Nedkvitne, 2011, s. 12). Loven forholder seg til individet, mens æren og religionen legger vekt på det kollektive fellesskapet. Sentreringen rundt individet har ført til at loven har blitt den overordnede instansen i det vestlige samfunnet.

Historieprofessor Erling Sandmo forteller i et intervju i A-magasinet at skandinaviske samfunn er ekstreme når det gjelder mangelen på ære (Kluge, 2012, s. 14). Med en sterk stat som forvalter våre rettigheter, er ikke behovet for å forsvare familiens eller enkeltindividets ære like sterk som det var i tidligere tider. For dagens nordmenn kan derfor begrepet ære ofte assosieres med noe arkaisk og gammeldags. Æren er byttet ut med ord som integritet og rettigheter. Sandmo hevder at æresbegrepet er "tømt for innhold og satt på museum" (Kluge, 2012, s. 14).

Likevel er ikke æresbegrepet forsvunnet helt fra vårt vokabular, og i de siste tiårene har begrepet fornyet sitt innhold i det norske samfunnet. Dette har skjedd som følge av innvandring og globalisering, som har brakt oss i kontakt med andre kulturtradisjoner der æren har en stor betydning. I enkelte østlige samfunn er det fremdeles æren eller religionen som styrer de sosiale normene. Ærens sterke posisjon i visse innvandremiljøer har i flere tilfeller ført til konflikter mellom mennesker med ulik æresoppfatning:

I dagens vesteuropeiske rettsstater, som i stigende grad preges av etnisk og kulturelt mangfold, finnes det mange eksempler på konflikter som skyldes majoritetssamfunnets manglende forståelse for andre befolkningsgruppers æresoppfatning, og på den annen side en del innvandremiljøers uvilje mot å akseptere gjeldende lover og regler. ("ære", *Store norske leksikon*, 2009).

Noen innvandremiljøers legitimering av voldelige handlinger baserer seg på nettopp æren, der det å forsvare familiens og kollektivets verdighet står over statens lover.

Den sterke vektleggingen av æren er ikke et ukjent fenomen i norsk historie. I middelalderens Norge hadde æren en viktig rolle i samfunnet. Normsystemet tok utgangspunkt i æren som det opphøyde sosiale ideal. Den nye interessen for æresbegrepet, med opphav i kulturforskjeller i det norske og internasjonale samfunnet, har klare paralleller til den æresoppfatningen vi finner i norsk middelalder. Middelalderens æresoppfatninger har dermed fått en ny aktualitet i dagens samfunn.

I *Olav Audunssøn* skaper Sigrid Undset en verden som tar utgangspunkt i norsk middelalder. Den æresoppfatningen vi møter i dette verket skiller seg fra store deler av den moderne virkeligheten ved dens opphøyde posisjon i samfunnet. I denne oppgaven vil jeg gå dypere inn i begrepet ære og se hvordan den kan virke bestemmende for menneskene og samfunnet i den fiktive verdenen i romanen. Motivasjonen for dette er blant annet å kunne øke forståelsen av ærens sterke betydning i enkelte miljøer i dagens samfunn.

Min interesse for oppgaven ligger i hovedsak i det historiske og middelalderen spesielt, men også i det å finne ut av og forstå hva det er som driver menneskene til å handle slik de gjør, og hvordan dette påvirker deres livsutvikling. Olav Audunssøns univers gir slik sett en mulighet for å dyrke min interesse for historien, litteraturen og ”menneskenes hjerter”.

1.1. Problemstilling

I *Olav Audunssøn* er æren et grunnleggende motiv, som danner basis for samfunnets normer og levereregler. Æren har en sterk posisjon i det samfunnet som skildres og for de menneskene vi blir kjent med. Målsettingen med oppgaven er å studere og drøfte hvordan æren framstilles i romanen. Jeg vil gi en analyse av verket med utgangspunkt i de æresoppfatningene som råder i romanens fiksjonsunivers.

Hovedfokuset i oppgaven vil ligge på individene og deres personlige æresoppfatning, med særlig vekt på hovedpersonene. Jeg vil også se på relasjonene mellom menneskene og det kollektivet de er en del av i lys av æresbegrepet. Jeg kommer til å trekke inn personenes sosiale status og kjønnsrolle, da dette er bestemmende faktorer for de enkelte personenes ære. I tillegg vil en stor del av oppgaven dreie seg om å finne ut av hvilke kriterier som legges til grunn for vurderingene av de enkelte personenes æresstatus, og hvordan personene oppfatter sin egen ære ut fra disse kriteriene.

Olav Audunssøn er en roman med mange dramatiske hendelser og etiske problemstillinger. Det er i hovedsak de hendelsene som er viktige for utviklingen av

handlingsforløpet i verket jeg vil fokusere på i denne oppgaven. I analysen vil jeg blant annet prøve å finne ut av hva som er grunnen til at personene handler slik de gjør, og hva som er bakgrunnen for de valgene som blir tatt. Mer spesifikt handler det om hva som fungerer som motiv for menneskenes handlinger. Min tese er at det er de enkelte individers streben etter ære som ligger til grunn for mange av de valgene som blir tatt og de handlingene som blir utført. Jeg anser æren som den viktigste handlingsdrivende faktor i romanen og som et tematisk bærende grunnmotiv. Jeg vil forsøke å vise hvordan æren virker styrende både i de enkelte situasjonene, og i handlingen i verkets helhet. Jeg vil dermed gå ut fra følgende problemstilling i denne oppgaven: Hvordan fungerer æren som motiv for menneskenes handlinger i *Olav Audunssøn*?

1.2. Struktur og metode

Olav Audunssøn hører hjemme i den realistiske romantradisjonen i norsk litteratur. Den kan imidlertid plasseres i flere ulike kategorier innenfor romansjangeren. Den kan blant annet leses som en historisk roman, en psykologisk roman, en kjærlighetsroman, eller en religiøs roman. Æresoppfatningen som dominerer i verket er hentet fra en annen tidsepoke enn forfatteren selv har opplevd, og for å kunne gi et tidsriktig bilde av æresbegrepet har Undset måttet bruke historiske kilder som grunnlag for diktningen. Oppgaven dreier seg altså i høy grad om det historiske aspektet. Jeg vil derfor først og fremst studere *Olav Audunssøn* som en historisk roman. Som vi senere skal se er ære og skam indre opplevelser, og temaet er derfor også nært knyttet til psykologien. Kjærlighetsberetningen og det religiøse aspektet vil derimot stå mer i bakgrunnen i min analyse.

Den historiske roman er en omstridt sjanger, og jeg ser det som viktig og relevant for min oppgave å trekke fram spesifikke trekk ved sjangeren og problematiseringen rundt denne. Her vil jeg bruke teorier om sjangeren presentert av blant andre Georg Lukács, Hans O. Granlid og David Cowart. Også debatten om Sigrid Undsets bruk av historien er et uunngåelig moment i studiet av hennes middelalderromaner. Både sjangerproblematikken og Undsets bruk av historien tar jeg opp i kapittel to.

Videre i dette kapittelet vil jeg gjøre rede for forskningstradisjonen omkring verket, for i hovedsak å plassere min egen oppgave i forhold til den tidligere forskningen som er gjort om romanen. Jeg kommer også til å gi en oversikt over handlingsforløpet, selv om jeg forutsetter at handlingen er kjent på forhånd. *Olav Audunssøn* er et komplekst og omfattende

verk på 1 209 sider, og av den grunn ser jeg det som nødvendig å gi et overblikk over hovedtrekkene i handlingen.

Tredje kapittel handler om æresbegrepet generelt. Jeg drøfter definisjonen av begrepet, og gir videre en summarisk oversikt over den æresoppfatningen som er typisk for sagalitteraturen. Som jeg kommer tilbake til, er middelalderuniverset i *Olav Audunssøn* preget av ættesagaene. Jeg ser det derfor som nyttig å se til sagalitteraturen for å etablere et utgangspunkt for analysen av verket.

Den første delen av oppgaven vil altså utgjøre et grunnlag for analysen, der jeg gjør rede for begreper som brukes i den videre drøftingen av romanen. Selve analysen kommer i kapitlene fire og fem. Jeg har valgt å dele analysedelen i to hoveddeler. Den første delen handler om æren sett fra et samfunnsperspektiv (kapittel fire), og den andre delen handler om den personlige æren knyttet til de tre hovedpersonene i verket (kapittel fem).

Kapittel fire omhandler samfunnets æreskodeks på generell basis. Jeg vil først se på hvem det er som vurderer personenes ære, og hvordan vurderingene blir foretatt. De to neste underkapitlene handler om mennenes og kvinnenes ære hver for seg. Her kommer jeg nærmere inn på hvilke kriterier personene blir vurdert ut fra og hvordan de vurderes ut fra disse. Samfunnet i verket er klart kjønnsdelt, og æresforestillingene for menn og kvinner er vidt forskjellige. Jeg har derfor valgt å skille kjønnene i hvert sitt underkapittel, for å diskutere hvordan æren arter seg for de ulike personene ut fra en kjønnsdefinert stilling. Jeg vil her diskutere hvilke handlinger og egenskaper som gir ære, og hvilke som regnes som skamfulle. Dette vil jeg ta opp igjen i kapittel fem, der jeg tar for meg den indre æresfølelsen knyttet til enkeltpersoner. Til slutt i kapittel fire, vil jeg ta for meg det sosiale hierarkiet i verket. Jeg vil forsøke å definere samfunnsgruppene som de ulike personene tilhører, og knytte gruppetilhørigheten opp mot æresbegrepet.

Kapittel fem handler om den æren som er spesifikk for de tre hovedpersonene Olav Audunssøn, Ingunn Steinfinnsdatter og Eirik Olavssøn. Jeg tar her utgangspunkt i personenes indre oppfatning av sin egen æresstatus. Mye av fokuset ligger imidlertid på ættetilhørigheten. Jeg vil vise hvordan troskapen mot ætten har konsekvenser for den dominerende æresoppfatningen i samfunnet. Ære knyttet til religion og rollemønster vil jeg også trekke fram her. Hovedvekten ligger på Olav Audunssøns og Ingunn Steinfinnsdatters personlige æresfølelse, men jeg vil også kommentere Eirik Olavssøns æresoppfatning til slutt i kapittelet, selv om den ikke kommer like klart fram i verket.

I hvilken grad man skal bygge på forfatterens egne meninger i litterære forskningsarbeider, er som kjent et diskutabelt emne. Jeg kommer i utgangspunktet ikke til å legge vekt på Undsets biografi, men der jeg mener det er relevant, vil jeg trekke inn elementer fra Undsets egne arbeider om de temaene jeg vil belyse. Sigrid Undset produserte en lang rekke historiske artikler og essays, og hennes synspunkter på middelalderens æresbegreper kan virke utdypende og klargjørende for forståelsen av verkets tematikk. Når forfatterens synspunkter er så eksplisitte som i Undsets tilfelle, mener jeg det er faglig forsvarlig å gjøre bruk av dem i arbeidet med hennes verker.

Foruten Undsets egne artikler om hennes forhold til sagaene, kommer jeg til å gjøre særlig bruk av Preben Meulengracht Sørensen's avhandling *Fortælling og ære: studier i islendigesagaene* (1993). Sigrid Undset brukte sagalitteraturen både som dikterisk inspirasjon og historisk kilde i sine arbeider. I *Olav Audunssøn* kommer henvisningene til sagalitteraturen tydelig fram gjennom hyppig bruk av trekk fra sagasjangeren. Sagaene utgjør et vesentlig grunnlag for det samfunnet som er skildret i verket, og dette gjør det legitimt å gjøre bruk av en studie som tar utgangspunkt i sagalitteraturen. Historiker Arnved Nedkvitnes framstilling av æren i boka *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år* (2011), og historiker Sverre Bagges studie *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000-1300* (2005) har også vært nyttige når det gjelder middelaldersamfunnets æresbegrep og skildringen av de sosiale forholdene. Selv om æresoppfatningene og samfunnsskildringene i *Olav Audunssøn* tilhører et fiktivt univers, er de basert på historiske kilder, og jeg mener at det derfor er forsvarlig å se til historiske framstillinger som et grunnlag for diskusjonen av de æresforestillingerne som fremtrer i verket.

Metoden for analysedelen i oppgaven er en tradisjonell tekstkritisk metode basert på en hermeneutisk og tematisk nærlesing av romanen. Nærlesningsmetoden er hentet fra den nykritiske forskningstradisjon, der hensikten er å studere det gjensidige forholdet mellom et verks helhet og dets enkelte deler. I min analyse vil jeg således undersøke bestemte tematiske enkeltelementer i teksten og relasjonene mellom dem for å sette disse opp mot den tematiske helheten jeg har valgt som tolkningsramme. Mer presist handler det her om å analysere ulike elementer av *Olav Audunssøn* for å underbygge min tese om at æren står som et tematisk bærende grunnmotiv i romanen.

1.3. Tidligere forskning

Sigrud Undset står som en betydelig forfatter i vår litteraturhistorie, og forskningsarbeidet rundt henne er dermed både viktig og interessant i seg selv. I 1928 ble Undset tildelt Nobels litteraturpris for hennes ”mäktiga skildringar ur Nordens medeltida liv” (Bliksrud, 2005, s. 154). Middelalderromanen om Olav Audunssøn er altså en nobelprisbelønnet roman, og har med det blitt en del av verdenslitteraturen. Likevel har det vært forholdsvis liten interesse for verket på det litteraturvitenskapelige feltet. På andre fagområder har imidlertid *Olav Audunssøn* vakt interesse, blant annet hos historikeren Sverre Bagge (2009) og teologen Bernt Oftestad (2003). Disse har naturlig nok vært opptatt av verkets historiske kontekst og religiøse tematikk, og har bidratt til å skape debatt rundt disse aspektene.

En av grunnene til at det har vært liten interesse for *Olav Audunssøn* i litteraturvitenskapen, kan være at verket har kommet i skyggen av *Kristin Lavransdatter*. Sett i sammenligning med *Kristin Lavransdatter*, som har en lang resepsjonshistorie, er *Olav Audunssøn* et tyngre og mørkere verk, selv om det går dypere inn i menneskesinnet og psykologien. Carl Fredrik Engelstad påpeker allerede i 1940 at tankene har fått en større plass enn menneskeskildringene i *Olav Audunssøn* enn i trilogien om Kristin Lavransdatter, og at dette gjør at illusjonen brister oftere her (Engelstad, 1940, s. 143). Særlig i *Olav Audunssøn og hans børn* finnes drøye sekvenser med detaljerte indre monologer. Dette gjør at handlingstettheten i flere sekvenser blir lav. Flere kritikere har også påpekt at hovedpersonens fravær i noen deler av romanen gjør at komposisjonen kan virke løs, og at fortellingen kan framstå som mindre helhetlig.

Det kan altså tyde på at det er de tunge og krevende passasjene som er grunnen til at interessen i forskningsmiljøet er sentrert rundt *Kristin Lavransdatter* framfor *Olav Audunssøn*. Samtidig ser det ut til at det er nettopp denne delen av *Olav Audunssøn* som har vært interessant for forskningen– tematikken om hovedpersonen Olavs indre kamp mellom sin egen vilje og Guds vilje trer klarest fram i de lange partiene med indre tankemonologer. De fleste som har studert *Olav Audunssøn* virker enige om at de rent estetiske innvendingene blir nærmest bagatellmessige i forhold til den dypere religiøse og eksistensielle tematikken i verket. Flere har også påpekt at *Olav Audunssøn* på dette punktet er mer interessant enn *Kristin Lavransdatter*. Som Carl Henrik Grøndahl skriver, er Undsets skildringer av de store spørsmål i livet dyptgående nok til at ”skjønnhetsfeilene” kan overses (Grøndahl, 1982, s. 17).

Forskningen rundt *Olav Audunssøn* foreligger i form av artikler, kapitler i ulike bøker, og spesialstudier. Det finnes ingen stor monografi om romanen. Det er skrevet til sammen ti hovedfagsoppgaver om verket, der ni av disse er litteraturvitenskapelige. De fleste er av eldre dato, og den siste av de litteraturvitenskapelige oppgavene ble levert i 1998. Interessen for verket har i stor grad konsentrert seg om den religiøse tematikken, da særlig overgangen mellom hedenskap og kristendom. De som ikke har hatt hovedvekt på den religiøse tematikken, har gjerne tatt for seg den psykologiske og eksistensielle siden ved verket. Disse har stort sett vektlagt skildringene av mennesker og natur på det metaforiske planet, der særlig symbolene har fått en stor rolle.

I sin hovedoppgave "Hedenskap og kristendom" (1973) skriver Carl Henrik Grøndahl at æresoppfatningen i verket står i krysningspunktet mellom det hedenske og det kristne. Her trekker han særlig fram hevnen som et middel til oppreisning etter en krenkelse, og hevder at denne hevntanken er "så sterk at den til og med preger menneskenes gudsforhold." (Grøndahl, 1973, s. 41). I Grøndahls analyse er diskusjonen om æren sentrert rundt den hedensk-kristne problematikken. Æresfølelsen blir umiddelbart forbundet med hedenskapet, og framstår nærmest som en motsetning til den kristne morallæren. Grøndahl ser altså æresbegrepet fra et religiøst perspektiv. Jeg har primært valgt å gå inn på de ulike æresoppfatningene som uttrykkes i verket fra et historisk perspektiv. Det religiøse vil heller bli innmontert i analysen underveis der det vil være relevant.

Carl Fredrik Engelstads påstand om at den rådende tematikken i verket er kampen mellom Guds vilje og menneskets egenvilje, har i stor grad preget studiene av *Olav Audunssøn*. Det er altså en dominerende oppfatning i forskningen om at hovedtematikken i verket dreier seg om religiøse konflikter. Jeg vil ikke distansere meg fra denne tradisjonen i min oppgave, da æresbegrepet utvilsomt beveger seg inn på det hedensk-kristne området. Jeg kommer derfor til å ta for meg denne problematikken i oppgaven, men jeg vil understreke at dette ikke vil være i hovedfokus. Min oppgave handler først og fremst om æresbegrepet som sosialt og psykologisk grunnmotiv i romanen, som virker innenfor en historisk ramme.

Selv om de fleste virker enige om at æresbegrepet står sterkt i romanen, er det likevel ingen som har viet dette emnet en hel avhandling – noe jeg mener er på sin plass. Med min oppgave vil jeg derfor forsøke å gi et utfyllende bidrag til forskningstradisjonen om *Olav Audunssøn*. Det er til nå heller ingen spesialstudier som har gått nærmere inn på problematikken omkring *Olav Audunssøn* som historisk roman. Også dette betrakter jeg som

et forsømt område, da jeg mener det vil være fruktbart å anvende teorier om den historiske romanen for å få en utvidet forståelse av verket. Oppgaven vil også på denne måten supplere forskningen om verket.

Anne-Lisa Amadous kortfattede analyse av *Olav Audunssøn* i studiet *Å gi kjærligheten et språk: syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap* (1994) har vært viktig for min oppgave. Her kommer Amadou med interessante betraktninger om hvordan æresbegrepet virker i romanen, og hun legger stor vekt på æren som skjebnebestemmende for hovedpersonen Olavs liv: ”Det er ættesamfunnets nedarvede forestillinger om mannens stolthet og ære som bestemmer Olav Audunssøns livsvei.” (Amadou, 1994, s. 49). Dette er noe jeg vil gå videre med, og på sett og vis legger Amadous synspunkter et av premissene for denne oppgaven. Påstanden om troskapen mot ætten og det hedenske æresbegrepet som grunnleggende for Olav Audunssøns liv er noe jeg vil utdype og bygge videre på i min analyse.

1.4. Handlingen i *Olav Audunssøn*

Verket ble utgitt i to omganger: *Olav Audunssøn i Hestviken* i 1925, og *Olav Audunssøn og hans børn* i 1927. Begge bindene av romanen er igjen delt i to deler, slik at både *Olav Audunssøn i Hestviken* og *Olav Audunssøn og hans børn* består av to deler hver. Når jeg videre i denne oppgaven skal referere til de ulike delene av verket, kommer jeg til å bruke henvisningene 1925a og 1925b om de to delene av første bind, og videre 1927a og 1927b om de to delene av andre bind. Foruten inndelingen i de to delene, er *Olav Audunssøn i Hestviken* igjen inndelt i tre deler: ”Olav Audunssøn gifter seg”, ”Ingunn Steinfinnsdatter” og ”Olav Audunssøns lykke”. *Olav Audunssøn og hans børn* består på samme måte av fire deler: ”Veiskillet”, ”Ødemarken”, ”Vinteren” og ”Hevnersønnen”.

Olav Audunssøn er i likhet med *Kristin Lavransdatter* et stort verk med et vidt spekter av historier og karakterer. Handlingen utvikler seg i takt med hovedpersonen Olav Audunssøns liv. Den følger i utgangspunktet en kronologisk linje, men blir ofte avbrutt av tilbakeblikk og frampek. Tidsmarkørene er ikke alltid like klare, men det er jevnlig anvisninger til årstall og historiske hendelser. Vi kan dermed regne oss fram til at handlingen foregår i perioden 1264-1326 – som er Olav Audunssøns levetid. Handlingen er i hovedsak sett fra Olav Audunssøns ståsted, men i flere sekvenser flyttes perspektivet til andre karakterer, først og fremst Ingunn og Eirik.

Når handlingen starter er Olav Audunssøn elleve-tolv år. Gjennom tilbakeblikk får vi innsyn i hans barndom og oppvekst. Vi blir dermed med ham fra barnsben av. Olav blir født på gården Hestviken i år 1264. Gården skal han senere vende tilbake til som storbonde. Moren hans dør tidlig, og da Olav er syv år dør også faren. Før faren døde inngikk han en avtale med Steinfinn Toressøn om at deres barn skulle festes til hverandre, og at Olav skulle fostres opp på Steinfinns gård Frettastein. Der lever Olav som et av Steinfinns barn, og han og Ingunn tilbringer nesten all tid sammen i den tro om at de skal giftes. Når Steinfinn dør etter et slag mot en gammel fiende, er ikke festermålet mellom Olav og Ingunn avgjort. Olav får hjelp av Ingunns frende og sin gode venn Arnvid til å føre saken fram for Steinfinns brødre. Kolbeinssønnene setter seg mot giftermålet, fordi de vil skaffe et bedre gifte til Ingunn. Olav og Arnvid ser ingen annen råd enn å dra til biskopen og søke hjelp der. Olav og Ingunn har allerede gitt seg til hverandre, og de er ifølge kirkens lære bundet sammen på livstid. Biskop Torfinn støtter Olav i saken, og Kolbeinssønnene kommer til klosteret for å forhandle. En kveld i klosteret utløser det seg et skarpt munnhuggeri mellom Kolbeinssønnene på den ene siden og Arnvid og Olav på den andre siden. Det ender med at Olav hugger Einar Kolbeinssøn så han dør. Olav blir lyst utlegd og blir borte i rundt ti år. Ingunn blir sendt til sin farmor og farsøster på gården Berg.

I tiden på Berg steller Ingunn sin gamle farmor mens hun drømmer om framtiden med Olav i Hestviken. Olav kommer innom etter fire år, og giftermålet blir avgjort. Han må reise videre da han fremdeles er utlegdsmann, og tilbringer flere år i hirden til adelsmannen Alf Erlingssøn.

Imens blir tiden tyngre for Ingunn, hun blir lei av å gå og vente og lengte etter sin mann. En dag kommer islendingen Teit Hallssøn til Berg og sjarmerer henne. De starter et lokkespill med hverandre som ender med at Ingunn blir svanger med Teits barn. Når Olav kommer hjem for å ta med seg Ingunn til Hestviken, forteller hun at hun er svanger med en annen manns barn. Olav reiser til Hamar og bestemmer seg der for likevel å ta med seg Ingunn til Hestviken. I Hamar treffer Olav Teit, som forteller Olav at han vil gifte seg med Ingunn. Han spør om Olav kan bli med til Arnvid for å legge fram saken der. De legger ut på en skitur og overnatter på en seter i fjellet. Her hugger Olav Teit til døde, og tenner på seterbua. Han lyser ikke drapet på seg og skrifter det heller ikke. I mellomtiden føder Ingunn sønnen Eirik. Eirik blir satt bort til fostring på en liten rydningsplass et stykke unna Berg. Olav og Ingunn reiser endelig til Hestviken som ektefolk.

Tiden går i Hestviken, og både Olav og Ingunn sliter med hver deres indre skam. Olavs uskriftede synd gnager seg dypere inn i sjelen. Ingunn blir med barn, men barnet dør i barsel. Dette skjer gjentatte ganger, og Ingunns sorg går over i sykdom. Olav bestemmer seg for å hente Eirik til Hestviken for å glede sin kone. Ingunn blir glad av dette, men hun glemmer aldri sin skam. Eirik blir en daglig påminnelse om både Olavs og Ingunns synder. Ingunn føder nå en frisk og stor pike som de kaller Cecilia. Hun lever opp og blir Olavs og Ingunns eneste ektefødte barn. Etter denne fødselen blir Ingunn sengeliggende med sykdom. Olav ser seg da nødt til å ansette Torhild Bjørnsdatter som råds-kone på gården. Torhild holder av Olav, og blir svanger med hans barn. Hun må da flytte fra Hestviken, og får senere en frisk sønn. Dette blir enda et stikk for Olavs ære. *Olav Audunssøn i Hestviken* ender med at Ingunn dør.

Etter Ingunns død, går Olav inn i en dyp sorgperiode, og bestemmer seg for å reise utenlands. Han blir med Rikardssønnene på handelsferd til London. På denne reisen blir Olav konfrontert med sine synder, og møter Guds lys i sitt indre. Han treffer en gift kvinne som ligner Ingunn, og er nær ved å gi etter for fristelsen da hun byr seg fram for ham. I stedet løper han inn i skogen og går seg vill. I villfarelsen reflekterer Olav over livet, og kjennes ved sine synder. I løpet av turen bestemmer han seg for å tre inn i en klosterorden. Han finner ut at dette er veien han må gå for å oppnå frelse og ro. Likevel ender det med at han blir med tilbake til Norge.

Vel tilbake i Hestviken går livet som før. Eirik er stadig en plage for Olav, og forholdet mellom far og sønn er preget av irritasjon og sinne. Eirik lyver og skryter, og tilbringer stadig mer tid med folkene på den fattigslige plassen Rundmyr.

Olav har tydelige følelser for Torhild, men klarer ikke å ha henne i Hestviken som råds-kone. Friendene på gårdene Rynjul og Skikkjustad vil ha Olav til å gifte seg med en rik enke, men Olav vil ikke ha noen kone i Ingunns sted.

En dag får Olav bud om at hans tidligere våpenfelle Asger Magnussøn ligger for døden, og han reiser til Tønsberg for å tale med ham. Asger ber Olav om å fostre opp hans datter Bothild. Bothild og den gamle konen Mærta Birgersdatter flytter etter en stund inn i Hestviken. Cecilia og Bothild kommer godt overens, og Mærta får styr på husstellet på gården. Eirik er fortsatt en plage for Olav, og når han en dag skjemter med en av tjenestepikene, går Olav løs på Eirik med en hard hånd. Etter dette rømmer Eirik, og Olav blir

bekymret. En stund senere finner Olav Eirik i Oslo, og han ser at sønnen har blitt voksen. Eirik har blitt med i hirden til ridder Ragnvald Torvaldssøn.

Eirik blir borte i åtte år, og i mellomtiden går det godt i Hestviken. Ingunn blir gradvis mer borte fra Olavs tanker, og Cecilia og Bothild vokser opp til å bli to vakre ungpiker. Olav reiser til Torhildrud for å se til sønnen der, og får vite at Torhild har giftet seg og fått barn med rådsdrenge Ketil. Kort etter dette besøket kommer Torhild til Hestviken med bud om at den svenske hertug Eirik er på vei med en stor hær av ryttere. Olav får med seg presten, sira Hallbjørn, og sammen med resten av bøndene i bygda bestemmer de seg for å reise motstand mot svenskene. Det endelige slaget står på Frysju bro, og de klarer å holde igjen svenskene. Sira Hallbjørn dør i kampen. Olav får en stålsplint gjennom kinnet, og ansiktet blir vansiret. Når han ser seg selv i speilet, går det opp for ham at han har blitt gammel.

Fire år etter slaget ved Frysju bro kommer drengen Aslak Gunnarsøn til Hestviken for å søke ly. Han er utlegdsmann og traff Olav under kampen mot svenskene. Aslak beiler til Cecilia, men blir da sendt vekk fra gården. Eirik kommer hjem med vennen Jørund Kolbeinssøn, og de blir tatt voksent imot i Hestviken. Jørund får etter hvert et godt øye til Cecilia, og Eirik kjenner et voksende begjær etter Bothild. En kveld går Eirik og Bothild sammen opp mot Rundmyr. På vei tilbake snubler Bothild, og det blir blod overalt. Det viser seg at hun har tørkesotten og ikke har lenge igjen å leve. Eirik reiser påny til Ragnvald Torvaldssøn. Etter flere måneder dør Bothild, og Eirik får beskjeden først etter at han har kommet hjem for å be om et giftermål mellom ham og Bothild. Eirik holder ikke ut i Hestviken etter dette, og bestemmer seg for å gå i kloster.

Det blir avtalt giftermål mellom Cecilia og Jørund, og like etter innvies Eirik i minoritterordenen. Olav føler seg ensom, og Eirik føles for første gang som hans ekte sønn. Han kjenner en stadig sterkere lengsel etter Ingunn. Bryllupet mellom Cecilia og Jørund går godt. Cecilia flytter inn på Jørunds gård Gunnarsby, og får sin første sønn. Når Olav kommer hjem etter et besøk hos datteren, er Eirik hjemme igjen i Hestviken. Olav er misfornøyd med at Eirik har kommet tilbake. Cecilia ber om å få flytte til Hestviken da hun ikke trives på Gunnarsby. Jørund og Cecilia flytter inn, og de får sin andre sønn. Eirik begynner å rydde Saltviken – en liten gård som tilhører Hestviken. Jørund blir som en fremmed på gården, og drikker og spiller med terninger i Rundmyr. Svigersønnen blir en stadig større irritasjon for Olav.

Olav ber Eirik om å gifte seg, og nevner Gunhild Bersesdatter på Eiken. Når Eirik møter henne blir han straks forelsket, og han beiler til hennes far. Giftermålet blir avtalt, men ikke lenge etter kommer Eirik opp i en sak om tyvegods på grunn av Jørund. Episoden gjør at giftermålet blir avlyst, og Gunhild blir giftet bort til en annen. Eirik rir til Eiken for å snakke med Gunhild, og de avtaler å møtes på søsterens gård Neset. Eirik drar dit og møter Eldrid Bersesdatter. Gården minner Eirik om den han bodde på som barn. Etter en uke kommer det bud fra Gunhild om at hun har giftet seg. Eirik blir på Neset og gifter seg med Eldrid.

Olav flytter til Saltviken for å komme unna datteren og svigersønnen i Hestviken. Etter tre år kommer Cecilia til Neset for å hente Eirik til Hestviken. Hun forteller at Jørund har slått den funksjonshemmede gutten Olav Livssøn til døde. Når Eirik kommer til Hestviken, forsøker Jørund å drukne ham. De sloss, og det ender med at Jørund låser seg inne på et rom. Dagen etter blir han funnet død. Olav tror det er Cecilia som har drept mannen, og han vil tvinge henne med seg til å skrifte drapet. I et dramatisk øyeblikk går Eirik mellom Cecilia og Olav, og hugger etter faren. Olav går umiddelbart ned til vannet for å ro inn til kaupangen for å skrifte sin store synd om drapet på Teit, som har tynget ham i alle disse årene. Når Olav endelig kommer inn til byen, ligger biskopen for døden, og ingen har tid til å snakke med ham. Han treffer sønnen til den gamle vennen Arnvid, som har blitt prest, og forteller om sin synd. Olav får beskjed om å vente i ett døgn før han kan skrifte. Når Olav er på vei til å skrifte, treffer han Eirik på veien som forteller at tjenestedrengen Arnketil har drept Jørund, og at Cecilia dermed er uskyldig. Olav får slag og faller om.

Olav har blitt lam på venstre side av kroppen, og kan ikke lenger snakke. Eirik og Eldrid flytter inn i Hestviken. Cecilia gifter seg med Aslak, som tidligere var i tjeneste i Hestviken, og de flytter inn i Saltviken. Det er vår og Olav drømmer om Ingunn. Han går ut på engen og faller døende om. Eirik finner faren, og ordner med prest. Mens Olav ligger på dødsleiet, snakker Eirik og Cecilia om farens liv. Eirik hedrer sin far og løfter fram alle de positive sidene ved ham. Olav dør. Eirik går i kloster, og dør etter mange år på en ferd mot Nidaros. Cecilia lever et lykkelig liv, og slekten føres videre i Hestviken.

2. Olav Audunssøn som historisk roman

Sjangerbetegnelsen historisk roman er ikke uproblematisk, verken når det gjelder definisjonen eller innholdet av sjangeren. I det følgende vil jeg gå inn på noen av de problemene man står overfor når man arbeider med en historisk roman som *Olav Audunssøn*. Først vil jeg kort gjøre rede for noen av hovedpunktene i utvalgte teorier om sjangeren, for videre å problematisere forholdet mellom den historiske epoken romanen er holdt innenfor og Undsets samtid. Dette har vært mye diskutert, og jeg vil også trekke fram noen punkter fra debatten om Sigrid Undsets bruk av historien.

2.1 Sjangeren historisk roman

Det er særlig dikotomien mellom de to diskursene historie og diktning som gjør seg gjeldende i studiet av historiske romaner. Det har vært vanlig å skille mellom den faktiske historien på den ene siden, og den fiktive diktningen på den andre siden. En historisk roman står i skjæringspunktet mellom disse, med ett bein i hver diskurs. Den marxistiske litteraturkritikeren Georg Lukács har i sitt grunnleggende verk *Der historische Roman* (1937) en slik forståelse av sjangeren. Denne dobbeltheten danner også utgangspunktet for Anne Birgitte Rønnings avhandling *Historiens diskurser: Historiske romaner mellom fiksjon og historieskriving* (1995).

Et vanlig krav til en historisk roman er at de historiske hendelsene til en viss grad må være dominerende i handlingen. Jakob Lothe hevder blant annet at det ikke er nok at handlingen er lagt til en periode i historien så lenge dette ikke spiller en vesentlig rolle i framstillingen. Han definerer sjangeren slik: en historisk roman er en roman der ”historiske hendelser og tidstypiske spørsmål” preger handlingen (Lothe m.fl. 2007, s. 89). Lukács er inne på samme tanke når han hevder at historiske romaner må ha en historisk bevissthet i seg som viser sosiale strømninger og historiske bevegelser (Lukács, 1983, s. 42–44). Flere ser ut til å være enige om at den historiske perioden som skildres må være en periode forfatteren selv ikke har opplevd. *The Harper Handbook to Literature* (1985) står inne for en slik definisjon av hva som bør defineres som det historiske ved romanen. David Cowart opererer med en vid definisjon av sjangeren; ifølge ham er en roman historisk så lenge den har noe med fortiden å gjøre (Cowart, 1989, s. 6).

Det er altså flere definisjoner av sjangeren, og for å sammenfatte kan vi si at en historisk roman må ha en historisk bevissthet og en viss historisk dominans. Hva historien

angår, kan den ikke være opplevd av forfatteren selv. Det er i hovedsak tidsavstanden som avgjør om en roman kan betegnes som historisk. Med dette som grunnlag passer *Olav Audunssøn* uten tvil inn i sjangeren historisk roman. Verket omhandler en tid fjernt fra forfatterens egen samtid, og som vi skal se senere i oppgaven, spiller de historiske strømningene i tiden en rolle både for hovedpersonens utvikling, og handlingsforløpet i verket.

Forholdene mellom fakta og fiksjon, og mellom fortid og nåtid, er særlig interessante i arbeidet med historiske romaner. Når det gjelder Sigrid Undsets historiske romaner, munner begge disse forholdene ut i en debatt om hennes skildringer av menneskesinnene – om, og i hvilken grad, de kan oppfattes som ”middelalderlige”, eller om de er farget av Undsets egen samtid. Debatten har særlig dreid seg om middelaldermenneskenes religiøsitet. Jeg vil her gi et lite riss av de to forholdene før jeg går inn på selve debatten om Undsets bruk av historien.

2.2. To krysningspunkter: fakta og fiksjon, fortid og nåtid

Typisk for den historiske roman er, som nevnt, at den er en hybrid sjanger som står mellom de to diskursene fakta og fiksjon (Lukács, 1983). Dette gjelder i stor grad for *Olav Audunssøn*, som helt klart er skrevet i en fiksjonsdiskurs, men som samtidig refererer til en historisk fortid. Ved å sette handlingen i en historisk kontekst, har Undset tatt steget ut av den rene fiksjonsdiskursen og plassert diktningen i et krysningspunkt mellom det faktiske og fiktive. Dette har skapt engasjement på flere fagområder, og har vært roten til mange debatter om Undsets bruk av historien. Forklarer Undset hvordan det faktisk var, eller hvordan det kunne ha vært?

Forholdet mellom fortid og nåtid er grunnleggende for forskningen av historiske romaner. Både David Cowart (1989) og Hans O. Granlid (1964) behandler dette problemet og foreslår ulike analysemetoder. Cowart setter opp kategorier for historiske romaner, der utgangspunktet er å undersøke formålet med den historiske rammen: vil den forklare hvordan det var (”The Way It Was”), hvordan det vil bli (”The Way It Will Be”), hvordan store endringer påvirket historien (”The Turning Point”), eller vil den gjenspeile samtiden (”The Distant Mirror”)? For å finne ut av dette, kan det være nyttig å se på Granlids tre analysepunkter: analogi, anakronisme og arkaisering. Disse er ifølge Granlid til stede i ethvert historisk verk (Granlid, 1964, s. 19). Granlid hevder at alle historiske romaner vil ha noe av samtiden i seg – det vil alltid være en analogi til forfatterens egen tid. All diktning er i

en viss forstand uttrykk for tiden den blir skrevet i. Granlid bruker treffende nok Undsets historiske romaner for å vise hvordan man kan finne koblinger mellom fortiden i fiksjonen og samtiden til forfatteren.

I Sigrid Undsets tilfelle er det få enkeltstående analogier som viser koblingen til nåtiden, men både *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn* er ifølge Granlid en eneste stor analogi ved at forfatteren skildrer en epoke der hennes egen trosretning stod sterkt (Granlid, 1964, s. 77). Hun vil dermed løfte fram kristendommen i den moderne tid. Som vi skal se senere, kan det også diskuteres om menneskenes sjelsliv og handlinger kan være analogier. Flere har påpekt at det sjelelige er mer i samsvar med det moderne menneskets tankegang enn middelaldermenneskets.

På samme måte kan skildringene av menneskenes indre fungere som anakronismer. Begrepet anakronisme henger tett sammen med analogibegrepet. Med anakronismeproblemet menes her Hegels ”nødvendige anakronisme”, som går ut på at forfatteren er nødt til skrive på et moderne språk og ta for seg moderne idéer for å nå samtidens lesere (Granlid, 1964, s. 19). I tilfellet med *Olav Audunssøn* er det moderne representert gjennom fokuset på individet og dets psykologiske tilstand. Dette kommer særlig fram i de indre monologene der Olav står i en indre kamp mellom sin egen vilje og troen på Gud. Trosproblematikken er et vanlig tema i historiske romaner som tar for seg middelalderen (Granlid, 1964, s. 300). Typisk for moderne historiske romaner som er skrevet på 1900-tallet, er imidlertid at denne trosproblematikken gjelder for individet – det er det enkelte mennesket denne problematikken dreier seg om (Granlid, 1964, s. 301). Olav Audunssøn skildres nettopp på denne måten; hovedfokuset ligger på hans individuelle kamp med sitt indre.

Det siste punktet, arkaisering, handler om språket og virkemidlene som blir brukt for å skape en historisk stemning og en illusjon. *Olav Audunssøn* er skrevet på et moderne riksmål, men som Hans Granlid påpeker, har Undset unngått moderne ord og uttrykk som vekker assosiasjoner til samtiden (Granlid, 1964, s. 79). De stadige referansene til sagasjangeren og annen middelalderdiktning er også med på å skape en historisk stemning, og kan derfor virke arkaiserende.

Som vi ser, er det i *Olav Audunssøn* flere koblinger mellom den historiske epoken og forfatterens samtid, slik som i andre historiske romaner. Når det gjelder David Cowarts kategorier som jeg nevnte ovenfor, kan *Olav Audunssøn* både passe inn under kategorien ”The Way It Was”, som har til hensikt å forklare noe om tiden handlingen utspiller seg i, og

”The Distant Mirror”, som gjenspeiler samtiden i det historiske stoffet. I sistnevnte kategori er det særlig Undsets kritikk av det moderne samfunnet og savnet etter fastere samfunnsnormer som viser seg relevant. Hovedpoenget med disse kategoriene er å vise hvilken tilknytning romanen har til nåtiden. Analogien viser hvordan romanen er aktuell for samtiden, med moderne idéer som mange av samtidens lesere finner seg igjen i, og som i romanen er pakket inn i en historisk kontekst fjernt fra lesernes egen virkelighet. Med utgangspunkt i disse teoriene kan vi slå fast at koblingen til en moderne samtid er til stede i *Olav Audunssøn*, men som vi skal se nedenfor er det ingen bred enighet om i hvilken grad moderniteten viser seg.

2.3 Debatten om Sigrid Undsets bruk av historien

Sigrid Undset gir i sine middelalderromaner uttrykk for et historiesyn som gjør det interessant å diskutere romanene som historiske kilder (Bagge, 2009, s. 21). Undsets bruk av historien har vært et omdiskutert emne siden like etter utgivelsene av hennes storverk *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn*. Det historiske perspektivet reiser i hovedsak to problemer: spørsmålet om menneskene framstilles på en moderne eller middelalderlig måte, og spørsmålet om den katolske kirkens rotfeste i det norske middelaldersamfunnet. Særlig det første spørsmålet er interessant her. Dette dreier seg i hovedsak om Undsets framstilling av menneskets psyke. Skildringen av æren skriver seg indirekte inn i debatten, da dette går på den menneskelige psykologien. Innleggene i debatten er mange. Jeg må derfor begrense meg til å ta med noen utvalgte synspunkter fra hver side i diskusjonen.

Sigrid Undset beskriver menneskene som genuint troende, og gir et inntrykk av at katolisismen hadde et sterkt feste i det norske samfunnet. Hun skrev seg dermed inn i en langvarig debatt som hadde startet allerede i 1912, da historikeren Edvard Bull med sin avhandling *Folk og kirke i middelalderen* hevdet at det norske folket var uten en sterk tro på kristendommen i middelalderen. Kristendommen var noe fremmed og nytt, og noe som hele perioden bare eksisterte i overflaten. Litteraturhistorikeren Fredrik Paasche leverte sin avhandling *Kristendom og kvad* to år senere, og kommer med et helt motsatt syn på religiøsiteten i middelalderen. Paasche studerte den kristne poesien, og mente å finne at religionen hadde et sterkt feste hos menneskene i middelalderen. Han mente at Norge var en del av det europeiske fellesskapet, og avviser Bulls påstander om Norge som en egen kulturell avkrok av Europa. Når Undset skrev sine middelalderromaner i 1920-årene, trådte

hun dermed rett inn i debatten på Paasches side. Paasche hadde fungert som Undsets viktigste rådgiver under arbeidet med de historiske romanene, og de var sammen om et syn som stod steilt mot tradisjonen Bull representerte. Det dannet seg dermed to retninger i synet på Undsets bruk av historien: Paasches tilhengere som mente at Undset tolket historien i samsvar med den middelalderske virkeligheten, og Bulls tilhengere som mente at hennes tolkning ikke hadde historisk troverdighet.

Edvard Bull skriver i en artikkel senere at de ytre skildringene er gode, men at det er selve menneskesinnene som er moderne og ikke middelalderlige (Bull, 1927, s. 204). Kristin Lavransdatter har ifølge Bull mer til felles med en kontordame fra Kristiania i det 20. århundret enn med sagaens kvinner, mest på grunn av humøret hennes, som Bull kaller ”grinete” (Bull, 1927, s. 204). Undsets menneskeskildringer tilfredsstiller ikke Bulls krav, og går ikke dypt nok. Det er for mange likheter med det moderne menneskets sinn.

Paasche svarer igjen to år senere med å komme med nye standpunkter om sannsynligheten for at Undsets betraktninger av middelaldermennesket har historisk troverdighet. Det er ikke bare den religiøse siden ved Undsets middelalderromaner som skaper et riktig bilde av middelalderen. Det er ifølge Paasche en rekke andre momenter som underbygger hans påstand. Blant annet påpeker han at språket på ingen måte er etterliggingende, men en ”nyopplevelse av sagaen og legenden” (Paasche, 1970, s. 35). Menneskenes tvil og indre kamp, som blant annet Edvard Bull har kritisert for å være moderne, finner vi igjen i flere sagaer. Det faktum at Olav Audunssøn er glansløs og uten heltestatus, samstemmer med det bildet vi får av middelaldermenneskene fra andre kilder. Det eneste Paasche ser ut til å stille seg tvilende til, er nedtoningen av den politiske situasjonen. Om framstillingen av menneskesinnene hevder Paasche at Undsets historiske romaner er sannsynlige i forhold til middelalderens tankesett.

Historikeren Kåre Lunden blir ofte tatt med i denne debatten, til tross for hans forholdsmessig korte innlegg. Påstanden er likevel klar, og han viser liten tiltro til historiske romaner som kilde til historisk kunnskap. I artikkelen ”Historie og historisk roman” skriver Lunden at ”faghistorisk er *Kristin Lavransdatter* ei kilde til kunnskap om Sigrid Undset, og til visse tilhøve i Norge omkring 1920, ikkje til mellomalderen.” (Lunden, 1985, s. 161). Lunden mener at Undsets diktning på ingen måte kan anses som en historisk kilde om middelalderen, og at den faghistorisk kun kan si noe om forfatterens egen samtid. Lunden kan dermed plasseres på Bulls side i debatten.

Både litteraturforskeren Helge Rønning og historikeren Sverre Bagge er enige om at det er Fredrik Paasches retning som har blitt stående som den dominerende oppfatningen i ettertid. Rønning stiller seg noe kritisk til dette, og viser til Sigrid Undsets egen oppfatning om at den historiske epoken fungerer som ramme for universelle og overindividuelle spørsmål. Nordmenns oppfatning av middelalderen har i stor grad blitt preget av Undsets bilde av perioden – uten en kritisk tilnærming (Rønning, 1983, s. 50). Middelaldersamfunnet er ifølge Rønning vist fram på en god måte, men menneskenes reaksjoner hører ikke hjemme i middelalderen. Reaksjonene tilhører den moderne tid, og de er framstilt ”som om de er middelalderlige” (Rønning, 1983, s. 51). Leserne som har dannet seg et historisk bilde av middelalderen med utgangspunkt i Undsets diktning har ikke vært kritiske nok til å ta innover seg denne moderniteten. Koblingen mellom fortid og nåtid ligger i psykologien, og det er denne psykologien som gjør den historiske framstillingen troverdig. Men selv om psykologien framstilles som historisk, så tilhører den Undsets samtid (Rønning, 1983, s.53). Rønnings bidrag er derfor også i tråd med tradisjonen bak Bull.

Litteraturforskeren Olav Solberg skriver at både Bull, Lunden og Rønning tilhører en marxistisk inspirert linje som legger særlig vekt på Lukács krav til den historiske romanen som realistisk og representativ for tiden den utspiller seg i (Solberg, 1997, s. 18). Kritikken er som vi har sett særlig rettet mot det realistiske i menneskeskildringene og den historiske troverdigheten.

Idéhistoriker Trond Berg Eriksen mener at Sigrid Undsets middelaldermennesker er framstilt på en mesterlig måte. Middelalderen som skildres er nødvendigvis Undsets egen og farget av hennes samtid. Men det er ikke dermed sagt at beskrivelsene av middelaldermenneskenes indre psykologi er ukorrekte (Eriksen, 1994, s. 14). Undset tar for seg en periode der menneskene utviklet seg i retning av det moderne. Berg Eriksen peker på hvordan hele verdensbildet og menneskeoppfatningen ble modernisert og individualisert i den perioden Undset skildrer (Eriksen, 1994, s. 14). Det er særlig interessant at Undset finner et slektskap mellom datidens og samtidens mennesker, og hun beskriver ”de moderne, individuelle sjelskonflikters tilblivelse.” (Eriksen, 1994, s. 14). Berg Eriksen er begeistret over at Undset har klart å gi et bilde av samfunnet i Norges storhetstid, og det bildet som vises er ifølge ham sannsynlig. Han skriver seg dermed inn på Paasches side i debatten.

Det foreløpig siste bidraget i debatten er gitt av Sverre Bagge i artikkelen ”Menneskenes hjerter og Sigrid Undsets middelalder” fra 2009. Bagge er positiv til Undsets

fortolkning av historien, og trekker fram hvordan forfatteren viser et syn på normer, forestillingsverden og tankegang som er annerledes enn det moderne og som dermed viser en historisk bevissthet (Bagge, 2009, s. 21). Den forestillingsverden vi blir stilt overfor i *Olav Audunssøn*, er ifølge Bagge et overbevisende og sannsynlig bilde av samfunnet i norsk middelalder. Han avviser påstanden om at menneskesinnene som beskrives ikke hører hjemme i middelalderen, og viser til menneskets konstante trekk som så ofte blir sitert i forbindelse med Sigrid Undset. Vi må ikke glemme at det finnes fellestrekk mellom middelalderen og moderne tid, så om man kjenner seg igjen i romanene, vil ikke dette si at det er moderne tankegang vi møter. Bagges bidrag følger altså Paasches tankegang, og underbygger dermed den rådende retningen i debatten.

Jeg vil selv slutte meg til Sverre Bagges sluttord, der han skriver at vi ikke kan vite nok om perioden til at vi kan si noe sikkert om Undsets framstilling av den (Bagge, 2009, s. 37). Vi kan fastslå at Undset i høy grad har basert seg på gode kilder, og at ytre vilkår som gjenstander, bygninger og historiske personer er beskrevet med en korrekthet som få har noe å utsette på. Likevel er det umulig å vite sikkert hvordan menneskene tenkte og følte i middelalderen. Framstillingen av karakterene i *Olav Audunssøn* vil, i likhet med andre historikeres og forfatters framstillinger, kun være fortolkninger av historien. Med utgangspunkt i teoriene om den historiske roman som sjanger, kan vi konkludere med at det uansett vil være elementer av forfatterens samtid til stede i diktningen, om det gir seg til uttrykk i psykologien, idéene eller språket. Men samtidig vil det også i større eller mindre grad være en form for historisk bevissthet som uttrykkes i romanene. Den nødvendige anakronismen vil alltid være tilstede, noe Undset selv medgir etter å ha skrevet sin første historiske roman *Fortællingen om Viga-Ljot og Vigdis* (1909). I et intervju i bladet *Urd* uttalte hun blant annet at: ”man kan jo bare skrive romaner fra sin samtid” (Undset, 1910, ref. i Blikrud, 1998, s. 217).

I skildringene av menneskets indre i *Olav Audunssøn* finnes det altså både moderne og historiske tanker og idéer. Påvirkningen fra moderne tankesett har som vi har sett nærmest vært uunngåelig for forfatteren. Oppfatningen av begrepene ære og skam er forsøksvis framstilt slik at de skal samsvare med den æresoppfatningen som gjaldt i den middelalderske virkeligheten. Selv om det naturlig nok finnes elementer fra moderne tanker i romanens framstilling av æren, er det er de middelalderlige forestillingene om begrepet som dominerer, og som derfor vil ligge til grunn for denne oppgaven.

3. Æresbegrepet

Framstillingen av æren i *Olav Audunssøn* har mye til felles med den æresoppfatningen vi finner både i sagalitteraturen og i historiske studier av middelaldersamfunnet. Når jeg nå skal greie ut om æren i Olav Audunssøns univers, tar jeg utgangspunkt i Preben Meulengracht Sørensens studie *Fortælling og ære: studier i islændingesagaerne*, og Arnved Nedkvitnes framstilling av æren i boka *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*. Sørensens studie omhandler den fiktive verdenen fra sagalitteraturen, mens Nedkvitne ser æresbegrepet fra en historikers synsvinkel der vi får innblikk i det faktiske middelaldersamfunnet i Norge. Jeg vil i tillegg bruke annet materiale underveis.

3.1. Definisjon

En mye brukt definisjon av æresbegrepet er hentet fra den britiske sosialantropologen Julian Pitt-Rivers, som har et bredt utgangspunkt for å definere æren: "Honour is the value of a person in his own eyes, but also in the eyes of his society" (Pitt-Rivers, 1965, s. 21). Det handler altså både om et indre personlig æresbegrep som dreier seg om individets selvoppfatning av sin egen ære, og et ytre perspektiv som omfatter samfunnets vurdering av en persons ære. Æren sett fra et subjektivt ståsted vil alltid vurderes ut fra de menneskene man omgås med, så avhengigheten av medmenneskene er i begge deler av definisjonen en forutsetning for å måle en persons ære. Æren er med andre ord et grunnleggende sosialt fenomen.

Flere som drøftet æresbegrepet på 1960- og 70-tallet virker enige om at æren måtte forstås som noe felles for hele samfunnet, der æren fungerte som et styringssystem som var kulturelt bestemt i hvert enkelt samfunn (Nedkvitne, 2011, s. 14). Forestillingene om ære varierer etter dette synet fra samfunn til samfunn. Æresforestillingene innenfor et samfunn ble oppfattet som enhetlige, og ble betraktet som et system som kunne innlæres gjennom kulturell påvirkning. Æren var noe menneskene fikk "sosialisert inn i sin psyke i kraft av å tilhøre en bestemt kultur" (Nedkvitne, 2011, s. 14). Forutsetningen her er at det er den samme æresoppfatningen som gjelder for hele samfunnet, uavhengig av forskjeller i blant annet kjønn og sosial klasse. Preben Meulengracht Sørensens avhandling blir av Nedkvitne plassert i denne forskningstradisjonen. Sørensen definerer æren slik:

Æren er en social norm med meget forskjellig betydning og vøgt, under forskjellige navne og baseret på vekslende kriterier i forskjellige samfund. Den er en del af det system av uskrevne regler, der konstituerer et givent samfund, og sammen med sin modpol, skammen, definerer æren samfundets sociale ideal. (Sørensen, 1993, s. 187)

Som Sørensen skriver, gjelder ikke vekslingen i betydningen av begrepet innenfor samme samfunn, men mellom forskjellige samfunn og kulturer. Innenfor samme samfunn er det én betydning av begrepet som gjelder. Synet på æren som noe enhetlig innenfor et gitt samfunn er her tydelig. Denne måten å analysere samfunn på er ifølge Nedkvitne foreldet, og han trekker linjer til postmodernismens kritikk av ”den store fortellingen” som gikk ut på at hvert enkelt samfunn ble analysert som én enhetlig størrelse (Nedkvitne, 2011, s. 16). Denne kritikken førte til at man senere gikk bort fra dette synspunktet og begynte å se etter variasjon og mangfold innad i samfunnet.

På 1980-tallet og utover ble æresbegrepet analysert med mer vekt på kompleksiteten innenfor ett og samme samfunn. Man ble opptatt av hvor differensiert æresbegrepet kunne være i forhold til sosial gruppe, kjønn, geografi og kronologi (Nedkvitne, 2011, s. 16). Denne betraktningssmåten danner ifølge Nedkvitne grunnlag for mange studier fra nyere tid som omhandler æren i det norske middelaldersamfunnet. Problemet med å gi en vitenskapelig analyse av æresforestillingerne i et samfunn ut fra denne kompleksiteten, kan være at det kan bli vanskelig å ta utgangspunkt i en presis definisjon av æresbegrepet. Når man studerer kjønnsroller, vil æresbegrepet kanskje arte seg seg annerledes enn om man studerer forskjeller i sosial status. En definisjon som skal dekke begge områdene, må være vid og dermed mer upresis. Det er ikke dermed sagt at man skal forkaste hele definisjonen, men man må være bevisst på at æresoppfatningene kan variere i ulike grupper, og at en definisjon nødvendigvis må tilpasses mangfoldet.

Det finnes ingen fastsatt definisjon av æresbegrepet, men det er visse elementer de fleste forskere virker enige om. Det ser ut til at man er enige om at æren er et sosialt og kulturelt bestemt fenomen som handler om en persons verdi. Personens verdi blir vurdert både av personen selv og omgivelsene. Medmenneskene er derfor avgjørende for den personlige æren. Man virker også enige om at æren fungerer som et styringssystem både i samfunnet og i individenes psyke. Æren er dermed nært knyttet til sosiale normer. Uenigheten ser imidlertid ut til å ligge i om dette styringssystemet er ubevisst og innlært gjennom kulturell opplæring, eller om menneskene er bevisst dette systemet. Det første

synspunktet forutsetter at kulturen og samfunnet er én størrelse, der æresforestillingen er den samme. Det andre synspunktet åpner derimot opp for flere æresforestillinger innenfor ett og samme samfunn. Ifølge Nedkvitne representerer det første synspunktet en oppfatning av æren som i dag er avleggs, og det er det andre synspunktet som dominerer i nyere forskning om æresbegrepet (Nedkvitne, 2011, s. 14-18). Det er denne oppfatningen som vil ligge til grunn for denne oppgaven.

Jeg vil her ta utgangspunkt i Pitt-Rivers definisjon av æresbegrepet. Samtidig vil jeg si meg enig med Sørensen i at æren ikke er et regelsystem, men ”en ideal fordring, som samfundet eller gruppen stiller individet over for, og som samtidig er nedlagt i individet selv som en stræben.” (Sørensen, 1993, s. 187). Men i motsetning til Sørensen ser jeg ikke æren som et *ubevisst* styringssystem som ligger latent i et menneskes psyke. Æren blir i denne oppgaven betraktet som en streben etter å oppfylle samfunnets forventninger, men dette er *bevisst* og virker styrende på menneskenes handlinger. Nedkvitnes definisjon blir derfor mer treffende, da han skriver om æren som en ”måte å skape, tydeliggjøre og håndheve sosiale normer på” (Nedkvitne, 2011, s. 18). Disse normene blir etter hvert så selvfølgelig at de blir internalisert, og de fungerer dermed som et indre styringssystem (Nedkvitne, 2011, s. 18).

3.2. Sagaenes æresbegrep

Sigrid Undset var i oppveksten omgitt av historie gjennom sin far, arkeologen Ingvald Undset. Sagaenes historiske univers var derfor ikke ukjent for henne da hun for første gang i ung alder leste en islandsk ættesaga – Njåls saga. Denne lesererfaringen omtaler hun selv som ”et vendepunkt i mitt liv” (Undset, 1986, s. 299). Hun ble raskt fascinert av fortellingen som ”lukket op for en ny og vidunderlig virkelig verden.” (Undset, 1986, s. 300). Det viste seg senere at sagaene kom til å få stor innflytelse på Undsets forfatterskap. Hun skriver selv at motivene som omhandles i sagaene viser universelle krefter som er en del av menneskets natur. I alle hennes historiske romaner finner vi henvisninger til sagalitteraturen. Den romanen som står nærmest sagaen i hele Undsets forfatterskap er *Fortellingen om Viga-Ljot og Vigdis*, som i både stil og innhold etterligner ættesagaen. Det er ikke uten grunn at den har blitt kalt sagapastisj (Bliksrud, 1998, s. 212). Både *Kristin Lavransdatter* og *Olav Audunssøn* ligger også tett opp til ættesagaen, men dette er i hovedsak i den ytre strukturen. I *Kristin Lavransdatter* er kjærligheten et overordnet tema, og romanen ligger dermed nærmere den

høviske middelalderdiktingen enn sagalitteraturen (Blikrud, 1998, s. 217). *Olav Audunssøn* ligger nærmere ættesagaen med sin hedenske tematikk omkring ære og ætt.

Den æren vi møter i sagaene beror særlig på faktorer som vurdering, krenkelse, utfordring og prøvelse. Dette finner vi også stadige innslag av i *Olav Audunssøn*. Vi skal senere se at store deler av Sørensens beskrivelse av æren i sagaene har mye til felles med den æresoppfatningen som dominerer i romanen. For å forstå verkets æresoppfatning, vil jeg derfor begynne med å skissere hvordan æren opptrer i sagaene. Jeg velger å ikke trekke linjer til *Olav Audunssøn* her, da jeg vil komme tilbake til dette i analysedelen.

Vurderingen av en persons ære er et tema i både de enkelte situasjoner og i de overordnede strukturer i enhver islendingesaga (Sørensen, 1993, s. 190-191). Æren avhenger som vi vet av andre menneskers vurdering og anerkjennelse. Men det er ikke alles vurdering som er like viktig. De vurderingene som gjelder er de som blir gitt av de personer som tilhører samme "æresgruppe". Æresgruppen har mye til felles med en persons omgangskrets, og består av personer som kjenner hverandre helt eller delvis personlig (Nedkvitne, 2011, s. 19). En forutsetning for avgrensningen av en æresgruppe er at medlemmene praktiserer samme æreskodeks, eller normsystem. Jeg vil komme tilbake til fenomenet æresgruppe i kapittel 4.1.1.

Det som utgjør æresgruppen i sagaene er det hjemlige samfunnet, som består av "ligemænd, gårdfæller, naboer, tingfæller, folk fra andre gårde, familier og ting" (Sørensen, 1993, s. 207). Island hadde ingen konge, så der fantes det ingen overordnet instans som kunne vært et alternativ til denne æresgruppen. Det er bygdesamfunnet som danner offentligheten, og det er medlemmene her som står for vurderingene av en persons æresstatus.

Sørensen skriver at er det en fast forbindelse mellom en persons integritet og æren. Den personlige ukrenkeligheten er "det fundamentale grundlag for ære" (Sørensen, 1993, s. 191). Målet var å ikke bli krenket slik at man kunne bevare sin status uskadet. Hvis man så ble krenket, gjaldt det å gjenopprette sin ære. Visse handlinger ble umiddelbart oppfattet som krenkelser, men i situasjoner der spørsmålet om krenkelse kunne være uklart, var det den utfordrede som avgjorde om han var krenket eller ikke. Den utfordrede stod likevel ikke fritt til å tolke situasjonen. Om han valgte å ignorere handlingen, kunne det være at omgivelsene oppfattet situasjonen som krenkende, og den krenkede ble da nødt til å hevne seg for å gjenopprette sin ære (Sørensen, 1993, s. 191). Krenkelsen ble altså formelt avgjort av den

utfordrede, men det var til syvende og sist den offentlige mening som dømte om det forelå en krenkelse.

I sagaene dreier de fleste situasjoner seg om å sette personene på prøve. Resultatet av hvordan den enkelte makter å komme seg gjennom disse prøvelsene måles deretter i ære. Det er ærens ideal som er bakgrunnen for handlingen, og selve konflikten blir av sekundær betydning.

Utfordringen er en del av den handlingen der personene skal prøves for å måle sin ære. En mann må forvente at andre vil forsøke å utfordre ham, fordi alle vil søke etter å øke sin egen ære samtidig som de vil begrense andres ære (Sørensen, 1993, s. 193). Dersom man ikke utfordrer andre, vil man heller ikke få muligheten til å øke sin egen anseelse.

Utfordringen er derfor en viktig del av normsystemet i sagaene. Sørensen skriver at utfordringen er en del av en sosial prosess, der den viser et "samspill mellom på den ene side behovet for at opretholde fred og balance og på den anden side interessen i at bryde freden for at forrykke balansen til egen fordel" (Sørensen, 1993, s. 194). Det er i hovedsak egen vinning som danner grunnlaget for utfordringen, og den som får utfordringen må alltid vurdere om han skal velge å gå inn i konflikten eller ikke, avhengig av om mulighetene er størst for å tape eller vinne ære.

Utfordringen var ikke bare fysisk, den kunne også være verbal. En form for verbal utfordring var det karakteristiske *níð*. Det dreide seg om beskyldninger mot menn eller kvinner for å være noe man anså som respektløst (Sørensen, 1993, s. 199). *Níð* indikerte tap av ære, og det var selve utfordringen i seg selv, og ikke innholdet, som hadde stor betydning for æren (Sørensen, 1993, s. 199-200). Var en mann blitt utsatt for *níð*, var æren allerede angrepet, og beskyldningenes sannhet var av underordnet betydning.

Som det kommer fram her, var æren i hovedsak knyttet til en ytre handling. Handlingen ble utført på bakgrunn av en utfordring eller en krenkelse, og når handlingen var sluttført, ble den vurdert av omgivelsene. Vurderingen resulterte i enten tap eller vinning av personlig ære. Æren var ikke endelig før en person var død, og gjennom hele livet handlet det om å balansere sin egen æresstatus gjennom ulike handlinger. Dette viser hvor viktig æren var som et handlingsdrivende moment i sagaene.

Ætten er et særlig viktig element i sagaene. Ætten går på tvers av den personlige æresoppfatningen og den ytre, samfunnsmessige æresoppfatningen. Forpliktelsene overfor ætten er noe menneskene er bevisste på, og pliktene virker som evige bestrebelser etter å

oppfylle de kravene som settes. Samtidig er disse forpliktelsene en del av systemet for å vurdere menneskenes ære utenfra – om de svikter eller oppfyller sine plikter.

Jeg vil videre i oppgaven se hvordan æresforestillingen som er tegnet opp her, kan gjenkjennes i *Olav Audunssøn*. Dette danner et utgangspunkt for analysen av romanens æresoppfatning. I neste kapittel vil jeg gå nærmere inn på hvordan æren fungerer som kollektivt begrep, og undersøke samfunnets æreskodeks i verket.

4. Samfunnets æreskodeks

I dette kapitlet vil jeg gå nærmere inn på den andre delen av definisjonen som jeg beskrev i forrige kapittel. Jeg skal altså se på hvordan æren oppfattes av samfunnet rundt enkeltpersonene. Den første delen av definisjonen, som går på den personlige æresfølelsen, vil jeg gå nærmere inn på i neste kapittel.

Andre menneskers vurderinger av en persons ære forutsetter en bestemt æreskodeks som er felles for dem som vurderer æren. Nærmere bestemt er det her snakk om den æreskodeksen som gjelder for det samfunnet som skildres i *Olav Audunssøn*. Jeg vil altså ta for meg æren slik den oppfattes som et kollektivt fenomen, der vurderingene blir gjort i et sosialt samspill mellom de menneskene som deltar i vurderingen. Hvordan vurderingene av personenes ære foregår vil så dreie seg om spørsmålet om hvordan æren fungerer som motiv for menneskenes handlinger.

4.1. Vurderingene av æren i *Olav Audunssøn*

4.1.1. Æresgruppe

Som beskrevet ovenfor, består æresgruppen av de menneskene som vurderer en persons ære. En persons æresgruppe defineres som ”alle som kjenner eller kjenner til vedkommende og derfor er i stand til å vurdere hans eller hennes handlinger” (Nedkvitne, 2011, s. 19).

Æresgruppen er altså det kollektivet den enkelte person er en del av. Som det kommer fram av definisjonen, er denne gruppen ganske stor, da den omfatter ikke bare nære venner av personen som skal vurderes, men også de folkene som kjenner til personen.

Æresgruppen for de ulike personene i *Olav Audunssøn* består som i sagaene av bygdefolket. Stort sett alle de menneskene som kjenner til den personen som vurderes, opererer innenfor de samme rammene for sosiale normer, og de er derfor kompetente til å gi en vurdering av vedkommendes æresstatus. I samfunnet i verket er de sosiale normene på sett og vis de samme for alle, og de fleste praktiserer den samme æreskodeksen. I Olav Audunssøns verden er forholdene så små, at de fleste som kommer fra samme område kjenner til nærmest samtlige av de andre medlemmene av bygda.

Æresgruppens mening om en persons ære er stort sett basert på folkesnakket. Folkets vurderinger av de ulike personene og slektene er gjennomgående i hele romanen.

Æresgruppen refereres til som ”bygden”: ”En anden sak som *bygden* hadde lagt merke til var,

at ingen mand hadde set Olav bli ærlig drukken eller aapenmundet i en rus.” (Undset, 1925b, s. 136, min kursivering), eller ”folk”: ”*folk* husket endda, hvor vakker hun hadde været” (Undset, 1925b, s. 136, min kursivering). Folkesnakket bringes videre av tjenestefolk og andre som kommer innom på gårdene.

Claudia Jean Berguson skriver i sin doktoravhandling om sladder som en egen stemme i *Kristin Lavransdatter*. Hun hevder at sladder og rykter er med på å skape flertydighet i fortellingen: ”Within the narrative, it highlights the border between fact and fiction, functioning to insert ambiguity and uncertainty to the conversation about a particular person or group or event.” (Berguson, 2003, s. 105). Sladder fungerer på samme måte i *Olav Audunssøn*, der dens kollektive og anonyme stemme bringer fram informasjon om hendelser og mennesker som ikke nødvendigvis er korrekte, men som leseren selv må vurdere. Sladder åpner dermed opp for fortolkning.

I artikkelen ”Historie og fiksjon: til felles nytte og behag?” trekker Anne Birgitte Rønning fram hvordan ulike fortellerteknikker i en historisk roman kan bidra til å åpne opp for forhandlinger mellom fiksjonen og den faktiske historien. Hun nevner sladder og folkesnakk som et av virkemidlene som ”setter både autoritet og sannhet på spill: Fiksjonen åpner opp, finner en vei inn i stoffet i form av gjetninger, innsirklinger, spørsmål og tvil.” (Rønning, 2009, s. 35-36). Folkesnakkets subjektive vurderinger inngår i en forhandlingsprosess som heller utprøver enn fastslår den historiske konteksten. I *Olav Audunssøn* bidrar sladder til å uttrykke en undersøkende og reflekterende tone omkring normer og moral. Forfatteren ser ikke ut til å forsøke å fastslå hvordan samfunnsforholdene faktisk var, men heller prøve ut hvordan det kunne ha vært. Folkesnakkets tvilende språk er med på å understreke dette.

Det er oftest kvinnene som bringer sladder rundt om i bygda. Dette ser vi for eksempel når folk vurderer Olavs og Ingunns samliv i Hestviken: ”Folk som hadde set litt til deres samliv – tjenstefolkene deres og de husfruer som hadde været hos Ingunn, naar hun laa syk – talte om det som de visste.” (Undset, 1925b, s. 137). Særlig gjelder dette kvinner fra de lavere samfunnsklasser, som for eksempel tiggerkjerringen Gudrid, som omtales som den ”rammeste sladderkjerring” (Undset, 1925b, s. 40). Gudrid gjør ikke annet enn å tigge og spre rykter gårdene i mellom. Også tjenestepikene er flittige til å spre folkesnakket rundt om i bygda. Når Olav møter Teit og hører at ryktet om Ingunn kan være satt ut, er det nettopp ternenes rykteflom han frykter: ”dritprat som ternerne hadde baaret frem til fruene” (Undset,

1925a, s. 330). Nedkvitne skriver om kvinnenens særlige innvirkning på æresgruppens vurderinger, da de ofte snakker mer om folk enn hva mennene gjør. Middelalderens kvinner hadde dermed en spesiell oppgave som ærens voktere (Nedkvitne, 2011, s. 37).

Sosialiseringen med bygdefolket i verket foregår på tinget, i kirken eller når man er på gjesting på andre gårder. Her blir man vurdert av de menneskene man treffer, samtidig som man får mulighet til å vurdere andre. Det er som regel på disse tre stedene at menneskene vurderer hverandre, men i mennenes tilfelle er også andre steder viktige for å vise seg fram, som når man er i kaupangen eller når man er i krig. Det er særlig viktig å oppføre seg sømmelig og ordentlig i sosiale sammenhenger, for det er da man får sin ære vurdert.

Æresgruppen er knyttet til de enkelte personene, og varierer dermed fra person til person. Hver person tilhører en egen æresgruppe. Det er derfor ingen fastsatt æresgruppe som gjelder for hele universet i *Olav Audunssøn*. Etter hvert som handlingen utvikler seg endres også individenes æresgruppe, da noen medlemmer av gruppen faller fra, mens nye kommer til utover i handlingen. Når det gjelder Olav Audunssøns æresgruppe, utvides denne etter hvert som Olav kommer i kontakt med flere mennesker. I starten er det folkene i bygda rundt Frettastein som utgjør Olavs æresgruppe. Når Olav flytter til Hestviken, blir bygdefolket fra Folden også en del av hans æresgruppe. Samme mønster følger også de andre personene i verket, som utover i handlingen utvider sin omgangskrets. Æresgruppen i verket er dynamisk, og det er altså varierende hvilke personer som i hver situasjon er med på å vurdere den enkeltes ære.

4.1.2. Kompetitiv og hierarkisk ære

Nedkvitne setter et skille mellom det han kaller kompetitiv og hierarkisk ære (Nedkvitne, 2011, s. 21). Dette skillet er anlagt for å vise hvordan vurderingene av en persons ære fungerer innenfor en æresgruppe. Som jeg skal komme tilbake til nedenfor, er alle medlemmene av æresgruppen med på denne vurderingen, men hver enkelt persons vurderinger veier ulikt etter hvor høy status vedkommende har. I kompetitiv ære er alle deltakerne i æresgruppen med på å bestemme, og æreskodeksen blir avgjort kollektivt av alle. De enkelte medlemmenes vurderinger er til en viss grad av samme verdi. I hierarkisk ære er det derimot én eller flere medlemmer av æresgruppen som bestemmer vurderingen, og de andre føyer seg etter denne. Det er naturlig nok de personene med høyest æresstatus som har den avgjørende makten i den hierarkiske modellen. Disse to typene av vurderinger fungerer

ofte sammen innenfor samme æresgruppe.

Den politiske strukturen er skjøvet i bakgrunnen i *Olav Audunssøn*, så den typiske hierarkiske æren der en konge eller andre samfunnstopper vurderer enkeltindividers ære er lite tilstede her. Perioden der Olav Audunssøn kjemper i hirden til adelsmannen Alf Erlingssøn er lite skildret, og det sies ikke noe om hvorvidt Olav fikk direkte utdelt ære av denne adelsmannen. Det nærmeste vi kommer hierarkisk ære, er i saken om Olavs giftermål med Ingunn, der alle parter til sist må føye seg etter biskop Torfinns avgjørelse. Ellers er det for det meste kompetitiv ære som dominerer i de ulike hendelsene i verket. Dette har sammenheng med at det er bygdefolket som for det meste vurderer personene, og det er et kollektiv der alle til en viss grad er frie til å komme med sin vurdering. Æren blir ikke delt ut av et høytstående medlem, men av hele æresgruppen. Det er likevel tilfeller der noen bestemmer mer enn andre innad i æresgruppen, så selv om den kompetitive æren dominerer, er det ofte et snev av hierarkisk ære tilstede.

I episoden mellom Steinflinn Toressøn og Mattias Haraldssøn helt i starten av verket, ser vi et eksempel på hvordan en persons ære kan dømmes. Eksempelet viser hvordan en person selv kan tre inn og påvirke æresgruppens vurdering. Mattias Haraldssøn kommer plutselig en natt og overfaller Steinflinn og Ingebjørg. Det skjer ingen fysiske skader, men Steinflinn og Ingebjørg krenkes av Mattias' hånlige ord. Da Mattias har dratt, forsøker husfolkene straks å finne ut av hva som har skjedd, så de kan dømme utfallet av saken: "Husfolket, karler og koner, strøk nu ind i hallen og til at spørre og fritte." (Undset, 1925a, s. 8). Steinflinn blir rådet til å stevne sak mot Mattias, slik at bygdefolket selv kan dømme i saken. Men Steinflinn tar til orde for å avgjøre saken på sin egen måte, for "han vilde selv dømme, hvad hans ære var værd." (Undset, 1925a, s. 9). Steinflinns egen vilje blir dermed avgjørende for hvordan saken skal dømmes. Folkesnakket ført ut av tjenestefolkene blir her eksempel på kompetitiv ære, men vi ser at Steinflinns egen vurdering får avgjørende betydning for hvor stort ærestapet skal regnes for å være. Steinflinn vurderer ærestapet som grovt, og går dermed inn for å gjøre hevnen grovere. Steinflinns dom er et eksempel på hvordan æresbedømmelsen i enkelte tilfeller kan være hierarkisk.

Hendelsen der Eirik Olavssøn finner stjålet sølv i kista til Jørund Rypa viser også et eksempel på hvordan kompetitiv og hierarkisk ære kombineres i én og samme situasjon. Eirik er lykkeligere enn noen gang fordi giftermålet med Gunhild Bersesdatter nettopp er avtalt. En dag oppdager Eirik og Cecilia flere sølvbegere i Jørunds kiste. Da Eirik konfronterer Jørund

med dette, får han vite at sølvet er tyvegods fra Rundmyr som Jørund har kjøpt. Eirik kjøper sølvet og graver det ned et stykke fra Rundmyr. En stund senere graver han det opp, og drar sammen med Jørund til Draumtorp for å levere tilbake det stjålne sølvet. På Draumtorp er Eiriks tilkommende svigerfar Berse med sønner. Eirik forteller at han fant sølvet tilfeldig under en jakt. Guttorm på Draumtorp blir glad for å få tilbake arvesølvet. Senere viser det seg at Jørund Rypa har fortalt Guttorm på Draumtorp at ikke alt sølvet ble levert tilbake likevel. Eirik blir mistenkt for å ha gjemt unna mer av sølvet. Dette oppleves som en krenkelse for Eirik, og det blir en stor sak ut av dette. De som er til stede når saken kommer opp, er også de som nå skal vurdere sakens utfall. Eirik og Jørund er knyttet sammen i mågskap, så målet er at begge kommer ut med mest mulig ære for ættens skyld.

Tre mann følger Eirik til Hestviken; Guttorm, hans dattermann Karl, og Torgrim fra Rynjul. Når de kommer til Hestviken, vitner Cecilia om saken, og mennene som dømmer her er likeverdige, altså er dette kompetitiv ære. Siden også Berse og hans sønner var til stede da Jørund fortalte om sølvet, må også disse komme med sin vurdering. Følget fra Hestviken reiser for å forhandle med Berse om saken. Berse har her mer makt enn de andre, da det er han som er far til Eiriks kommende brud. Hva han dømmer om saken, har mye å si for utfallet, og hans vurdering står over de andres vurdering. På denne måten er dette et eksempel på hierarkisk ære. Berses dom er avgjørende, da det står i hans makt å avlyse giftermålet mellom hans datter og Eirik.

Eksempelet viser igjen hvordan den kompetitive og hierarkiske æren praktiseres i samme situasjon. Mennene som vurderer saken er i utgangspunktet likestilt, men Berses rolle som kommende svigerfar gjør at han har mer makt over Eiriks sak. Saken ender med at giftermålet blir avlyst, og Eirik føler det som en krenkelse å bli mistenkeliggjort på denne måten av sin daværende svigerfar. Offisielt sett mister dermed Eirik ære i denne saken.

I denne saken er forhandlingene og utmålingen av æren ganske klar. Det er ellers ikke mange situasjoner i verket der vi like enkelt kan gå inn og se hvordan vurderingene av konfliktene foregår. Det meste vi får høre om folkets vurderinger av enkeltpersonenes ære, er rykter og folkesnakk på generell basis. Enkelthendelser foregår oftest utenfor vitners nærvær, og blir heller snakket om i ettertid. Siden det er folkesnakket, og ikke enkeltpersoner, som oftest vurderer æren, er det den kompetitive æren som utgjør verkets norm når det gjelder æresvurderinger. Gjennom folkesnakket får hele æresgruppen bidratt til å gjøre en vurdering av den enkeltes ære.

4.1.3. Leserens vurderinger av personenes ære

I fiksjonsverdenen kommer leseren inn som en tredje part som kan vurdere personenes ære. I historiske romaner fungerer dette som en kobling mellom den fiktive historiske rammen, og leserens nåtidige vurderingsevne. Sørensen påpeker at dette også forekommer i sagaene:

Det er sagapersonernes omdømme, deres ære og skam, der er under vurdering, og det er ved at lade læseren deltage i vurderingen, at islændingesagaerne udfolder et samfund og dets normer for ham eller hende, og det er også i kraft af denne nærværende realisme, at sagaernes personer virker som spejle for samtidens levende mennesker. (Sørensen, 1993, s. 211).

Som Sørensen skriver her, får leseren mulighet til å delta i vurderingene av personenes ære i ættesagaene, og vurderingene fungerer dermed som en analogi til leserens samtid. Det samme vurderingssystemet gjelder i *Olav Audunssøn*. Også her blir leseren deltakende i vurderingene av de ulike romanpersonenes ære. Ved at vi som lesere får innblikk i personenes ære og æresfølelse sett fra både personlige og kollektive synsvinkler, blir vi med på en forhandling om hvordan personene skal vurderes. Leserens får flere perspektiver på en sak, og det blir naturlig å selv ta del i vurderingen.

I kapittel 2.2. kom jeg fram til at det er få enkeltstående analogier som viser direkte koblinger til Undsets egen samtid. Analogiene er heller av mer generell art, der den religiøse og eksistensielle tematikken kan knyttes til Undsets tanker om hennes samtid. Vurderingene av personene er gjennomgående for romanen, og leseren blir stadig invitert til å delta i vurderingene av personer i ulike situasjoner og konflikter. Denne analogien gjelder dermed både i enkeltsituasjoner og på et generelt plan. Vi skal se et eksempel på hvordan dette kan foregå i *Olav Audunssøn*.

Forholdet mellom Olav Audunssøn og Torhild Bjørnsdatter fører til svekket æresstatus for Olav. Forholdet innledes samtidig med at Ingunn ligger på sykeleiet. Olavs utroskap resulterer i et barn, og forholdet blir dermed kjent for æresgruppen. Utroskapen dømmes imidlertid ulikt av de forskjellige partene. Vi får presentert hvordan forholdet og utroskapen føles for Olav, Ingunn og Eirik. Vi får også høre om hva frendene og folk i bygdene synes om saken. Til slutt blir det opp til leseren å gi sin egen dom av Olavs ærestap.

Olav følger sine lyster og sitt begjær når han griper etter Torhild første gang: ”Og saa kom der op i ham et begjær efter at ha hende – en eneste gang i sit liv faa kjende hvordan det var at holde en sund kvinde i armene sine” (Undset, 1925b, s. 233). Vi får sympati for Olav,

som i alle disse årene har pleiet sin sykelige hustru og nå endelig får mulighet til å leve ut sine lyster. Slik Olav selv ser ut til å dømme saken, fortjener han å oppleve nytelse og sunnhet etter all den mørke tiden med sorg og sykdom. Han får en sjanse til å oppleve et glimt av det gode liv, og griper denne sjansen: ”Som i enslags hildersyn hadde han set ind i et liv – som var vidt forskjellig fra hans eget – hvordan det kunde være for en mand at gaa jevnside med en sund og forstandig hustru i ett og alt” (Undset, 1925b, s. 237).

Eirik får straks greie på hva som har skjedd, og bygger opp et intenst hat mot Torhild: ”Han hatet Torhild Bjørnsdatter, saa han blev hvit i kinderne, og hænderne hans knyttet sig, bare han tænkte paa hende.” (Undset, 1925b, s. 241). Han føler at Olav har sveket ham og hans mor, og kjærligheten til faren blekner på grunn av dette.

Ingunn reagerer på Olavs forhold til Torhild med sørgmodighet framfor sinne. Hun ber om å få se Torhilds sønn, og blir rørt av å se det sunne barnet. Når Eirik bryter ut i sinne og roper ut banneord mot Torhild, blir Ingunn sint på Eirik. Hun viser en slags sympati for Torhild: ”Synd er det at hæde en arm stakkar og kalde utnavner –” (Undset, 1925b, s. 244). Ingunn kjenner seg igjen i det å ha et utenomekteskapelig barn og bli hengt ut for bygda for sin æreløshet. Olav ser at hun er tydelig såret. Samtidig ser det ut til at hun føler en viss sympati også for Olav: ”Jeg vil ikke klage, Olav – likevel, k u n d e jeg ikke faat dø, da Cecilia kom til. Ikke hadde du da faldt i dette værste med Torhild –” (Undset, 1925b, s. 248). Ingunn ser nærmest ut til å gi seg selv skylden for Olavs ærestap, og hennes sympati for både Torhild og Olav gjør at hun dømmer saken på samme måte som Olav.

Av bygdefolket blir Olav dømt hardt, og han blir offer for stygge rykter:

Mens hans kone laa der, lam og fuld av pine, brutt av den ene barnsseng haardere end den anden, hadde manden horet med sin raadskone i sin egen gaard. Det hadde visst varet i aarevis, kom folk paa nu – [...] Det var ikke lange veien mellem Rundmyr og Hestviken – saa de skammet sig ikke meget: folk hadde set Torhild gaa og rugge ute midt paa blanke dagen [...] Med det samme grov folk op alt som hadde været at si paa Bjørn Egilssøn og Gudrid. (Undset, 1925b, s. 229).

Frendene blir også berørt av Olavs skam, og vi får høre at de misliker det som er kommet ut som folkesnakk i bygda: ”Olavs nærmeste frænder i bygden, Signe paa Skikkjustad og Una paa Rynjul, hadde holdt fast ved ham i længste laget og strævet for at aarsake sin tremenning. Men nu tagnet ogsaa de og saa ut som de blev ilde ved, bare nogen nævnte Olav i Hestviken.” (Undset, 1925b, s. 229-230).

Her ser vi at Olavs ære blir dømt på ulikt grunnlag, og leseren får innblikk i dem alle. Hver leser kan så vurdere Olavs ære med utgangspunkt i de opplysningene og reaksjonene som gis av de enkelte partene i saken. Denne vurderingen blir naturligvis subjektiv. På denne måten ser vi hvordan en fiktiv persons ære kan fortone seg annerledes for leseren enn for personen selv og kollektivet rundt. Vi kan ikke alltid stole på personenes dom over sin egen ære, og vi kan heller ikke stole på æresgruppens dom. Æren blir kontinuerlig balansert gjennom forhandlinger mellom verkets personer, samfunnets normer og leserens vurderinger.

4.2. Menns ære

Hos de aller fleste mennene vi møter i *Olav Audunssøn* står æren som det gjeveste sosiale ideal. Som vi skal se, er kampen om æren livsbestemmende for mange menn, og kampen mot skammen blir en direkte følge av dette. I dette underkapittelet vil jeg først ta for meg æren i de ulike livsfasene, før jeg går nærmere inn på spesifikke egenskaper som gir ære og skam. Videre vil jeg se på æresvolden blant mennene i verket, før jeg til slutt går inn på ærens nettverksbyggende funksjon i samfunnet.

4.2.1. Fra barndom til alderdom

I *Olav Audunssøn* skildres mennesker i et livslangt løp, og vi får innsikt i personenes tilværelse i de ulike fasene av livet. Av de mennene som blir skildret i verket, er det Olav og Eirik som vi følger helt fra barndommen av. Vi får også et kort møte med Jørund Rypa som ung. Barndommen er skildret inngående i særlig Eiriks, men også til en viss grad i Olavs tilfelle. De andre mennene som opptrer i verket er derimot nærmest utelukkende skildret som voksne personer. Eiriks barndom strekker seg over en lang periode i verket. Ellers er barndommen som livsfase til stede gjennom Olavs fragmentariske tilbakeblikk på sin egen barndom i Hestviken. Alderdommen kommer fram gjennom skildringer av Olav mot slutten, men sett i forhold til verket som helhet, er det lite vekt på denne livsfasen. De meningsbærende handlingene er ofte knyttet til overgangen til voksenlivet, og hovedfokuset i verket ligger på livet som voksen.

I sagaene er barndommen og alderdommen lite viktige perioder for mennene. Livets aldre blir ikke regnet etter faktisk alder, men etter hvor dugelig man er i arbeidet. Overgangen fra barn til voksen foregår oftest ved at den unge mannen blir med på et hærtokt, en utenlandsferd eller en annen stor gjerning. Når man ikke lenger er i stand til å gjøre mandige

gjerninger, er man gammel (Bagge, 2005, s. 31). Hvis barndommen er tatt med i sagaene, er dette først og fremst for å framheve de positive og negative egenskapene som senere skal ha betydning for mennenes æresstatus (Sørensen, 1993, s. 217). Jeg skal se på hvordan dette samsvarer med skildringen av Olav, Jørund og Eirik.

Første gang Olav beskrives inngående, er han elleve år. Han beskrives som en vakker, sterk og smidig gutt, som er godt likt av alle. Men det kommer også fram hva vi kan kalle for hans lyte, og det er tausheten og innesluttetheten:

Olav Audunssøn var godt likt av alle paa gaarden, baade store og smaa, men endda vilde ingen ha kaldt ham et vennesaelt barn. Det var som ingen kom indpaa denne gutten, endda han var aldrig uvenlig mot noget mandsbarn – snarere maatte en si han var godlynt og tjenstvillig paa sin faamælte og aandsfraværende maate. (Undset, 1925a, s. 13).

Allerede i skildringen av Olav som barn, får vi et bilde av hva som senere skal ligge til grunn for hans æresstatus. Hege Lien hevder at tausheten er det mest framtreddende karaktertrekket ved Olav. Tausheten følger Olav gjennom hele livet og i alle av livets situasjoner (Lien, 1997, s. 16). Denne tausheten er en av hovedgrunnene til at Olav ikke blir godt likt i bygda. Her ser vi at Olavs grunnleggende karaktertrekk som ung stemmer overens med hans karakter også som gammel. Hans styrke, mot og skjønnhet gir ham senere ære, men tausheten spiller negativt inn på hans omdømme.

I det korte møtet vi får med den unge Jørund Rypa, vises hans grunnleggende egenskaper som senere får stor betydning i handlingen. Når vi møter Jørund for første gang, er han med i en guttegjeng som er innom i Hestviken (Undset, 1927a, s. 112-113). Guttegjengen begynner å lekeslås, og Eirik hjelper Jørund i leken mot de andre guttene. Men når resten av guttene begynner å gå mot Eirik, vender Jørund seg om og begynner å døpe Eirik i den sølete snøen. Guttene kaster seg på, og Eirik får skader i ansiktet og begynner å blø. Jørund viser seg her som uærlig og troløs mot Eirik. De hadde på forhånd inngått en pakt der de skulle støtte hverandre, men Jørund snudde seg mot sin venn så snart han så at han ville tape kampen. Jørunds uærlighet får senere fatale konsekvenser for både folkene i Hestviken, og hans egen æresstatus.

Eirik er den rake motsetning til Olav som barn. Han er vilter og snakkesalig, men snakker sjelden sant, og finner opp historier om alt mulig. Eirik lyver og skryter, og blir ustyrlig når han morer seg. Disse egenskapene følger Eirik gjennom oppveksten, til stor

irritasjon for Olav. Men Eirik representerer her et unntak, for når han blir voksen legger han fra seg sine uvaner og lyter:

Hjemme hadde det alltid været slik at Eirik syntes aldrig vite, hvordan han skulde té sig – s a a var han for braakende, og s a a var han for tver, s a a for høvisk og s a a for brysk, men hvordan han saa var, saa strævet han for meget med alt. Nu syntes han ha lært at føre sig rolig, og han snakket som om han tænkte før han talte. (Undset, 1927b, s. 99)

Etter at Eirik lærer seg å opptre sømmelig for folk, får han respekt og ære. De negative egenskapene Eirik hadde som ung slår over til sin positive motsetning, noe som styrker hans sosiale status. Som barn var han uærlig og løgnaktig, og som voksen blir han hederlig og ærlig. Også hans vilterhet og ustyrlighet blir omvendt til rolighet og besindighet. Dette er helt motsatt av hva som gjelder for Olav og andre personer vi følger gjennom flere år. Siden de personlige lytene og uvanene som oftest følger menneskene gjennom hele livet, framstår de fleste som statiske personer. Eiriks person og utvikling er ikke bare dynamisk, men den gjennomgår en total forvandling. Eirik representerer unntaket og avvikelsen fra de ellers så normerte samfunnsformene som romanen skildrer.

Barndommen i seg selv har ingen egenverdi i verket, men den har betydning for hovedpersonenes personlighetsutvikling. Barndommen trekkes inn i historien for å berike karakteriseringene av hovedpersonene, og for å gi en dypere forståelse av hvorfor menneskene framstår slik eller slik i voksen alder.

Overgangen til voksenlivet markeres både i Olav og Eiriks tilfelle gjennom spesifikke hendelser. På ferden til Hamar får Olav sin seksuelle oppvåkning, og begynner her å modnes som mann. Men det er deltakelsen i hevntoktet mot Mattias Haraldsson som markerer den virkelige overgangen til voksenlivet for Olavs del. Han føler selv at hans modning skjer som en del av utenforliggende, store hendinger:

Saa var der dette, at alt og alle tok til at veire mot forandring og storhændinger, samme stund som han selv syntes han var blit voksen – dermed blev det likesom meget rimeligere at ogsaa han selv skulde være blit forandret. (Undset, 1925a, s. 58).

Elskovsnatten med Ingunn er en direkte følge av Olavs inntreden i voksenlivet. På samme tid er det at Olav begynner å hevde sine rettigheter, og fremmer saken om giftermålet. Han

slutter å leke med de andre guttene i bygda, og hadde ”nu faat skjøn paa, hvad som var mandig og sømmelig.” (Undset, 1925a, s. 59).

Eiriks overgang fra barndom til voksenliv er markert ved en utenlandsferd, som varer i rundt åtte år. Eirik er seksten år når Olav skjeller ham ut for å ha skjemtet med en av tjenestepikene, og han rømmer fra gården i protest mot faren. I Oslo blir Eirik tatt opp i hirden til Ragnvald Torvaldssøn. Olav drar inn til kaupangen for å finne ham, og det går da opp for Olav at sønnen nå har blitt voksen:

Paa en maate hadde nok faren lagt merke til det før og, at Eirik var blit høiere end ham selv, og at han hadde tat til at faa skygger av mørkt dun om munden – men aldrig før hadde han helt ut sanset forandringen – Eirik var blit voksen. (Undset, 1927a, s. 165).

Når Eirik kommer hjem føler han selv at han har modnet: ”Han hadde tumlet om i verden saa han kjendte sig gammel og usaarlig.” (Undset, 1927b, s. 19). Eirik har lært seg å føre seg sømmelig, og blir mottatt som en voksen mann i Hestviken.

Det er først når mennene trer inn i rollen som voksne at de får en personlig ære. I Olavs tilfelle er dette tydelig, som vi skal se i kapittel 5.2. Størsteparten av skildringene av Olavs liv dreier seg nettopp om det voksne livet. Overgangen fra barn til voksen kommer raskt i første bind, og alderdommen slår først inn mot slutten av bind fire. Gjennom nesten hele verket har dermed Olav en aktiv æresstatus.

Med Eirik er det annerledes. Det meste av tiden vi følger Eirik, er han barn. Eiriks æresfølelse er svak, noe jeg kommer tilbake til i kapittel 5. Mye av grunnen til at vi sjeldent får høre om Eiriks ære, kan være nettopp det at han i store deler av handlingen ikke er voksen nok til å ha en egen ære. At den personlige æresfølelsen heller ikke vokser fram senere kommer, som vi skal se, av andre grunner.

De andre mennene vi møter i *Olav Audunssøn*, har allerede oppnådd en personlig ære fra det øyeblikket de blir introdusert. Det er voksenlivet som står i fokus her. De aller fleste dør før de rekker å bli gamle, og det er særlig gjennom Olav Audunssøn at alderdommen som livsfase blir skildret. Olav misliker å være gammel, for han er svak og klarer ikke å gjøre alt selv. Han føler det som krenkende og æreløst. Hans ære blir holdt oppe gjennom minnene om livet som kriger og storbonde, og det er også denne perioden som blir stående i hans ettermæle. Det er ellers ikke mange menn vi følger så langt som til døden, men av de sentrale mennene som dør er: Olavs far Audun Ingolfssøn som dør av sykdom, Steinfinn Toressøn

som dør etter en kamp, Arnvid Finnssøn som dør av ukjente årsaker, og Eirik Olavssøn, som til slutt dør etter en hard ferd over fjellene til Nidaros. Einar Kolbeinssøn, Teit Hallssøn, sira Hallbjørn og Jørund Rypa blir alle drept. Alderdommen er stort sett fraværende, og sier noe om hvor krigersk samfunnet var og hvor harde kårene var for de som levde opp.

4.2.2 Maskulinitet

Middelaldermennenes ære handlet i bunn og grunn om at man skulle være mandig og vise sin maskulinitet. Mennene var husholdets overhode og stod for vern og beskyttelse av husholdets medlemmer. Som husbonde var imidlertid ikke mannen nødvendigvis overordnet husfruen i rang, selv om kjønnene skapte en klar funksjonsfordeling (Bagge, 2005, s. 26). I den sosiale verden utenfor gårdsfellesskapet var det mannen som dominerte, og det var også her han kunne vise sin mandighet. Det var mannen som representerte husholdet utad, og som dermed var husholdets ansikt i samfunnet.

Å være mandig ble sett på som en motsats til det kvinnelige. Dette er noe av hva Sverre Bagge omtaler som motsetningen mellom det ”harde” og det ”bløte”, der det ”harde” blant annet er mannens makt og styrke, og det ”bløte” er kvinnens avmakt og svakhet. Dette gjelder for øvrig ikke alle forhold mellom kvinner og menn. I sagaene kunne kvinner ofte framstilles som sterke, og det finnes også tilfeller der hvor enkelte menn framstilles som svake (Bagge, 2005, s. 35).

Forholdet mellom Ingunn og Olav illustrerer et tydelig skille mellom den sterke mannen og den svake kvinnen:

Synet av mandens nakne overkrop – musklernes spil under den melkehvite hud, da han bøiet sig ned og drog av sig støvlerne, vakte en saarhet i den unge kones sind. Hans sundhet fik hende til at kjende sin egen kraftløshet endda mere. (Undset, 1925b, s. 61).

Denne motsetningen finnes også mellom Eirik og Bothild. Eirik føler en nærmest voldelig tiltrekning mot Bothild, og bruker sin styrke til å få makt over henne. Bothild blir, svak som hun er, fullstending maktesløs: ”Hun gulpet av rædsel, han hørte at hun hakket tænder og hendes myke, kolde hænder strævet avmægtig – hun søkte verge sig, men eiet ikke kraft.” (Undset, 1927b, s. 44). Her ser vi at mennenes styrke og maskulinitet kommer særlig fram når det blir stilt opp mot kvinnenes svake sider. Motsetningsforholdet mellom Olav og Ingunn og Eirik og Bothild er riktignok ikke representativt for alle relasjoner mellom menn

og kvinner i verket. Som vi skal se senere, er flere av de kvinnelige skikkelsene i verket både sterke og selvstendige.

Siden det viktigste for mennene var å framstå som sterke og mektige, var det viktig å ikke vise tegn til kvinnelighet eller svakhet på noen som helst måte. Mennene i *Olav Audunssøn* forsøker alle å skjule sine svakheter. For eksempel har Steinform problemer med å vise at han ble såret etter hevntoktet mot Mattias Haraldssøn. Steinform kom styrket ut av toktet, men ble kraftig skadet. På vei til å senga med sin kone, vil han vise at såret han har fått ikke gjør ham svakere: ”Hun mælte vistnok imot og fristet at holde hans hender tilbake, men han slet av sig bindet, som festet den saarede armen oppaa brystet – slængte det utaalmelig fra sig. De hørte at Steinform lo, da han gik videre.” (Undset, 1925a, s. 77). Steinform vil ikke innrømme at han har blitt svekket overfor huslyden, da han er redd for å framstå som svak etter kampen som endelig skulle rette opp hans ære.

Det å gråte ble i middelalderen ansett som skammelig for menn, fordi det var kvinnelig (Bagge, 2005, s. 32). Det er heller ingen menn som åpenlyst gråter når andre menn er til stede i *Olav Audunssøn*. Kvinnene gråter derimot svært ofte. Olav Audunssøn gråter for første gang foran Ingunn når hun har forsøkt å ta livet sitt ved å gå på fjorden: ”Der hændte noget som hun aldrig hadde drømt om kunde ske. Olav graat – hun hadde likesom aldrig tænkt paa at h a n kunde –” (Undset, 1925a, s. 362). Vi ser Olav i et svakt og ydmykt øyeblikk, og slik som vi aldri ellers ser ham når han er sammen med andre menn. Som barn gråter Eirik flere ganger, og Olav skammer seg over sønnen for dette: ”Og graate for du har faat hugg skulde du skæmmes ved!” (Undset, 1927a, s. 114). Når man gråter er man i en svak tilstand, og det er derfor så viktig for mennene å ikke gråte foran andre.

Andre typer svakheter er personlige egenskaper som man må prøve å skjule. Olavs svakhet er lukten av verk og sår, og han skammer seg over dette: ”Altid hadde han hat saa vondt for at taale synet og lugten av urene saar – endda han skammet sig over denne svakhet.” (Undset, 1925b, s. 216). Denne svakheten får vi høre om første gang når Steinform ligger for døden, og flere ganger senere. Olav holder dette for seg selv, og leseren er den eneste som får vite om dette.

Arnvid står i en særstilling i romanen på grunn av sin seksuelle legning som homofil. Dette blir riktignok aldri eksplisitt uttrykt, men gjennom de andre personenes bemerkninger skjønner vi hvordan hans tilstand er. Den første gangen vi får en pekepinn om dette, er i klosteret på Hamar når Einar beskylder Arnvid for å ha et illegitimt forhold til Olav: ”Det er

en vakker saga, tænker jeg, dette venskapet dit for den hvitlette gutten.” (Undset, 1925a, s. 156). Olav merker at det er noe annerledes med vennen, men får ikke helt tak på hva det er. Han legger merke til Arnvids omsorgsfulle side, som oppfattes av Olav som en svakhet, fordi det sammenlignes med kvinnelighet. Olav misliker å kjennes ved vennens svakhet: ”Men i det siste hadde Olav kjendt en voksende uvilje mot Arnvid fordi han var saa snar til at kjende medynk” (Undset, 1925a, s. 167). Arnvid er ellers en mektig mann, som nyter stor ære og respekt av sine medmenn. Men ryktene om hans kjærlichkeit til andre menn er ødeleggende for hans mandige prestisje.

Homofili er også skildret i sagaene, og er mye brukt i forbindelse med níð (Sørensen, 1980, s. 22-23). I sagalitteraturen er en påstand om homofili og kvinnelighet noe av det verste en mann kan bli utsatt for: ”i sagaernes verden rammer intet en mand hårdere end påstanden om, at han ikke er en mand.” (Sørensen, 1980, s. 12). Einar Kolbeinssøns påstand om Arnvids homofile legning er svært nedverdiggende for Arnvid, og han reagerer med sinne og en slags sårhet” – som naar en mand braatt blir støtt til i et aapent saar.” (Undset, 1925a, s. 157).

Sigrid Undset tar opp temaet homofili i de to artiklene ”Ordet om ekteskapelig uoppløselighet” og ”Kristendom og kjønnsmoral”. Homofili er ifølge Undset et naturlig fenomen som mennesket selv ikke alltid råder over. Homoseksualitet blir av Undset ansett som en medfødt abnormitet, som man ofte ser i forbindelse med fysisk eller psykisk feilutvikling (Undset, 2008, s. 42). Undset fordømmer ikke homofile, men viser medfølelse og sympati: ”det kan synes umenneskelig hårdt å måtte gi avkall på det som man dypest begjærer.” (Undset, 2007, s. 95). Hun ser også at det er en viss rimelighet i at noen mennesker forlanger aksept for homofile: ”Og det er rimelig at mennesker som forlanger en ny moral, bygget bare på hensynet til dennesidig lykke for flest mulig, forlanger at samfunnet skal tåle også den slags forbindelser under bestemte forutsetninger.” (Undset, 2007, s. 96). Undset ønsker ikke en slik ny moral. Homofili er ifølge Undset et naturlig fenomen, men hun tar avstand fra homoseksuell praksis.

Arnvid er bærer av denne naturbestemte byrden, og av det vi kan slutte oss til, er det grunn til å tro at han undertrykker sitt begjær for å leve et normalt liv. Han gifter seg og får barn, men ekteskapet blir ulykkelig. Homofili blir gjennom Arnvid skildret på en sympatisk måte som noe ømt og sårt, og nesten som en slags lidelse. Olav merker denne sårheten: ”Men der var noget ved Arnvid som fik ham til at bli rød – en dag vilde han faa se noget slikt hos

den anden, som et skjult saar.” (Undset, 1925a, s. 165). Når Arnvid senere kommer til Hestviken, viser det seg at Olav har skjønt hva det er med Arnvid. I en samtale mellom dem kommer det fram at Arnvid har gjort hva han har kunnet for å undertrykke sitt begjær, men likevel har det blitt folkesnakk og han blir stemplet som umandig:

[...] det eneste jeg bad om – lov til at tjene Ham i slike kaar – i slik bunad – saa jeg turde øve barmhjertighet, saa godt jeg evnet, uten at folk skulde hviske bak ryggen min og æreskjænde mig eller kalde mig godfjottet. Eller tro det værste om mig, fordi jeg hverken tok mig hustru eller frille efter Tordis var død. (Undset, 1925b, s. 187) .

Det er typisk for mennene i *Olav Audunssøn* at de skammer seg over svakheter, og at de forsøker å skjule sine svake sider og sine sår for å framstå mest mulig mandig. Å skjule svakheter er en måte å vise styrke på. Maskuliniteten henger naturligvis sammen med æren, for jo sterkere og mandigere en mann viser seg å være, jo mer ære får han. Mandigheten kan dermed i seg selv gi ære.

4.2.3. Æresvold

Det hedenske krigsverset Kråkamål synges to ganger i *Olav Audunssøn*. Det forteller om et voldsideal fra den ”gamle” tiden, som det fortsatt finnes en del igjen av hos mennene i verket. Slik lyder en av strofene i kvadet slik det står i *Soga om Ragnar Lodbrok* (Eskeland, 1944, s. 153):

Hardt me hogg med sverdom!
Høvleg eg det kallar
når svein med svein mun møtast
i sverdhoggleiken berre.
Kjempe for kjempe ei vike!
Karar einannan ei sparer.
Alltid skal elskven åt møyom
uredd stå i striden.

Kvadet framføres første gang på Frettastein etter hevntoktet mot Mattias Haraldssøn, da mennene er oppildnet etter hevnen og kampen. Det er den samme kvelden Ingunn og Olav fullbyrder sitt ekteskap. Den andre gangen Kråkamål synges, er når Ingunn oppholder seg på Berg. Også denne gangen blir Ingunn henført til en syndig fristelse – det er den samme kvelden hun gir seg hen til Teit.

Verset og dansen får mennene til å gløde: ”De dansende mænd var saa borttat i leken at de glødet, og de kvad saa det ljomet, alle i kor” (Undset, 1925a, s. 249). Framførelsen av kvadet løfter fram voldsidealet i det krigerske samfunnet, og det ser ut til at volden det synges om virker triggende på mennene.

Middelaldersk mandighet blir ofte assosiert med voldsbruk og fysisk styrke. Nedkvitne skriver at i sagaene som ble nedskrevet på 1200-tallet, har volden i seg selv verdi for mennene, da den får fram verdifulle mandige egenskaper (Nedkvitne, 2011, s. 42). Volden er dermed ikke bare et nødvendig middel mennene bruker for å forsvare husholdet sitt. Blodhevn og feidedrap er først og fremst viktige handlinger for å måle mennenes æresstatus.

Store deler av det voldsidealet som finnes i sagaene kan sammenlignes med det vi finner i *Olav Audunssøn*. Samfunnet i verket er et voldelig og krigersk samfunn. Særlig på Frettastein er stemningen voldelig. Det er her Olav får sin hedenske moral fra i oppveksten. Det ser ut til at voldsbruk blir ansett som ærefullt i Steinfinnsætten, og det er en rådende oppfatning om at volden er en naturlig del av det å være mann. Denne tankegangen møter vi for første gang etter at Olav har drept Einar Kolbeinssøn. Olav er i grunnen fornøyd med drapet, for han ser det som en hevn over Kolbein for å ha forhindret giftermålet med Ingunn: ”Men Kolbein hadde holdt ham under tommelfingeren sin –. Og nu var det hevnet – og han t a k k e t Gud for det av hele sit hjerte.” (Undset, 1925a, s. 161). Olav føler drapet er rettferdiggjort og kan begrunnes med at hans ære var blitt krenket. Han får en god følelse av å ha drept en mann fordi han har hevdet sin ære, og det ser ikke ut til at han på noen måte synes dette er galt. For Olav er det voldelige samfunnet en selvfølge, og det virker for ham naturlig.

På det tidspunktet Olav drepte Einar Kolbeinssøn, har han allerede vært en stund i lære hos presten Asbjørn Allfeit i klosteret på Hamar. Men kirkens fredssøkende holdning til konfliktløsning ser ikke ut til å ha noen innvirkning på ham. Olav understreker overfor seg selv at han hører til i den gamle tradisjonen, der vold og drap inngår i samfunnets normer for konfliktløsning:

Olavs sind reiste sig og ristet sig i oprør mot alle de nye lærdommer og tanker han var kommet indunder hernede – ja det var vakkert paa en maate, det saa han nu og, men nei nei, det var umulige og unaturlige drømme. Aldrig kunde alle mænd bli slike helgener at de samtykket i at lægge alle sine saker, baade smaa og store, ind under sine jevnkristnes dom, altid nøie sig med loven og med at faa sin ret – aldrig ta sig til rette selv. [...] han følte medett, han var enig med slike som Kolbein og hans sønner,

om saa bare det ene – han vilde heller ta sin sak mot dem i sine egne h nder, sætte uret mot uret, om det tr ngtes. Han hørte til mellom slike som Kolbein og Steinfinn og Ingebjørg (Undset, 1925a, s. 161-162)

Flere situasjoner viser kodeksen for ærefulle drap. Når Olav planlegger å drepe Teit, er det viktig for ham at dette skjer på en ærefull m te. Olav venter derfor med å drepe til Teit f r verget seg i kamp. At Teit dør i kamp er et viktig argument for Olavs rettferdiggjøring av sin egen drapshandling: ”Det var meningsløst at han skulde kjende dette som noget verre end – end at f lde en mand i bardag –. Teit var falden med vaaben i haand – sverdet hans laa der paa gulvet mellem briksen og sengen –.” (Undset, 1925a, s. 332). Nesten alle drapene som skjer i romanen foregår i kamp, og mye tyder på at det er en felles oppfatning om at dette er den mest ærefulle måten å drepe noen på. Dette er også en rådende oppfatning i sagaene, der volden kun skulle skje mot personer med våpen (Nedkvitne, 2011, s. 43).

I tillegg ser det ut til at det er en felles forståelse blant mennene i verket om at man kun skal kjempe mot jevnbyrdige menn. Det virker som det er skammelig   tukte de svakere stilte, herunder også kvinner. Vi ser ingen eksempler på at kvinner eller tjenestefolk blir slått i verket, med unntak av n r Jørund dreper den tilbakestående tjeners nnen Olav Livssøn. Dette drapet blir også fordømt av Jørunds  resgruppe, og Jørund taper all sin  re etter dette drapet.

Et annet eksempel som viser at man ikke skulle være voldelig mot de svakere stilte, er n r Olav tukter Eirik i oppveksten. Olav slår Eirik gjentatte ganger svært hardt, og dette blir oppfattet som urimelig av  resgruppen: ”Men alle t nkte det samme – likemeget hvad han hadde gjort, saa hadde det været et stygt syn at se faren tugte den vesle gutten saa haardh ndt.” (Undset, 1925b, s. 146). Olav selv mener det er riktig å ”tugte usederne ut av ham” (Undset, 1925b, s. 192). Likevel ser det ut til at det er en allmenn oppfatning om at man ikke skal tukte barna mer enn hva som er rimelig. Det er generelt lite ærefullt   utøve vold mot de som ikke kan verge seg selv.

Olav føler at han er i sitt rette element nettopp når han kjemper mot andre menn, og han trives med å være i krig og kamp. Etter utlegdstiden står minnene fra tiden som kriger i Alf Jarls hird som en lengsel tilbake til et mannlig fellesskap, der Olav kjempet side om side med sine v penfeller. Når Olav er i London, vekkes disse minnene opp når han får se en dans som handler om kamp. Her ser vi at Olav har en iboende lengsel etter å krige: ”det var kamp de sang om, og han syntes dette var noget han hadde hørt f r – hans hjerte rørte sig som

muldhaugen rører sig over en død der vaagner, vil op og ut –” (Undset, 1927a, s. 71). Olavs kamplyst vekkes hver gang han skal ut i krig eller slagsmål, og denne lysten til å bruke vold vitner om at Olav hører til i den voldelige og hedenske verden. Hver gang Olav kommer opp i en situasjon der vold er involvert, nøler han ikke med å bruke sine fysiske krefter. I selve gjerningsøyeblikket føles det riktig for Olav å bruke vold. Men i ettertid får han ofte dårlig samvittighet for de syndige handlingene, og her slår de nye tankene fra kristendommen inn. Likevel er det de voldelige normene fra det gamle ættesamfunnet som driver Olavs handlinger.

Skildringen av Olavs voldelige side er representativ for størsteparten av det verdslige samfunnet i verket. Med jevne mellomrom skjer det mer eller mindre alvorlige voldsepisoder, fra mindre slåsskamper til blodige drap. Drapene som forekommer i romanen blir raskt et spørsmål om ære. Det er ikke alltid at æren er den bakenforliggende faktoren til de voldelige handlingene, men i de fleste tilfellene spiller voldsepisodene inn på mennenes æresstatus. Volden har derfor nær sammenheng med den æresoppfatningen som dominerer i verket.

Hege Lien påpeker at Olavs liv som kriger blir stående som en motpol til det etterlengtede munkelivet (Lien, 1997, s. 32). Olavs ønske om å krige blir til en viss grad realisert, mens munkelivet blir aldri mer enn en lengsel. Den rollen Olav til slutt velger er rollen som storbonde, og dette livet blir ifølge Lien stående i en mellomstilling mellom de to motpolene: ”Som bonde kan Olav oppfylle ættesamfunnets plikter ved å drive slektsgården og forplante seg, samtidig som han kan velge å leve svært tilbaketrukket, – et liv ikke altfor fjernt et munkeliv.” (Lien, 1997, s. 32). Den samme tanken kan overføres til et større perspektiv i verket, ved at den kirkelige institusjonen blir stående som en motsats til hele det voldelige samfunnet. Kirkens moral er pasifiserende og anti-voldelig, og dette gjøres tydelig gjennom de prestene og munkene vi møter i verket.

Kirkelig lærdom henger sammen med fredfull framferd. Dette ser vi ved at de lærde personene ofte er fredelige. Steinfofinnsætten har brydd seg lite om kirkelig lærdom, og de er da også voldelige. Arnvid er derimot en mer fredelig person, og han er også meget lærd. Eirik er voldelig fram til han går i kloster der han blir kjent med kirkens moralbud. Etter dette blir han mer fredelig av seg. Det er et gjentakende mønster i verket at personene blir mer fredelige jo mer innført de er i kirkens lære. Men dette gjelder imidlertid ikke alle personene i romanen. Her er det sira Hallbjørn som er avvikerer.

Presteskapet er skildret i et interessant og kanskje noe annerledes perspektiv gjennom sira Hallbjørn. Sira Hallbjørn kom til Folden etter sira Benedikts død. Helt fra starten av blir presten dårlig likt blant folk, for han kommer i konflikter om eiendommer med både bøndene og klosterfolkene. Når det går mot kamp i bygdene, ser ikke Sira Hallbjørn ut til å ha noe imot voldsbruk og krigføring. I forberedelsene til kampen mot svenskene, møter vi en annen side enn hva vi kanskje forventer av en lærd prest:

”Du er budd til at synge mange mænds requiem nu, fader min!” Det fór som en sittring over den andens skarpe høinæsedde ansikt: ”Tempus occidendi, et tempus sanandi – du sa engang, de lærte dig mangt og meget av læsten da du var paa Hamar i din ungdom. Lærte han dig ikke dette ordet, den stride herr Torfinn?” ”Nei. Men jeg kan saa meget, saa jeg tror jeg skjønner det. Tid til at dræpe og tid til at læke?” Presten nikket – han bendte buen og kneppet strengen paa (Undset, 1927a, s. 195-196)

I kampen på Frysju bro mot svenskene, kjemper sira Hallbjørn som en kriger. Bildet vi får av denne presten er et helt annet enn hva som gjelder for de andre representantene for det kirkelige fellesskapet i verket. Den ellers så fredfulle og harmoniske stemningen som følger med skildringene av klostrene og kirken blir brutt av Sira Hallbjørns brutale framferd. Han blir på et vis blir stående utenfor det kirkelige fellesskapet: ”Det var klart at han hadde meget lettere for at færdes mellem verdslige herrer og høvdinger end mellem prester og bønder.” (Undset, 1927a, s. 213).

Framstillingen av sira Hallbjørn viser svake sider ved presteskapet, og er med på å gjøre verket realistisk og mer sannsynlig i forhold den historiske virkeligheten. Undset forsøker ikke å male et rosenrødt bilde av geistligheten, men ser heller ut til å ville gi et mer sammensatt bilde av samfunnet. Derfor må også negative sider tas med. Jeg vil si meg enig med Sverre Bagge, der han skriver at ”det generelle inntrykk er likevel at geistligheten var samvittighetsfull og opplyst og at kirken var en moralsk kraft og en siviliserende og humaniserende faktor” (Bagge, 2009, s. 24). De munkene og prestene vi møter i verket framstår som en positiv kraft, som med sine anti-voldelige holdninger er nødvendig for å starte en utvikling mot fredeligere og mer harmoniske samfunnsnormer.

Vi ser at samfunnet i *Olav Audunssøn* i høy grad er et voldelig samfunn, og at kirken kommer inn som en motpol til dette voldssamfunnet. Volden henger sammen med den æresoppfatningen som gjelder for det gamle ættesamfunnet, og understreker dermed at det er denne æresoppfatningen som dominerer i verket.

4.2.4. Nettverksbygging

Det var viktig for et husholdsoverhode i middelalderen å ha et godt nettverk for blant annet å verne husholdet, få støtte i krigføring og for å skaffe meklere i konflikter. Nettverket ble dannet med utgangspunkt i lojalitetsbånd mellom menn, som enten var knyttet til ætten, høvdingdømmet, tingfellesskapet, eller andre vennskap (Nedkvitne, 2011, s. 36). Nettverket hadde en støttende og beskyttende funksjon, men det var ikke alltid sikkert at alle medlemmene av nettverket ville stille opp og støtte hverandre i enhver sak. For å få mest mulig støtte av nettverket, gjaldt det å ha mye ære og respekt (Nedkvitne, 2011, s. 32). Lojalitetsbåndene innenfor nettverket måtte pleies og vedlikeholdes for å kunne aktiviseres når man trengte det. Dette gjelder også forholdet mellom frender og fjernere slektninger – for å kunne forvente støtte måtte forholdet holdes aktivt ved like.

Nedkvitne skriver at medlemmene av nettverket ofte ble kalt tingmenn, og at de hadde en plikt til å følge høvdingen eller storbonden til tinget (Nedkvitne, 2011, s. 31). Tinget som institusjon er omtalt i *Olav Audunssøn*, men det er kun nevnt at folkene har vært der, uten at vi får bli med på noen direkte konfliktløsninger. Helt i starten av første bind blir vi med på Steinfinns ferd til Eidsivating, der han reiser i følge med venner og frender. Disse utgjør da hans gruppe med tingmenn (Undset, 1925a, s. 14). Vi får også høre at Olav har hatt med seg Eirik på tinget i Haugsvik året etter han var i London, og det nevnes flere ganger at folk har vært på tinget. Ellers er det lite vi får høre om aktiviteten på tingene. Dette kan ha sammenheng med den tilbaketrukne rollen politiske institusjoner ellers har i romanen.

Menneses nettverk i *Olav Audunssøn* kommer med andre ord ikke til syne gjennom tinget, noe som ellers ser ut til å være vanlig i andre historiske skildringer fra perioden (Nedkvitne, 2011, s. 31-32). Nettverket kommer heller fram når det oppstår konflikter eller ved andre store hendelser, der personene trenger støtte. Det første nettverket vi møter er Steinfinns, som kalles sammen når han planlegger å gå til aksjon mot Mattias Haraldssøn. Dette nettverket består i hovedsak av Steinfinns halvbrødre, deres husmenn, husmennene på Frettastein, Olav Audunssøn og Arnvid Finnssøn. På denne tiden har det gått nedover med Steinfinns anseelse og makt, og som vi ser var ikke nettverket særlig stort. Størrelsen på nettverket gjenspeiler storbondens makt, og her viser nettverket Steinfinns synkende maktstatus i bygda. På samme måte er det med Olavs nettverk, som er på sitt største når han har sin storhetstid som storbonde. I brudefølget til Cecilia er et femtitalls personer med, og

selv om dette er iberegnet kvinner, ser vi at mengden er betraktelig mye større sammenlignet med Steinfinns nettverk i starten. Nettverket utvides i takt med makten.

Det kan se ut til at noe av den samme forpliktelsen som gjaldt overfor slekten, også gjaldt for nettverket. Arnvid har i starten av handlingen bodd en tid på Frettastein og mottatt Steinfinns gjestfrihet. Mye tyder på at Arnvid har hatt et nært forhold til Steinfinn i lengre tid, og vennskapet mellom dem er så sterkt at Steinfinn ville oppfattet det som en krenkelse hvis Arnvid ikke støttet ham i hevntoktet mot Mattias Haraldssøn. Arnvid har derfor ikke annet valg enn å delta i konflikten. Han er ikke blodbeslektet med Steinfinnsætten, men har gjennom inngifte blitt Steinfinns søskenbarn. Når Steinfinns nettverk kalles sammen, føler Arnvid seg forpliktet til å støtte sin frende, selv om dette ser ut til å gå mot hans egne ønsker.

”Du har liten hug til at gaa med frænderne dine i det som nu er i gjørningen, skjønner jeg?” spurte Olav litt spotsk. ”Du kan vite jeg skal ikke dra mig undav,” sa Arnvid. [...] Jeg tror ikke jeg er ræddere end andre mænd – likevel skulde jeg ønske jeg kunde blit utenfor denne saken. (Undset, 1925a, s. 54)

Mye av forpliktelsen innad i nettverket avhenger av hvor aktivt og tett vennskapet er. I Arnvids tilfelle er vennskapet aktivt, og han er dermed forpliktet til å støtte Steinfinn i konflikten. Samtidig kommer det fram at Arnvid har en viss frihet til å trekke seg ut av konflikten, selv om han her velger å bli med. Forpliktelsen overfor nettverket er derfor ikke like absolutt som plikten overfor slekten.

Olav Audunssøns nettverk er i starten fjernt. Første gang Olav trenger å aktivisere sitt nettverk er i konflikten med Ingunns frender om giftermålet. Arnvid står på Olavs side som en trofast venn, men Olav har ikke hatt et aktivt forhold til resten av sitt nettverk siden han var barn. Det blir da vanskelig for ham å søke støtte hos de fjerne slektningene sine. Når Steinfinn ligger for døden, råder han Olav til å reise til sine frender. Men Olav ser liten nytte i dette:

Hør paa mig, Steinfinn – jeg er for gammel ihvorsom er, til at lystre andre, naar du er død – disse frænderne mine som jeg verken har hørt eller set til før. Hellere vil jeg giftes, bli min egen herre og vaage denne faren. (Undset, 1925a, s. 100).

Olavs nettverk som ung begrenser seg til Arnvid, og siden han ikke har flere å støtte seg til, vender han seg til biskopen for å søke hjelp der.

Når Olav etter hvert blir eldre, gjelder det å skaffe seg et nettverk, og dette gjøres ved

å vise vennlighet og gavmildhet mot dem han ønsker å forlike seg med eller knytte seg til. Når han besøker folkene på Berg etter å ha vært Alf Erlingssøns hirdmann i flere år, har han med store gaver og viser vennsælhet: ”Siden la han frem gode gaver til Ivar og Magnhild og tre guldringer, som han bad at Ivar skulde faa Tora, Hallvard og Jon i hænder. Baade fruen og Ivar lot vel over dette, roste gaverne og var nu meget blide mot Olav” (Undset, 1925a, s. 219). Han får ære av dette, og blir dermed bedre likt av Ingunns frender. Slik knytter han sin kommende svigerfamilie til seg. Når Olav reiser til Hestviken, tar han opp båndene til sin slekt, og utvider nettverket sitt. Han søker sine frender på Rynjul: tremenningene Signe, Una og Torgunn, og deres far, Arne på Hestbæk. Forholdet mellom Olav og frendene blir godt, og Olav vedlikeholder forholdet ved å være åpen og gjestfri.

Ved gjestebud er det særlig viktig å være sjenerøs og å vise sin rikdom. Dette er en gylden mulighet til å vise seg fram og å få ære. Under gjestebudet i forbindelse med Cecilia og Jørunds festemål, passer Olav på å skaffe seg et godt rykte i bygda for å få ære av sin gjestfrihet: ”Olav hadde ingenting spart, da han skulde holde sin datters fæstensøl, og folk som hadde været i gjestebudet talte vel om det efterpaa.” (Undset, 1927b, s. 95).

Kanskje den viktigste nettverksalliansen som dannes, er den som skapes gjennom ekteskap. Mennene som giftes inn i slekten, blir automatisk en del av slektens nettverk. Ekteskapsforhandlingene er derfor en lang prosess, og kvinnens formynder er nøye med hvem han velger som ektemake. Svogerskapet fordrer en gjensidig støtte, og som vi har sett, blir den inngiftede også en del av ættens kollektive ære. I kapittel 4.3.3. går jeg videre inn på de enkelte ekteskapene i verket, og hvordan de virker alliansebyggende.

Ved å skape et stort nettverk øker Olav sin ære, og slik ser vi hvordan nettverksbygging har mye å si for en manns ære i det middelaldersamfunnet som skildres. Ekteskap og vennskap skaper nettverk, og gaver og gjestfrihet brukes som midler for å holde nettverket aktivt.

4.3. Kvinneres ære

I *Olav Audunssøn* møter vi et mangfold av kvinneskikkelser fra ulike samfunnslag, og med ulike forutsetninger for å oppnå høy æresstatus. I dette underkapittelet vil jeg se på hvordan kvinnene forholder seg til æren, og hvilke muligheter kvinnene har til å påvirke sin æresstatus. I forbindelse med dette vil jeg blant annet gå inn på middelalderkvinnerens roller

og oppgaver knyttet til deres ære. Til slutt vil jeg ta for meg kvinnes plass i ekteskapet som institusjon, og deretter knytte dette opp mot æresbegrepet.

Ifølge Sørensen har ikke middelalderens kvinner individuell ære, deres æresfølelse får de kun indirekte gjennom mennene (Sørensen, 1993, s. 226). Det er ikke dermed sagt at kvinnens æresfølelse var noe mindre enn mannens. Kvinnen hadde ikke mulighet til å hevde en æresstatus som gjaldt bare for henne selv. Hun var hele tiden underlagt en manns myndighet, enten det var hennes far, brødre, mann eller sønner.

Sørensens syn på kvinnes ære i det norrøne samfunnet er ifølge Nedkvitne foreldet. Nedkvitne framhever kvinnes individuelle ære, som kan skilles fra husholdets og husbondens ære. Kvinnene ble vurdert individuelt av æresgruppen (Nedkvitne, 2011, s. 60). For kvinnene i *Olav Audunssøn*, ser det ut til at Nedkvitnes syn passer best til å beskrive deres ære. Kvinnes ære er avhengig av mennens ære, men som vi snart skal se eksempler på, er det mye som tyder på at kvinnene har en egen personlig æresfølelse som er individuell og uavhengig av mannen. De fleste kvinnene vi møter i verket, er på ethvert tidspunkt avhengig av sine formyndere, enten om det er ættens menn eller deres ektemenn. Men selv om kvinnene er avhengig av mennene, på samme måte som mennene er avhengige av kvinnes ære, vil det ikke si at mannens ære er ensbetydende med kvinnens ære. Et ektepar har ikke den samme æren, men to individuelle æresstatuser som påvirker og balanserer hverandre. Jeg velger altså å slutte meg til Nedkvitnes syn i den videre analysen.

Den ærekjærheten vi finner hos de mannlige karakterene er ikke like tilstedeværende i den kvinnelige fløyen, selv om det finnes en viss form for æresfølelse hos de enkelte kvinnene. Dette kan ha sammenheng med at kvinnene oppholder seg mest innendørs, og dermed ikke blir vurdert av æresgruppen i like stor grad som mennene, som opptre i det offentlige rom. Det finnes eksempler i verket på at gifte og ugifte kvinner blir vurdert av bygdefolket, men sammenlignet med mennens ære, er det sistnevnte som i hovedsak trekker bygdas oppmerksomhet. Mens mennene reiser rundt i bygda i forskjellige ærender, holder kvinnene seg mest hjemme, og kvinnes æresgruppe er derfor nødvendigvis mindre og mer statisk. Mennene har mer kontakt med flere folk, og har derfor en større og mer omfattende æresgruppe. Mennene, som blir vurdert oftere, fører en hyppigere kamp for å oppnå ære enn det kvinnene gjør. Æren er dermed ikke like handlingsstyrende på kvinnes adferd som på mennens.

De situasjonene der kvinnene har mulighet til å møte sin æresgruppe er enten i kirken, når de er på gjesting, eller når de har gjestebud på sin egen gård. I noen tilfeller i romanen er kvinnene med på tinget, men dette ser ikke ut til å være vanlig, og vi får heller ikke høre noe videre om disse treffene. Det meste av kvinnes vurderinger beror ellers på folkesnakk som de får høre av andre kvinner og tjenestefolk.

4.3.1. Overgangen fra ungmø til hustru

Kvinnens rolle i middelaldersamfunnet var ”innanstokks”. Som husfrue og leder av husmortjornet, var hun ansvarlig for matlaging, maling av korn, fjøsstell og vannbæring (Bagge, 2005, s. 24). Husfruens fremste oppgave var spinning og veving, og jo fornemmere kvinnen var, jo finere var arbeidet. Giftermålet var et viktig vendepunkt i kvinnes liv. Det er først som gift at kvinnen kan realisere sin personlige karakter (Sørensen, 1993, s. 230).

Kvinnens ære er, som nevnt, nært forbundet med mennens ære: ”En kvindes ære – den var alle de mænds ære som hadde pligt og ret til at vaake over hende –.” (Undset, 1925a, s. 317). Det var mennene som hadde oppgaven å beskytte kvinnes ære, og dette gjaldt for alle samfunnsklasser. Det er en rett mennene har, slik som Olav uttrykker det etter drapet på Teit: ”og hevne sin hustrus ære hadde selv trællene hat ret til før i verden, hadde han hørt; det var en mands ret og skyldighet baade efter Guds og menneskers lov.” (Undset, 1925b, s. 14).

I de fleste tilfeller i verket er kvinnes æresgruppe den samme som ektemannens. Likevel er det fullt mulig å svekke sin æresstatus selv før man er offisielt gift. Ingunns ærestap som følge av samleiet med Olav er et eksempel på det. Vi skal også se at det er mulig å få ære i form av personlige egenskaper, uten at man er gift. Dette vil si at kvinnene har en æresstatus også før ekteskapet. Et eksempel som viser dette, er at den unge ternen Åsta får tillagt en æresstatus av bygdefolket som ugift: ”Aasta hadde lagt av al letfærdighet og kunde endda nyte av sin ære og sit gode rygte.” (Undset, 1927a, s. 169-170). Slik kvinnene framstilles i romanen, er det tydelig at de blir vurdert av kollektivet før de har inngått ekteskap. De har med andre ord en æresgruppe og en viss form for æresstatus gjennom hele livet.

I ættesagaene skulle den unge kvinnen være passiv og tilbakeholden, og fram til hun ble gift skulle hennes rolle stå i bakgrunnen (Sørensen, 1993, s. 228). Slik ser vi også at det til en viss grad er i *Olav Audunssøn*. Både Tora og Ingunn har tilbaketrukne roller fram til de blir gift, og det er først og fremst deres formyndere som har makten til å bestemme over dem.

På samme måte er det med Cecilia, Bothild og de andre ugifte kvinnene i verket. Samfunnet er tydelig mannsdominert, der mennene aktivt styrer og forhandler, mens kvinnene gjør lite ut av seg. I ekteskapsavtaler får ikke kvinnene noen form for råderett, slik som med Cecilia: ” – Siden det er slik som jeg skjønner, far vil litet la mig faa raade med om mit giftermaal selv.” (Undset, 1927b, s. 80).

De unge kvinnene bør være rene fram til ekteskapet, og det er mennenes oppgave å beskytte kvinnes uskyld. De unge kvinnene bærer alle et garland – ”tegnet paa ukrænket mødedom og fri byrd.” (Undset, 1927b, s. 97). Til tross for kravet om renhet har flere av kvinnene seksuell omgang utenom ekteskapet, blant andre Ingunn, Torhild og Cecilia. Med Cecilia blir det kun antydning at hun har et forhold til en annen mann mens hun er gift med Jørund, men dette forblir skjult for bygda, og det fører dermed ikke til noe ærestap. I Ingunns tilfelle er det utenomekteskapelige forholdet avgjørende for hennes ærestap, men i Torhilds tilfelle ser det ikke ut til å være like æreløst. Grunnen til dette ligger først og fremst i klasseforskjellen mellom de to.

Ingunn er husfrue på gården og er overordnet Torhild som er ansatt som rådskone. For Torhild er ikke det utenomekteskapelige seksuelle forholdet like svekkende for æren som det er for Ingunn, fordi det å være frille for den mektige Olav Audunsson gir mer status enn hva hun hadde i utgangspunktet. Torhild kommer godt ut av forholdet ved å få en gård av Olav. Olav er heller den som taper mest ære i dette tilfellet. Ingunns forhold til Teit er derimot mer ødeleggende, for det første fordi hun var utro mot sin festemann, men også fordi Teit hadde lavere status enn Ingunn. Det ser ut til at det var mer akseptert å ha et seksuelt forhold med en som var høyere opp i hierarkiet enn det motsatte. Dette kan være medvirkende til den skammen Olav og Ingunn føler etter å ha hatt seksuelt samkvem med en person av lavere rang.

Det er tydelig at det er en norm i samfunnet som tilsier at kvinnene skal være rene og trofaste, men som vi ser ut fra disse tilfellene, er ikke dette noe som praktiseres i alle forhold. Ærestapet arter seg imidlertid ulikt avhengig av hvem som inngår i forholdet.

Det er først som gift at kvinnene får en aktiv æresstatus. Dette symboliseres ved hustrulinet og overrekkelsen av husholdets nøkler. Nøklerne er i tillegg et symbol på det nye ansvaret husfruen får i husholdet. Artefaktene er ærefulle i seg selv, og de har stor betydning for kvinnene. For eksempel er Ingunns skaut kanskje hennes mest betydningsfulle plagg: ”Det var det vakreste hun eiet – fire alen langt og sømmet med silke.” (Undset, 1925a, s.

190). Når Tora kommer til Berg som nygift med Haakon Gautssøn, ser vi hvor mye hustrutilværelsen har å si for en kvinnes ære. Tora og Haakon eier ikke gård eller grunn, men dette setter ingen stopper for Toras stolthet som gift kvinne. Bare det å kunne kle seg som en hustru er ærefullt:

Og den yngre søsteren gikk der, bugnende frodig og skinnende rød og hvit, stolt i sin husfrueverdighet, endda hun ikke aatte hus eller gaard at raade over. De hvite konelin, som hun bar med ære og ret, naadde hende næsten til føtterne, ved hendes belte klirret det digre nøkleknippe – endda Gud maatte vite hva den gaardløse bondens kone skulde laase og lukke med dem. (Undset, 1925a, s. 200).

Overgangen fra gift til ugift er framstilt som et stort skritt for kvinnene, og det er etter denne overgangen at de får en egen stemme. De er ikke lenger i prinsippet betydningsløse.

Forskjellen mellom hvordan det var å være gift og ugift illustreres med endringen i forholdet mellom Ingunn og Tora etter at Tora har blitt gift. Ingunn er den eldste av de to, og har alltid hatt høyere rang enn Tora på grunn av alderen. Men rangfordelingen endres etter Toras giftermål, og Ingunn kan ikke lenger snakke henne imot: ”Det nyttet saa litet; den anden hadde slikt overtak; at hun var den ældste monnet ingenting nu, siden Tora var den gifte.” (Undset, 1925a, s. 202). Det å være gift hadde så stor betydning at den gifte kvinne uansett hadde mer makt enn en ugift kvinne. Som ugift hadde hun i utgangspunktet ikke den makten som fulgte statusen som hustru, og Ingunn tæres av dette i alle de årene hun må vente på Olav.

4.3.2. Kvinnernes personlige egenskaper

I motsetning til mennene er det ingen kvinner i verket som får ære for spesifikke handlinger. Det meste av kvinnernes ære er forbundet med deres væremåte og mer generelle personlige egenskaper. Når kvinnene taper ære, kan de ikke på samme måte som mennene gjøre store gjerninger for å gjenopprette balansen. Kvinnene som i verket øker sin ære gjør dette enten gjennom ekteskap, eller gjennom å vise seg som særdeles dyktige. Det er særlig kvinnernes skjønnhet, fruktbarhet, styrke og evne til å skjøtte husets oppgaver som gir uttelling for deres æresstatus.

Når bygdefolket omtaler kvinnene i verket, er utseende og den ytre framferden ofte noe av det første som blir bemerket. Første gang vi møter Tora Steinfinnsdatter, blir hun beskrevet slik: ”Tora, den yngste datteren, var et snilt og vakkert barn.” (Undset, 1925a, s.

11). Om fagerheten var mindre slående, var dette også noe man la merke til, som når Ingunn omtales som barn: ”Da hun var liten, hadde hun været saa væn, at det var et under. Men nu var hun ikke halvten saa vakker som søsteren, mente folk.” (Undset, 1925a, s. 12). Både som barn og voksen var skjønnheten viktig for kvinnene, og skjønnheten i seg selv ser ut til å være ærefull. Når æresgruppen vurderer kvinnene, er det opplagt at utseende kan telle både positivt og negativt inn på æresstatusen, avhengig av hvor vakre de er. For Ingunn virket denne vurderingen positivt inn på æren da hun som nygift ankom Hestviken: ”At Olav og hans hustru var ualmindelig vakre at se paa og vel visste at føre sig ute mellem folk, det var alle enige om.” (Undset, 1925b, s. 41). På den andre siden har vi ternen Liv, som kan sies å være den styggeste kvinneskikkelsen i verket. Livs utseende gjør at hun framstår med mindre ære enn de vakre pikene:

[...] ved første blik kunde en tvile paa at hun var av mandsætt – stuttvokset, ovbred og diger, særlig var hun urimelig lavbent og hjulbent. Hun hadde tyndt, rødt og fliset haar, hun var rødgraa i huden og fregnet helt ned paa brystet, fregnet paa armer og hænder, og hun hadde det underligste og styggeste ansigt, med smaa plirende griseøine, spidsnæse og ingen hake – underansigtet skraadde indover og gik i ett med det slaskede kjøtt nedover halsen hendes. (Undset, 1925b, s. 205-206)

Det er også eksempler på kvinner som verken er særskilt vakre eller stygge, der utseende har liten betydning for æren. Slik er det med for eksempel Torhild Bjørnsdatter, som i bygdas øyne har et nøytralt ytre: ”Folk kjendte litet til hende, men møen hadde det beste ord paa sig. Styg var hun hellerikke” (Undset, 1925b, s. 97).

At skjønnheten har stor betydning for en kvinnes ære vises også når det gjelder kvinnes ettermæle. Det er lite vi får høre om avdøde kvinner i verket, men i et bryllup med Olav Audunssøns gudbarn, Helga Baardsdatter, blir det snakk om de konene som hadde vært ”særskilt vakre og glade bruder – eller gode og djerpe husfruer.” (Undset, 1927a, s. 177). Vi ser her at det først og fremst er den ytre framtrede og mestrings av husfruerollen som blir stående i kvinnes ettermæle.

En annen egenskap som gir kvinnene ære er fruktbarheten. Som vi skal se med Ingunn, er den manglende fruktbarheten en av grunnene til hennes svekkede æresfølelse. Det å bære fram sunne, friske og vakre barn, er en stor del av kvinnes rolle og oppgave. Barna gir moren ære, som i for eksempel Toras tilfelle: ”Der var velstand og trivsel om hende overalt, og børnene hendes var vakre og lovende.” (Undset, 1925b, s. 103).

Det virker som at det er en vanlig oppfatning at barnedød henger sammen med foreldrenes synder. Når Ingunn føder dødfødte barn, tror både hun og Olav at dette er en straff for hennes synder. Slik er det også helt i starten av verket med Ingebjørg og Steinfinn: ”Men den første sønnen deres, som Ingebjørg fikk straks etter bryllupet, døde, og derefter fikk hun dødfødte tvillingsønner. Da bøiet de to knæ for Jon Paalssøen og bad ham av hjertet om tilgivelse. Siden fikk Ingebjørg to sønner som levet.” (Undset, 1925a, s. 6). Ved å bøte for sin synd, får de igjen friske barn. Troen på at skjebnen kan gripe inn og straffe synder, er gjennomgående i hele verket, og ofte ser vi at folk har en tro på at fruktbarheten henger sammen med menneskenes levesett.

Kvinnene er i de fleste tilfeller i verket skildret som det svakere kjønn, og gjennom Olavs øyne blir kvinnene framstilt som ynkelige og maktesløse: ”Ulitelig maatte det være at være kvinde, evne saa litet at raade over sin egen lagnad. Han syntes han ynket a l l e kvinder: – mor hans i silke og lin, denne tiggerkjærringen Gudrid, Ingunn –” (Undset, 1925b, s. 19). Men det er to kvinner som skiller seg ut. Både Torhild Bjørnsdatter og Eldrid Bersesdatter er sterke og selvstendige kvinner, som ikke lar seg styre av noen mann. Cecilia Olavsdatter er også en sterk kvinneskikkelse, men hun har ikke den samme råderetten over sitt eget liv som det Torhild og Eldrid har. Det er først etter at Cecilia har blitt enke at hun får styre over sin egen skjebne, og fram til da må hun underkaste seg enten faren eller ektemannens vilje. Både Torhild og Eldrid er selvstendige så lenge vi følger dem.

Når vi først møter Torhild, bor hun alene i Rundmyr med seks barn som hun forsørger. Når Olav kommer for å be henne om å bli rådskone i Hestviken, ser vi at hun er svært fattig, men likevel rank. Bygdefolket vurderer Torhild som en sterk kvinne: ”Hun skulde være en dygtig og arbeidsom kvinde” (Undset, 1925b, s. 96). Det samme slår Olav når han møter henne: ”Sterk saa hun ut med de brede, rette skuldrene, høi, fast barm og kraftige hofter.” (Undset, 1925b, s. 100).

Torhild blir på et vis skildret som en motsetning til Ingunn, og dermed som et levende bevis på Ingunns ærestap. De egenskapene forbundet med hustrurollen som Ingunn ikke mestrer, er nettopp de egenskapene som Torhild har: hun viser seg å være en meget dyktig husmor, flink til alt fra husstell til matlaging, og hun har den fruktbarheten som Ingunn ikke har. Der Torhild er sterk, er Ingunn svak.

Torhild flytter til Auken etter å ha født en vakker og sunn sønn, og hun driver gården så godt at det går snakk om henne: ”[...] hun nød stor agtelse der over i bygden hvor hun nu

var, og hun stod sig godt. Auken hadde hun drevet slik at folk kaldte nu gaarden for Torhildrud.” (Undset, 1927a, s. 173). Torhild gifter seg senere med den unge rådsdrengen sin Ketil, og hun råder selv over sitt giftermål. Når Olav spør om Torhild har rådført seg med brødrene sine om saken, kommer det fram at Torhild er vant til å styre selv: ”Du vet, de har været vant til det fra barnsben av – naar bare jeg har dem under øinene mine, saa hører de paa mig.” (Undset, 1927a, s. 185). Torhild får imidlertid ikke mer ære av giftermålet – hun gifter seg av mer praktiske årsaker. Det er først og fremst Torhilds styrke og selvstendighet som gjør at hun får respekt og ære i bygda, og hun øker sin æresstatus ved å vise seg som en flittig og arbeidsom kvinne.

Eldrid Bersesdatter har en selvstendig status som følge av at hun er enke, men vi følger ikke Eldrid over et like langt tidsrom som mange av de andre kvinnene i verket. Likevel er det noe særegent ved enken Eldrid, for hun er ikke like bundet til kollektivet slik som de andre kvinnene. Hun er løsrevet fra slekten og samfunnet. Eldrid bor på en avsidesliggende gård på Neset, omkranset av mørk skog. Neset er bemerkelsesverdig lik den gården Eirik vokste opp på – Siljuåsen – og Eirik føler seg raskt hjemme her. Gården kjennes hjemlig for dem begge, og illustrerer deres plass utenfor samfunnet.

Eldrid skildres som en sterk og uavhengig kvinne, med spisse trekk og ”rank som en klinge” (Undset, 1927b, s. 218). I mangfoldige år har Eldrid hatt et svært dårlig rykte, og hun er å betrakte som en æreløs kvinne i de femten årene hun bor på Neset. Men gjennom sitt ekteskap med Eirik, får hun på sett og vis gjenopprettet æren sin:

Folk dømte ymse om det at Eldrid Bersesdatter var kommet tilbake til de bygder, hvor hun hadde levet i sin ungdom, og nu satt hun som husfrue paa en av de største gaardene. Men de fleste mente det var vel. [...] Hun var vakker endda og førte sig saa vel, naar hun færdedes ute mellem folk (Undset, 1927b, s. 304).

Eldrid har i likhet med Torhild makt til å bestemme over eget liv, og hennes selvstendighet blir ikke svekket ved at hun gifter seg med Eirik. Det er Eldrid som tar til orde for å ende samlivet med Eirik, og han lar henne bestemme hvordan ekteskapet skal ende, med forutsetning om at han må samtykke i avgjørelsen: ” ’Du skal tænke dig vel om, Eldrid,’ sa manden jevnt. ’Det som du mener vilde være en god utgang, men ikke uten vi begge er enige om det.’ ” (Undset, 1927b, s. 314).

I likhet med Torhild gifter Eldrid seg med en mye yngre mann, og begge kvinnene blir skildret med en naturdreven seksuell appetitt som understreker deres sunnhet og styrke. Det

er en kjent sak at kvinnene skulle være den passive part i et seksuelt forhold, og at mennene naturlig nok skulle ha makten over kvinnene. Men i disse to tilfellene er det kvinnen som har makten over mannen i det seksuelle forholdet. Behovet for å ha makten kan være en av grunnene til at både Eldrid og Torhild velger seg unge menn.

Mens Torhild som seksuell skikkelse framstår som from og fruktbar, er Eldrids seksualitet preget av erfaring og råskap. Hennes forhold til Eirik starter med at Eldrid vil lære Eirik sine seksuelle kunster:

”Lære –” han tok op om hendes haandledd. ”Skal jeg lære av dig kanske?” Hun saa ned i hans forvridde ansigt. Hendes nærebor videt sig ut, og øinene blev store: ”Aa ja – jeg kunde lære dig mangt –” Saa rykket han hende ned til sig, knuste hendes brystne mund med kys. (Undset, 1927b, s. 230).

Eiriks ungdom og uerfarenhet gjør ham underlegen sin nye elskerinne. Den makten Eldrid får over Eirik i starten, viser hennes styrke.

Torhilds og Eldrids uavhengighet gjør at de skiller seg fra de andre kvinnene i verket. De andre kvinnene har enten en stabil eller synkende æresstatus, mens Torhild og Eldrid øker sin ære gjennom henholdsvis personlig styrke og ekteskap. Disse er de eneste kvinnene som øker sin ære gjennom handlinger de selv har stått for. Derfor er det nettopp Torhild og Eldrid som blir stående som verkets kvinnelige idealer, som med sin styrke og selvstendighet har mulighet til å gripe inn i eget livsløp og høyne sin ære.

Vennesælhet og gjestfrihet er som nevnt en del av mennenes æreskodeks. Gjestfriheten er også viktig for kvinnes ære i middelalderen, og dette var en av de mulighetene kvinnene hadde til faktisk å vise seg fram for æresgruppen. Det var husfruen som hadde ansvaret for å ta imot gjester, og dette kunne gjøres på en mer eller mindre ærefull måte. Som Nedkvitne skriver, tilkom æren for sjenerøse gjestebud både husbonden og husfruen, men her var det ”for en gangs skyld husfrua som hadde best adgang til å høste æren.” (Nedkvitne, 2011, s. 62).

I *Olav Audunssøn* er det alltid kvinnene som bærer fram mat og drikke ved gjestebud. Vi får høre om flere gjestebud i verket, men det er få skildringer som kan gi grunnlag for å si noe om kvinnene får ære eller ikke av gjestebudene. Det nærmeste vi kommer, er å undersøke kvaliteten på det man får tilbudt som gjest. Det første som skjer når det kommer gjester til gården, er at man drikker gjestene til av en ølbolle, eller en bolle med melk. Som vi skal se senere, er Ingunnus brygg kjent over hele bygda for å være dårlig, og hun får dermed ingen

ære for sine gjestebud. Ternen Liv har heller ingen god kvalitet på drikken hun tilbyr gjestene sine: ”melken var saa eitrende sur og besk, men det var den kjendte, egne smaken paa melken hos Liv.” (Undset, 1927b, s. 18). Når Olav første gang besøker Torhild i Rundmyr, får han tilbudt god geitemelk, men som ”smakte og lugtet sterkt av røk” (Undset, 1925b, s. 100). Mange år senere, når Torhild har flyttet til Auken og Olav besøker henne der, får han øl som hun drikker ham til med. Dette viser økningen i Torhilds æresstatus i perioden fra før og etter hun var rådskone i Hestviken. Det er mer prestisje i å servere øl enn melk.

Drikken som disse tre kvinnene serverer gjestene, avspeiler deres evner som husmødre, og det kan derfor være en indikator på hvordan kvinnene ellers fungerer i husstellet. Er kvinnene dårlige til å skjøtte husets oppgaver, slik som Ingunn og Liv, får de heller ingen ære av det. Torhild er flink i husstellet, og får dermed ære av dette. Når det gjelder de andre kvinnene i verket, er det lite vi får høre om deres husmorevne. Ut fra disse tilfellene kan man likevel si at det er en vanlig oppfatning i samfunnet at kvinner har mulighet til å påvirke sin ære ved å vise seg som dyktige i husstellet.

4.3.3. Ekteskap

Som beskrevet ovenfor, er nettverksbygging hovedgrunnen til de fleste ekteskapene som inngås i verket. Når Ingunnus frender ikke vil gå med på giftermålet med Olav, er grunnen nettopp den at de trenger et giftermål som kan gi dem et bedre nettverk: ”vi kan ikke vise fra os de mænd som mest kan støtte os i vore vanskeligheter” (Undset, 1925a, s. 111).

Det var mennene som rådet over giftermålene, og kvinnene skulle helst holdes helt utenfor for å unngå innblanding av følelser. Likevel er det flere eksempler på at kvinnene ofte fikk høre om beilingen før den ble framsatt for overhodet for gården. Dette var lite sømmelig, og for at det skulle foregå i ordnede former, skulle helst ingen andre enn beileren selv og hans frender vite noe om beilingen før den faktisk fant sted.

Når Jørund Rypa kommer inn på tanken om et ekteskap med Cecilia, forteller han Cecilia at han har tenkt til å beile til henne. Men når Olav får høre om at Jørund har fortalt det til Cecilia, blir han harm: ”Umandig og litet hæderlig vil jeg kalde det, hvis han har talt til saa ung en mø, inden frænderne hans og jeg var kommet til enighet.” (Undset, 1927b, s. 85). Heller ikke Eirik klarer å holde seg sømmelig når han tenker å beile til Gunhild Bersesdatter, og han prater med henne før saken er lagt fram av fedrene deres. Olav får vite at de har snakket sammen, og råder Eirik til å trå varsomt: ”Men får nu ikke uvislig frem, Eirik – tal

helst ikke mer med hende, før alt er paa det rene. [...] Du skjønner, det er mest sømmelig –” (Undset, 1927b, s. 170).

Vi ser her at kvinnes rolle i ekteskapsinngåelser i utgangspunktet skulle være passiv og fraværende. Ekteskapene i *Olav Audunssøn* er først og fremst allianseskapende for de mennene som har myndighet til å forhandle, og dette er i hovedsak mennenes arena. Men vi ser likevel at kvinnene ofte blir trukket inn på tross av hva som oppfattes som sømmelig atferd. Kvinnes rolle i ekteskapsinngåelsen er derfor ikke så passiv som de sosiale normene legger opp til.

Det er ellers en gjengs oppfatning i samfunnet om at et ekteskap skulle inngås av to jevnbyrdige parter, hvor hovedmålet var å komme ut med mest mulig ære for begge. Både ekteskapet mellom Olav og Ingunn, Tora og Haakon Gautssøn, Cecilia og Jørund, og Signe Arnesdatter og Baard paa Skikkjustad er alle jevnbyrdige og maktøkende for familiene. Det jevnbyrdige ekteskapet ser også ut til å være ønskelig for andre medlemmer av samfunnet. Dette kan være fordi man ville unngå forrykking i den sosiale maktbalansen.

Et ekteskap som ikke følger det normerte mønsteret, og som på flere områder står utenfor samfunnet, er det mellom Eirik og Eldrid. Eldrid har som nevnt et svært dårlig rykte når Eirik møter henne, og hun er rundt tjue år eldre enn ham. Når Eirik bestemmer seg for å gifte seg med Eldrid, blir dette godkjent av nabofolket og presten, for de tar ham for å være en fattig løsgutt. Men når presten får vite at Eirik er odelssønn i Hestviken, vil han ikke ha noe av bryllupet:

”Eneste sønnen hans desmere, og odelssøn – og saa vil du giftes med Eldrid Bersesdatter!” ”Ja,” smilte Eirik, ”jeg mener da selv jeg skulde være jevngiftet for hende.” Da skrek sira Jon, at aldrig i verden vilde han læse den brudemessen, og han førte ikke frem den tredje lysningen. (Undset, 1927b, s. 237).

Presten går så langt som til å nekte å vie Eirik og Eldrid, fordi de kommer fra så ulike kår. Det er tydelig at det var ønskelig å bevare den maktbalansen som var satt i bygda, og at ekteskapene derfor skulle foregå innenfor samme sosiale lag.

De fleste ekteskapene i verket er ulykkelige, og personene som gifter seg blir bundet på en så forpliktende måte at det hindrer dem i å følge sine egne ønsker og interesser. Bak ekteskapenes nettverksbyggende funksjon ligger en tanke om at alliansene skal ta sikte på å øke partenes ære. Det er imidlertid så vidt jeg kan se tre personer som ikke legger æren til grunn for å inngå ekteskap. Dette gjelder Cecilia i sitt giftermål med Aslak, Eirik som gifter

seg med Eldrid, og Torhild som gifter seg med Ketil. Disse gifter seg på bakgrunn av følelser, lyster eller av praktiske grunner. Selv om vi kanskje ikke kan kalle disse ekteskapene direkte lykkelige, er det i hvertfall disse som er blant de lykkeligste i verket. Når æren og nettverksbygging danner bakgrunnen for ekteskap, er sannsynligheten stor for at det ender ulykkelig, slik det framgår av verket. De personene som klarer å legge bånd på sin egen ærekjærhet, er også de som er nærmest lykken og det gode livet.

Det er også verdt å merke seg at Cecilia, Eirik og Torhild er de eneste som velger sine partnere selv, uten innblanding fra ætten. De ekteskapene som inngås gjennom en forhandlingsprosess mellom slekter, er også de som blir ulykkelige. De andre ekteskapenes ulykkelige skjebne kan derfor leses som en implisitt kritikk av ættens styrende og overgripende funksjon.

4.4. Æren i det sosiale hierarkiet

4.4.1. Det sosiale hierarkiet

I tidlig middelalder var samfunnet delt i tre etter hva som fortelles i *Rigstula*: treller, bønder og høvdinge (Bagge, 2005, s. 19). Utover på 1100- og 1200-tallet ble trelldommen gradvis avskaffet, samtidig med at flere og flere bønder gikk over fra å være selveiende bønder til å bli leilendinger (Sigurdsson, 1999, s. 206). Denne utviklingen førte til endringer i den sosiale lagdelingen, der den laveste samfunnsklassen – trellene – ikke lenger eksisterte. I *Landslova* fra 1274 blir samfunnet delt i to, der bøndene utgjør den laveste klassen, og hirden og høygeistligheten utgjør overklassen (Sigurdsson, 1999, s. 207). Skillene innad i den laveste gruppen er her store, og går fra fattige leilendinger til rike odelsbønder.

Det sosiale hierarkiet trer ikke særlig klart fram i *Olav Audunssøn*, for menneskene der blir ikke plassert i klart avgrensede båser. Det finnes ingen treller i verket. Det er derfor ikke lett å definere en underklasse. Skillet mellom fattige og rike bønder er stort, men det ville blitt vanskelig å definere hvem som eventuelt skulle tilhørt en underklasse eller en middelklasse. Vi kan prøve oss med en lignende lagdeling som vi finner i *Landslova* (Sigurdsson, 1999, s. 207), der bøndene inngår i én og samme klasse. Med utgangspunkt i dette, kan en lagdeling av samfunnet i verket se slik ut:

- Konge
 - Erkebiskop
 - Jarl
 - Biskop
 - Baron, hertug
 - Sysselmann
-

- Odelsbonde
- Prest
- Bonde
- Leilending
- Rådsdreng
- Huskarl, tjenestemann
- Løysing (avkom etter frigitte treller)

Som oversikten viser, finnes det mennesker fra mange sjikt i verkets samfunn. Det sosiale hierarkiet er her grovt sett delt inn i to. Den nederste gruppen er best representert i romanen, da de fleste personene vi følger er bønder.

Personenes tilknytning til samfunnsskissene kommer til uttrykk i materiell rikdom, utseende og levestandard. Vi kan fort plassere personenes tilhørighet ut fra størrelsen på gården de kommer fra, klesdrakten de bærer, maten de spiser, og andre gjenstander de eier. Ofte står det eksplisitt hvor i samfunnssjiktet folkene hører hjemme, som når Steinfinssetten blir introdusert som "en æt av rikmænd." (Undset, 1925a, s. 3). Hvilken samfunnsklasse personene tilhører er biologisk bestemt, og nært knyttet til ættens status for øvrig.

Vi får høre lite om overklassen i verket, men navn på konger og hertuger nevnes med jevne mellomrom. Øverst på rangstigen finner vi kongen. Vi møter aldri en konge i romanen, men vi får stadig vekk høre om konger når det har skjedd en spesiell hendelse, eller når en ny konge tar over tronen. Andre representanter fra overklassen er blant andre baron Tore Håkonssøn og hertug Håkon, som nevnes under ledingen i Tønsberg der hertug Håkon planlegger et herjetog mot Danmark (Undset, 1925b, s. 87-95). De øvrige navnene fra

overklassen nevnes kun i forbifarten, og er av liten betydning. Et eksempel er når Olav har drept Einar Kolbeinsson. Han føres da til sysselmannen, men vi treffer aldri sistnevnte.

Jarlen Alf Erlingsson har større betydning i verket. Alf Jarl beskrives gjennom Olav, og vi får ofte høre om ham gjennom Olavs tilbakeblikk på utlegdsårene. Likevel møter vi ham aldri direkte, så han blir dermed også stående som en bakgrunnsfigur. Biskop Torfinn er den personen fra overklassen som er mest framtrедende. Vi møter biskopen tidlig i handlingen. Fordi han bruker sin makt og status for å hjelpe Olav i hans sak, blir biskopen en viktig person for Olav og virker bestemmende inn på hans skjebne.

De første personene vi møter, Steinfinn Toresson og Ingebjørg Jonsdatter, tilhører det øverste sjiktet av klassen med bønder. Vi får vite at de kommer fra rike slekter, og at Steinfinns slekt sitter på store gårder. Steinfinn tjener i kongens hird, og Ingebjørg sitter i kongsgården hos dronningen. De har altså nær kontakt med overklassen. Ingebjørgs far, Jon Pålsson, er høvding på kongsgården i Oslo, og har dermed høy status. Steinfinns og Ingebjørgs avstamning har mye å si for deres plassering i hierarkiet.

Olavs foreldre, Audun Ingolfsson og Cecilia Bjørnsdatter, hører også hjemme i det øvre laget av bondestanden. Deres historie er ganske lik den med Steinfinn og Ingebjørg: Audun kjempet i hirden til kong Håkon, og Cecilia var dronningens lekesøster. Også disse har omgang med overklassen. Slegtsgården Hestviken regnes for å være av de største i bygda, og som enearving sitter Audun med store eiendommer.

Foreldrenes og slektens status overføres til etterkommerne, og både Olav Audunsson og Ingunn Steinfinnsdatter tilhører dermed den samme samfunnsklassen som sine foreldre. Gjennom Olav og Ingunn får vi mer detaljerte beskrivelser av levkår og materielle goder. Klesdrakten Olav bærer på den første turen til Hamar, viser hans høye status:

Til byfærden hadde Olav klædt sig i sine bedste klær – en sidkjortel av lyseblaat engelsk klæde og hoser av samme tøj. [...] kjortelen var fæstet sammen i halssplitten med en vakker ringsprette av guld, og om midjen bar han et belte sat med sølvroser og Hellig Olavs billede paa spændet; dolken hadde forgyldt beslag paa skjæftet og paa sliren. (Undset, 1925a, s. 25)

Olav og Ingunns rikdom er ikke overdådig, for i hverdagen bruker de grovere klær. Når Ingunn møter Teit for første gang, tar han først feil av hennes status på grunn av klærne hun går med: ”Ingunn skjønte han tok hende for at være en tjenestekone. Hun var klædd i en brun vadmelskjole med et glat lærbelte om midjen, og hun bar haaret som hun pleiet, i to fletter

uten prydelser, bare omvundet med blaa uldsnorer.” (Undset, 1925a, s. 239). Gullet, sølvet og silken er forbeholdt søndager, byturer og andre spesielle tilstelninger.

Olav har dyrebare eiendeler, men når han arver godset, er det mindre enn hva det en gang var. Inntrykket er at Olav og Ingunn ikke er spesielt rike når de overtar Hestviken, men at de likevel har en levestandard som tilsier at de hører til i den rike delen av bondestanden. Når Olav treffer en fremmed kvinne i London, kommer skillene mellom Ingunn og den fremmede fram gjennom klesdrakten. Her ser vi at Ingunn ikke har hatt så fine klær i sin levetid som Olav gjerne kunne ønske:

Han husket hende som hun hadde gaat, alle aarene i Hestviken, ufrisk og herjet for ungdom og ynde, arm og uflidd i vadmelskjortelens grove, bondske folder. H u n skulde hat det som denne, der knælte paa sin røde slikepute, rødkindet, frisk og mjaa; kaapen laa omkring hende vidt ut over stenfliserne, og den var av noget rikt, mørkt stof; kjortelen var saa opskaaret saa brystet og armene lyste frem, bare hyllet i underklædningens tynde, guldgule silke. Halvgjemt i utskjæringens folder glimtet et stort paternosterbaand – nogen perler var vinrøde og det gnistret i dem [...] (Undset, 1927a, s. 50)

Olav Audunssøn er odelsbonde, og det er denne klassen han hører hjemme i gjennom hele livet. Når han er ute på tokt som kriger, blir han utnevnt til høvding, men det er likevel ”overhøvdinger” over ham igjen som har mer status. Olav regner seg selv som en del av allmuen: ”[...] underhøvdingerne, slike som han selv, blev regnet til mugen, ikke til herrerne – dem som krigsmændene oftest bare kjendte av navn og hadde set –” (Undset, 1925b, s. 93).

Flertallet av de andre menneskene vi møter i romanen ligger nogenlunde i samme sjiktet. De er som regel vanlige bønder eller odelsbønder. Hovedpersonene omgås stort sett med folk fra samme klasse. De fleste bøndene er rike, og dette ser vi blant annet ved at det er de store gårdene og skildringene herfra som dominerer: Frettastein, Hestviken, Berg, Miklebø, Rynjul, Skikkjustad, Dyfrin, Gunnarsby, Hestbæk osv. Vi får også høre om storslagne gjestebud på flere av disse gårdene. De stedene som er tilknyttet overklassen, blir aldri skildret og sjeldent nevnt. Andre gårder som er sentrale i verket er mindre og mer fattigslige, slik som Rundmyr, Siljuåsen, Neset og Auken. Folkene som hører til på disse gårdene er stort sett fattigere bønder.

Siljuåsen er den gården Eirik bor på de første fem årene av sitt liv. Gården beskrives som liten og avsidesliggende, og folkene der virker fattige: ”Der var lavt under røstet og tilrøket overalt – og kjørrel og redskap stod og laa utover, saa folk skulde ha vondt for at snu

sig herinde.”(Undset, 1925b, s. 107). Folkene på Siljuåsen representerer, sammen med de som har tilhold på Rundmyr, en samfunnsgruppe bestående av fattige bønder. De eier gården selv, men ser ikke ut til å ha mer enn hva de akkurat trenger for å overleve. Når Ingunn kommer for å hilse på Eirik, blir konen Hallveig forferdet over å se en praktkledd kvinne. Hun ikke er vant med å se folk fra høyere sosiale lag:

Konen syntes snarest at bli forferdet, da hun saa den fremmede som kom – kanskje trodde hun ikke det var folk, den høie kvinden med drivhvitt linskaud om det ophetede ansigt, himmelblaa, sølvhegtet hættekaape: en svær fagerrød hest med lyst faks leiet hun ved bigslet. (Undset, 1925b, s. 107)

Tjenestefolkene Liv og Arnketil, som bor i kojen på Rundmyr, hører til i det samme sosiale laget som Hallveig og Torgal fra Siljuåsen. Rundmyr er en fattig plass gjemt unna allfarveien. Liv og Arnketil framstilles som urederlige mennesker, som stjeler og lyver og omgir seg med rot og møkk. Beskrivelsen av huset de bor i illustrerer deres levekår:

Den runde jordstuen uten vægger spids opunder taket som et telt, var delt i to paller med en gang imellem, og gangen var vaat paa bunden som en grøft med stinkende gjørme i: folk maatte sitte med benene trukket op paa pallen. Inde rundt om i mørket var rot og skrammel dynget op. (Undset, 1927a, s. 17)

Av alle personene som tilhører den lavere klassen av bønder, er det Liv og Arnketil som er de mest sentrale. De er med over et langt tidsrom, og dukker stadig opp i fortellingen. Disse fattige menneskene framstilles imidlertid ikke som triste skjebner som de umulig kan bryte ut av. Grunnen til at Liv og Arnketil lever i så fattigslige kår, er rett og slett at de er late og udugelige. De er riktignok ikke født inn i en rik slekt, men det ser ut til at de har mulighet til å bedre sin situasjon hvis de jobber hardt nok – slik som Torhild gjør.

Også Neset og Auken er små gårder som tilhører et lavere sjikt i samfunnet. Folkene fra disse gårdene klatrer på den sosiale rangstigen, og jeg vil derfor ta for meg disse nedenfor når jeg går nærmere inn på den sosiale mobiliteten i verket.

Avskaffelsen av trelldommen får vi høre om gjennom tjenestefolkene Grim og Dalla, som har fulgt Steinfinnsætten fra tiden da det var vanlig med trellehold: ”Steinfinnssønnerne hadde været de siste stormænd som eiet træller paa Oplandene, og de blev ved at ta avkommet efter løysingerne sine til tjenestefolk og bygselsmænd paa bondejorden sin.” (Undset, 1925a, s. 3-4). Grim og Dalla er barn av frigitte trelle, og de fungerer som

tjenestefolk på gårdene Frettastein og Berg. Deres stilling i det sosiale hierarkiet er nederst på rangstigen. De er ikke treller, men blir omtalt som det, og det ser ikke ut til at deres stilling er noe særlig forbedret selv om de i prinsippet er frigitte:

Dalla og Grim hadde aldrig været træller på den maaten som folk før i verden var sine herrers eiendes fé. Men mange steder hadde det gjort svært liten skilnad baade for de fribaarne og for trællebørnene, at disse sidste nu nød ret efter loven. (Undset, 1925a, s. 291).

Tjenestefolkene er knyttet til sine overordnede, og deler ofte sin herres skjebne. Steinformns tjenestefolk har fulgt slekten i flere generasjoner, og de har også blitt påvirket av både opp- og nedgangsperioder: ”Steinformns lykke og ulykke hadde været deres” (Undset, 1925a, s. 291). Tjenerne er solidariske mot sine overordnede slekter, og følgelig føler de også skammen over seg selv når ætten er vanæret. Selv om de ikke er en del av ætten, virker det som at de likevel føler en tilknytning til fellesskapet, og at ættens ære og skam angår også dem. Dette ser vi et eksempel på når Ingunn blir hånet av Grim og Dalla da hun har påført ætten skam etter å ha blitt svanger med Teit. Når hun ligger inne på Berg de siste ukene før fødselen, får Dalla i oppgave å våke over henne. Men Dalla respekterer ikke Ingunn etter hennes svik mot ætten: ”Dalla faldt over hende med hæding og haan, alt det styggeste og grummeste hun kunde tænke ut.” (Undset, 1925a, s. 291). Dalla er i tillegg sjalu på Ingunn fordi hun og ikke Dalla står fru Åsa Magnusdatter nærmest. Når ryktene om Inguns skam har kommet ut over bygda blir ikke situasjonen bedre, og Grim og Dalla behandler henne som det hun er – en ætteskjemme:

Dalla gik, men Grim blev staaende, og da Ingunn kom forbi ham ved siden av Arnvid, løftet han det gamle, gjengrodde ansigt og spyttet efter hende, saa sikkelen silte ned i skjegtufserne hans. Da Arnvid tok i ham og puffet ham væk, gjorde han nogen stygge fagter, og han mumlet de værste og raaeste utnavner som trællerne før i verden hadde paa løse kvinder (Undset, 1925a, s. 349)

Det ser ut til at Inguns svik mot ætten også føles som et svik mot tjenerne Grim og Dalla. De legger ikke skjul på sitt hat mot henne som har tråkket på ættefellesskapets ære.

Solidariteten går også andre veien, ved at de overordnede føler et visst ansvar for sine tjenestefolk. Olav viser at han føler dette ansvaret når han kjøper Rundmyr for å gi Liv og Arnketil et sted å bo når de skal få barn: ”han vilde hjelpe dem til at bygge bu for sig selv.” (Undset, 1927a, s. 99). Når han prøver å finne en løsning på Liv og Arnketils bosituasjon,

kommer han fram til at han ikke kan kaste ut noen av sine tjenestefolk, fordi han føler et ansvar for å gi dem et sted å bo når de har vist seg som gode folk: ”For Ragna med de tre børnene kunde han ikke sende bort; hun var en hæderlig kvinde [...]” (Undset, 1927a, s. 101).

Solidariteten viser seg særlig sterk når det kommer fram at Arnketil har drept Jørund som hevn for drapet på sønnen, Olav Livssøn. Arnketil gjemmer seg i skogen etter drapet, og blir funnet død lenge etter. Det ymtes om at Eirik har hjulpet Arnketil, og det er tydelig at Eirik stiller seg på Arnketils side i saken: ”Træl eller tyv, han hevnet søn og datter paa den maaten som han hadde magt til. Og Gud faar dømme, hvor stor synd det var.” (Undset, 1927b, s. 306). Ættesamfunnets forestilling om hevn og ære viser seg her gjennom Eirik. Han mener at Arnketil handlet riktig da han hevnet drapet på sin sønn. Det er tydelig at lojaliteten mellom Eirik og Arnketil er svært sterk, uansett om Arnketil handlet rett eller galt. Det har vært en tradisjon i Hestvikætten å hegne om sine tjenere: ”Hestviksmændene hadde altid holdt skjold over sine underlydende – ogsaa naar de hadde uret.” (Undset, 1927b, s. 306)

Som eksemplene over viser, er det de rike bøndene som er den best representerte samfunnsgruppen i verket, etterfulgt av fattigere bønder og tjenestefolk. Overklassen er generelt lite til stede, og de få skildringene vi får av denne samfunnsgruppen fungerer mest som en berikelse av samfunnsskildringene og bidrar til å gi et totalt bilde av samfunnet. Det ser ellers ut til at overklassen har liten betydning for hovedpersonene i verket.

Hovedpersonene har kontakt både oppover og nedover på den sosiale rangstigen, men tyngdepunktet i skildringene ligger i den samme samfunnsklassen.

I kapittel 4.1.2. diskuterte jeg hvordan æren vurderes, og kom fram til at det er den kompetitive æren som dominerer i verket. Mye av den samme tendensen ser vi når det gjelder samfunnsskillene. Fokuset ligger på de vertikale sammensetningene i samfunnsstrukturen, og hierarkiske systemer er generelt lite framtrædende. Vi møter mennesker fra de ulike samfunnsklassene, og det gis et innblikk i levekår og materiell kultur. Men vi får vite lite om forholdene mellom klassene. Tjenestefolkene og bøndene opptrer ofte sammen, men det er lite som tyder på at det er et spesielt maktforhold mellom de to gruppene. Det er få eksempler som understreker at noen personer er underordnet andre, og forholdet mellom tjener og bonde framstår mer som et ansettelsesforhold enn et herskerforhold. De sosiale forholdene i de ulike klassene blir altså skildret hver for seg, og motsetningsforholdet mellom klassene er nedtonet i romanen.

Et av Georg Lukács krav til den historiske roman, er at den skal ta for seg nettopp klasseskiller og strømninger i de ulike klassene over en viss periode (Lukács, 1983, s. 47). Vi ser at *Olav Audunssøn* har med personer fra ulike klasser, og romanen svarer dermed til en viss grad på Lukács krav. Lukács hevder at hovedpersonen må være en alminnelig person som har kontakt med grupper både over og under seg i det sosiale hierarkiet (Lukács, 1983, s. 49). Hovedpersonen må derfor være i et samfunnslag som ligger mellom over- og underklassen. Det er viktig at denne personen skal kunne danne et bindeledd mellom ulike sosiale grupper. Et poeng her er at den historiske romanen ikke skal skape et statisk idealbilde av tiden. Romanen skal være realistisk, og ha med elementer fra alle klasser.

I *Olav Audunssøn* finner vi elementer fra de ulike samfunnsklassene, og dette er som nevnt med på å gi et totalt bilde av den fiktive virkeligheten, slik Lukács krever. Men klasseskillene i verket er ikke løftet fram og problematisert som et fenomen i seg selv, og det er ingen merkbare forsøk på å få fram sympati med en bestemt klasse. Klassekamp er ikke et begrep som kan brukes i sammenheng med denne romanen. Romanens skildring av stabile forhold mellom ulike stender lever ikke opp til Lukács idé om at en historisk roman skal vise kampen som utspiller seg mellom de ulike sosiale kreftene, eller mellom klassene i samfunnet. Ingen av samfunnsgruppene gjør opprør mot en herskende overklasse, noe som heller ikke ville stemt helt overens med de reelle forhold i norsk middelalder på slutten av 1200-tallet. På dette punktet passer ikke *Olav Audunssøn* inn som en idealtipe i Lukács modell for den historiske romanen som sjanger.

Selv om konflikter mellom klassene ikke er vektlagt i samfunnsskildringene, finnes det likevel flere elementer i verket som svarer til det bildet Lukács tegner av en ideell historisk roman. Det gjelder hovedpersonenes sosiale plassering. Hovedpersonene befinner seg et sted mellom overklassen og underklassen i det sosiale hierarkiet, og de har kontakt med både overklassen og de fattige bøndene. Deres plass i samfunnet kan sies å være i et slags mellomsjikt, og det er dette sjiktet Lukács mener hovedpersoner i historiske romaner bør befinne seg i. Olav Audunssøn fungerer på sett og vis som et bindeledd mellom mennesker fra flere samfunnslag. Han har kontakt med fattigfolk, og han kjemper i hirden til Alf Erlingssøn og får rollen som høvding under et hærtokt til Danmark. Han har dermed nær kontakt med de ulike sosiale gruppene. Gjennom Olav vises det at det er fullt mulig å bevege seg både og opp og ned på rangstigen.

Bildet vi får av middelaldersamfunnet er langt fra idealisert. Folkene vi møter er rike, men som vi har sett er ikke rikdommen overdådig. De lever i enkle kår, og må jobbe hardt for føden. Vi ser heller et realistisk bilde av mennesker som lever i en tilværelse der arbeidsoppgavene og samfunnsnormene er klare og enkle, men fysisk krevende. Samfunnet som skildres er sammensatt, og møtet med personer fra forskjellige samfunnslag bidrar til å gjøre skildringen av den fiktive verdenen realistisk.

4.4.2. Sosial mobilitet

Den sosiale statusen er som nevnt gitt ved fødselen, men det er likevel mulig å bevege seg opp eller ned i det sosiale hierarkiet. Hovedpersonene Olav, Ingunn og Eirik befinner seg i den samme samfunnsgruppen gjennom hele livet. Det samme gjelder de aller fleste av de andre personene i romanen. Vi får ingen eksempler på personer som beveger seg over i overklassen, eller som går ned fra overklassen. Det er nederst i hierarkiet at den sosiale mobiliteten er størst, og dette illustreres gjennom Torhild Bjørnsdatter og Eldrid Bersesdatter.

Som vist i kapittel 4.2.2., styrker både Torhild og Eldrid sin status, og beveger seg oppover i hierarkiet. Torhild er fattig når vi først møter henne, og hun forsøker å skjule sin fattigdom ved å gjemme seg i en lånt kappe når hun er i kirken. Når Olav får se hva hun har under kappen, får vi se hvor fattig hun er:

– under var hun i bare serken, av grovt, ufarvet vadmél. Den var utskaaret i halsen, ærmerne naadde til albuerne, og armene hendes var blaa av kulde, blaaafrosne var de nakne smalben som vistes mellem serkens underkant og de store utgaatte karlmandssko hun hadde paa føtterne. En remse vadmél hadde hun lindet om midjen til belte – (Undset, 1925b, s. 99)

Torhild går fra å være en fattig eneforsørger for en stor barneflokk, til å bli en middels rik kvinne og eier av sin egen gård. Dette tilsvarer den statusen som Torhild i utgangspunktet var født inn i: ”Efter sin æt og byrd hadde Torhild hat ret til at vente hun skulde bli gift til gode og ærefulde kaar.” (Undset, 1927a, s. 108). Torhild var altså født med en høyere status enn hun har når vi møter henne i fortellingen. Dette vil si at hun har gått nedover på den sosiale rangstigen, før hun igjen går opp etter å ha overtatt Auken.

Eldrid har på samme måte som Torhild i utgangspunktet en høy status ved at hun er datter av en stormann – Berse på Eiken. Men etter et mislykket ekteskap mister hun den gode statusen: ”I syv kirkesogn var der ikke en kvinde som hadde styggere rygte end Eldrid

Bersesdatter.” (Undset, 1927b, s. 208). Hun lever på gården Neset i trange kår, som Eirik karakteriserer som et ”usselt hybøle” (Undset, 1927b, s. 221). Hun svekker dermed først sin status, slik som Torhild. I den perioden Eldrid bor på Neset, hører hun hjemme i den samfunnsgruppen som omfatter de fattige bøndene, og hun stilles slik på lik linje med folkene på Siljuåsen og Rundmyr. Men når Eldrid gifter seg med Eirik, øker hun statusen sin og nærmer seg sin opprinnelige høye status. Torhilds og Eldrids statusendringer viser at det er mulig å bevege seg i det sosiale hierarkiet.

4.4.3. Status og ære

Sosial status og ære er nært knyttet til hverandre, og jo høyere opp i det sosiale hierarkiet man er, jo høyere ære har man i utgangspunktet. Som vi har sett i tilfellet med Torhild og Eldrid, har man mulighet til å jobbe seg opp i det sosiale hierarkiet gjennom hardt arbeid og ved å gifte seg inn i en rik slekt. Stigningen i det sosiale hierarkiet fører naturlig nok med seg en stigning i personens ære. Æresstatusen henger ikke nødvendigvis utelukkende sammen med tilhørighet til en viss samfunnsgruppe. To personer fra samme samfunnsgruppe kan ha vidt forskjellig æresstatus.

Plasseringen i en bestemt samfunnsgruppe bestemmes av rikdom, materielle eiendeler og yrkestittel. Men dette er kun en del av hva som bestemmer en persons ære. I tillegg til de materielle godene, kan man få ære av personlige egenskaper og handlinger. Man kan også få skam ved å bli krenket enten gjennom fysiske handlinger eller níð. Dette gjelder for eksempel Steinfinns omdømme. Steinfinn tilhører hele tiden samme samfunnsgruppe, men lever i skam i flere år på grunn av en krenkelse. Når han hevner krenkelsen, hever han sin æresstatus betraktelig, men dette har ingen betydning for hans plassering i det sosiale hierarkiet. Æren er altså noe som hele tiden kan reguleres, og som man konstant må streve med for å opprettholde. Tilhørighet til en samfunnsgruppe er derimot mer fastsatt og vanskeligere å regulere.

De personene vi møter fra det fattigere laget av samfunnet har en lavere æresstatus. Siden æren i høy grad er knyttet til materielle kår, sier det seg selv at de fattige har mindre ære enn de rike. Det ser ikke ut til at æren er et like høyt ideal for de fattige som for de rike. Den eneste personen som ser ut til å bry seg noe større om sin ære i denne samfunnsklassen, er Torhild Bjørnsdatter. Ellers virker det som om æren er en tapt mulighet for Liv og Arnketil. Det samme gjelder Eldrid før hun møter Eirik. Man kan med andre ord hevde at det

er mindre bevissthet rundt æren i den samfunnssklassen som består av de nedre lag av bøndene.

Siden overklassen er lite representert i verket, har vi heller ikke noe grunnlag for å si noe om hvilken æresoppfatning som gjelder for denne samfunnsgruppen. Overklassens tilbaketrukne rolle i romanen gir få holdepunkter. Det er den æresoppfatningen som vi finner i Olavs klasse av rike bønder som er den dominerende i romanen, og det er denne gruppen som utgjør størsteparten av romanens persongalleri.

5. Individets æresfølelse

I *Olav Audunssøn* er det kun tre personer som skildres innenfra: Olav Audunssøn, Ingunn Steinfinnsdatter og Eirik Olavssøn. Både Olav og Ingunn har en sterkt utviklet forestilling om personlig ære, men i Eiriks tilfelle er den personlige æresfølelsen bemerkelsesverdig fraværende. Gjennom hele handlingen er æren og skammen motiver som driver Olavs og Ingunns handlinger, men hos Eirik er det ikke slik. Av den grunn vil jeg i det følgende ha hovedfokus på Olavs og Ingunns personlige æresfølelse. Eiriks æresfølelse vil jeg komme tilbake til mot slutten av kapittelet. Jeg vil begynne med å si litt generelt om ættetilhørighet og ættesolidaritet, da disse er viktige komponenter i det personlige æresbegrepet.

5.1. Individet og ætten

Det sterke og forpliktende båndet mellom ætten og dens medlemmer er grunnleggende for den æresoppfatningen som gjelder i romanen. I *Olav Audunssøn* har bygdesamfunnet fastsatte normer for hvordan man skal handle for å innfri ættens krav. Disse normene er bevisste sosiale koder, der det er forventet at ættens medlemmer skal handle etter et mønster for å ivareta, og eventuelt øke, ættens ære. Den personlige æren og ættens ære er forbundet med hverandre i et gjensidig avhengighetsforhold, der den personlige æren øker i takt med ættens ære, og omvendt. Om et medlem av slekten påfører seg selv vanære, blir også ættens ære skadet. Menneskene har derfor et kollektivt ansvar for å oppføre seg etter de sosiale reglene. Det er ulike krav menneskene møter, avhengig av hvilken slekt de er medlem av og hvor høy status denne slekten har. Som vi har sett, befinner slektene i *Olav Audunssøn* seg stort sett i det øvre sjiktet av bondestanden. De har mye makt i bygdene, og de fleste personene i verket har forholdsvis høy status.

5.1.1. Slekttssystemet i *Olav Audunssøn*

Den sterke vektleggingen av slekt og blodsband i *Olav Audunssøn*, gjør at samfunnet i verket kan sammenlignes med det samfunnet som skildres i de islandske ættesagaene. Lojalitet og troskap mot ætten var første bud i den hedenske kulturen. Det slekttssystemet som framstilles i ættesagaene har, ifølge Sørensen, to grunnaspekter som fungerer på hver sin måte i det sosiale livet (Sørensen, 1993, s. 165). Det ene aspektet ved ætten er den nålevende slekt, altså de samtidige menneskene som et individ er beslektet med. Dette kan vi kalle den horisontale ættetavlen. Det andre aspektet er de forfedrene og formødrene som et individ stammer fra

(Sørensen, 1993, s. 165-166). Avstamningen i både fortidige og fremtidige generasjoner kan vi kalle den vertikale ættetavlen. Disse to aspektene er nært knyttet til hverandre, ved at de nålevende slektningene til en viss grad har samme avstamning i ett eller flere ledd bakover i ættetavlen. Når jeg her bruker begrepene ætt og slekt, inkluderer jeg både den vertikale og den horisontale betydningen av begrepene.

Avstamningen forteller om en persons nedarvede ære og anseelse, og setter standarden for vedkommendes status. I *Olav Audunssøn* ser vi at medlemmene av både Steinfinnætten og Hestvikætten nyter sin status som følge av deres respektive forfedres anseelse, henholdsvis Tore på Hov og Olav Ribbung. I likhet med islendingesagaene er hovedpersonene, både menn og kvinner, av god slekt og er dermed født med en høy status. Persongalleriet i *Olav Audunssøn* består ellers av en rekke personer som ofte har en eller annen tilknytning til enten slekten som stammer fra Tore på Hov, eller til Olavs egen slekt fra Hestviken. At det er både Ingunns og Olavs slekt vi følger, vitner om at dette er et bilateralt slektsskapssystem.¹ Dette ser vi også i introduseringen av Olavs og Ingunns foreldre, der vi får høre om slektsskapsleddene på begge sider.

Nettverket av slekter utvides stadig utover i verket. Det samme mønsteret gjelder også for ættesagaene, der alle personer og hendelser er knyttet til en slektssammenheng. Enhver person med betydning har slektninger som involveres i hans eller hennes problemer og handlinger, etter hvert som de oppstår (Sørensen, 1993, s. 171). Intriger og konflikter handler da også for det meste om individenes plikt overfor ætten.

Det kan se ut som om den sterke samhørigheten og ættens beskyttende funksjon virker betryggende. Men ikke alt er like positivt med hensyn til slektsskapet. Historiker Sverre Bagge skriver at det var et problem at man ikke kunne velge sine slektninger selv, og at dette lett kunne føre til konflikter der slektninger hadde motstridende interesser (Bagge, 2005, s. 54). Et særtrekk ved slektsskapsforholdene i både islendingesagaene og i *Olav Audunssøn*, er de forpliktelsene slike forbindelser skapte. Slektskapet innebar en forventning om støtte, som ofte kunne stride mot personenes egne interesser. Sørensen trekker fram at forpliktelsen overfor ætten kunne gjøre konflikter uløselige, men han understreker at de negative sidene ved slektsskapet ikke framstilles i islendingesagaene for å trekke fram svakheter ved systemet. Slektskapets negative sider er først og fremst med i sagaene for å vise ættens betydning:

¹ Bilaterale slektsskap er der man regner slektsskap gjennom både mannens og kvinnens ledd, altså både gjennom fars- og morssiden. (Bagge, 2005, s. 53)

”Striden inden for slægten går igen i hele den norrøne litteratur, og temaet tjener ikke til at demonstrere slægtskapets svaghet, men til at vise dets fundamentale betydning.” (Sørensen, 1993, s. 171). Undset skriver at hun oppfatter sagaenes forpliktende ættetroskap som noe påtvunget og hemmende for menneskene som opplever den, og at dette dermed viser en svakhet i slektskapssystemet:

De [sagaene] ser næsten uten undtagelse denne innbyrdes avhengigheten innen ætten fra den manns eller kvinnes synspunkt som er hemmet av den eller som gjennom den blir tvunget inn i uheldige eller tragiske eller latterlige situasjoner. De beretter om den evige konflikt mellom generasjonene – fedre og sønner som misliker eller forakter hverandre, om krangel og motvillig solidaritet mellom brødre eller svogere som ikke har noe til felles uten den tvungne forpliktelsen til å holde sammen (Undset, 1986, s. 305)

I *Olav Audunssøn* er det flere eksempler på at forpliktelsen overfor ætten står i strid med individets egen vilje. Det er den påtvungne og hemmende siden som blir skildret framfor den beskyttende og betryggende siden. Ættens bånd blir dermed, slik jeg ser det, ofte framstilt i et negativt lys i romanen. Det strenge ættesamfunnet hindrer individet i å utfolde sin frihet og å følge sine egne lyster og sin egen vilje. Undset gjør i dette verket et poeng ut av å skildre slektskapets uheldige sider, og dette er ifølge henne selv i tråd med sagaenes egen fremstilling av forholdene.

Skildringene av slektskapets svake sider gjør seg særlig gjeldende i forholdet mellom individet og kollektivet. Forholdet mellom enkeltindividet og ætten arter seg ulikt for Olav, Ingunn og Eirik. Skammen og skyldfølelsen over å ha skjendet slekten følger Olav og Ingunn gjennom hele livet, og ættens forpliktelser ligger som et bånd på deres frihet. Eirik står, som nevnt, derimot utenfor ættefellesskapet, og er derfor fri fra slektskapets bånd.

5.2. Den ærekjære Olav Audunssøn

Æren er for Olav Audunssøn en faktor som alltid er med i hans vurderinger og handlinger. Olavs personlige æresfølelse dannes med utgangspunkt i overleverte prinsipper og forestillinger fra det hedenske ættesamfunnet, og æren er dermed nært knyttet til ætten og forpliktelsene overfor denne. Samfunnet i verket er preget av de gamle tanker og skikker, samtidig som nye tanker kommer inn som følge av kirkens gradvise inntreden i menneskenes liv. Religionen blir etter hvert et annet viktig element i Olavs æresfølelse. Ætten blir en viktig

faktor også i det religiøse æresbegrepet i verket. Det ser vi gjennom en problematisering av Olavs æresforestillinger. Det viser seg at hans æresforestillinger fra ættesamfunnet står i strid med kirkens lære om at et menneske skal tjene Guds ære. Olavs oppfatning av sin egen ære er altså i hovedsak bestemt både av hans forhold til ætten og til religionen.

I dette underkapittelet vil jeg se på Olavs ære i hovedsak sett fra hans egen synsvinkel. Jeg vil først ta for meg Olav oppfatning av sin egen ære i forhold til den plikten han har til å ivareta ættens ære. Det som er særlig interessant er å studere hvilke valg Olav tar i de situasjonene der troskapen mot ætten står i konflikt med hans egne behov og ønsker. Videre vil jeg gå nærmere inn på hvordan religionen påvirker hans æresfølelse. Siden Olavs forestillinger om ære i stor grad er preget av det hedenske æresbegrepet vi finner i sagaene, vil jeg også problematisere dette. Til slutt vil jeg gi en oversikt over hvordan Olavs æresfølelse og status endrer seg gjennom livet, og hvordan hans livslange kamp mot skammen arter seg.

5.2.1. Olavs ættestolthet

Ættledd efter ættledd hadde der levet mænd i Hestviken som viste Gud ærefrygt og lød hans bud, de hadde hat en aapen haand mot fattige og fremmedfolk, de hadde hat baade magt og vilje til at verge enker og smaamænds ret – hadde været de første til at gripe vaabnene, naar bondefreden blev truet av fiender i landet eller utenlands fra. (Undset, 1927b, s. 139)

Troskap mot ætten og oppfyllelse av de krav som ætten setter har vært levereregler for Olav Audunssøn helt fra han var barn. Olav har vokst opp med en særlig stor forventning, fordi han er den siste mann til å kunne videreføre Hestvikætten: ”Fædrene i Hovedø vilde nok ta ham til sig – men skulde gutten faa hug til at bli der, naar han vokser til, og bli munk, saa slukner ætten vor med ham.” (Undset, 1925a, s. 17). Det er en stor og mektig slekt Olav er født inn i, men de er ulykkesmenn, og de siste årene under Olav Ingolfssøn (Olav Halvprest) har gården blitt dårlig stelt. Det er mye arbeid som må til for at Olav Audunssøn skal få gjenopprettet stellet på gården. En stor del av ættens eiendommer har minket gjennom årene, og når Olav omsider tar over sin slektsgård, er godset betydelig mindre enn hva det var da Olav arvet det som barn. Likevel ble Olav mottatt som en ”velstaaende og fremrakende mann i sin hjembygd ” (Undset, 1925b, s. 9). Det er nå opp til Olav å ivareta og øke den gode statusen for å vise ætten verdighet.

Olavs ættetilhørighet er gjennom hele verket knyttet til Hestviken – på Frettastein følte han seg aldri helt hjemme. Gårdene er selvet symbolet på den sterke ættetilhørigheten, for det er her ættefellesskapet har sin forankring. For Olav er det Hestviken som representerer hans røtter. Selv om vi også befinner oss i andre gårdsfellesskap, er Hestviken nærværende gjennom hele verket. Før Olav og Ingunn flytter til Hestviken, bor de på gårdene Frettastein og Berg, men Hestviken er representert gjennom deres lengsel til gården. På Frettastein drømmer Olav stadig om sin ættegård, og som Karin Gullerud Johansen skriver, er det mange fellestrekk mellom gårdene Berg, som Ingunn oppholder seg på mens Olav er utlegdsmann, og Hestviken (Johansen, 1982, s. 48-49). Tittelen på første bind vitner i seg selv også om Olavs sterke tilknytning til Hestviken. Med unntak av London-turen og kortere sekvenser der personene reiser til byen eller til andre gårder, sentrerer handlingen seg rundt gården og de fellesskapene som hører til her. Dette understreker ættens betydning i romanen.

Olavs ættestolthet er tilsynelatende svært sterk, og hans bekymringer og evige kvaler handler ofte om at han til enhver tid ønsker å bevare slektens ære. Likevel er det vanskelig å finne en klar målsetting for Olavs handlinger når det gjelder hensynet til ætten. På den ene siden virker det som om han legger hele sitt liv i hendene på en skjebne som er bundet til ætten, og at han framfor alt velger å redde ættens ære om dette er mulig. På den andre siden tar Olav noen valg som strider mot ættens krav, der hans egne behov kommer foran ætten. Da kan man stille seg spørsmålet om hvor sterk Olavs ættestolthet egentlig er. Ættens forpliktelse er, som vi skal se, avgjørende for Olavs livsvei. Men i noen enkeltsituasjoner der Olavs egen interesse for å bevare sin personlige ære står i konflikt med ættens plikter, viser det seg at den personlige æren får forrang. Dette viser at ætten virker styrende når det gjelder handlinger som har stor betydning for Olavs livsutvikling, men at Olav faktisk har frihet til å velge andre alternativer enn hva som er det beste for ætten. Stort sett velger Olav å handle etter ættens forventninger, men i noen situasjoner setter han sine egne behov først.

Den største æressaken i verket er knyttet til drapet på Teit Hallssøn. I denne episoden er konflikten mellom ættens ære og Olavs egne behov åpenbar. Her er det ikke drapet i seg selv som er den største synden for Olav, men det at han ikke skrifter drapet i etterkant slik kirkens lover krever. Ættesamfunnet krever på den andre siden at drapet blir gjort kjent, slik at drapsmannen kan gjøre bot. Olav sier ingenting om drapet, og bryter dermed både med kirkens og ættesamfunnets lover. Olav begrunner valget med ikke å skrifte eller lyse drapet på seg med at han vil skåne slekten for den skammen det ville blitt om saken var blitt kjent:

”Men lyste han Teits drap paa sin haand, saa kunde de ikke engang l a t e som Ingunns ære var berget –.” (Undset, 1925a, s. 334). Slik Olav selv mener det, er det av hensyn til Ingunn og hans etterkommere at han velger å holde sin store synd for seg selv:

Han l e v e t i synd, det var saan, saa længe han ikke vilde byde til at bøte hin ulykkelige gjerning, men Gud maatte da vite han kunde ikke; han kunde ikke sætte paa spil velfærd og ære for hustru og barn. (Undset, 1925b, s. 208).

Det er ikke bare Ingunns ære Olav redder ved å holde drapet skjult. Ingunns ære er nært knyttet til hans egen ære. Ved at Ingunn har tapt æren, har hun dratt Olavs verdighet med seg i fallet: ”Når noget der ude fra krydset en mands vei i hans hustru – da var livet flekket til for begge to i al fremtid.” (Undset, 1925a, s. 317).

Olav risikerer en status som drapsmann og nidding. Men som han selv sier, så vet han innerst inne at saken ikke ville blitt så verst dømt av hans medmenn:

Selv om det kom op, det som han hadde øvet i løndom, mordet, niddingsdaaden – det var ikke saa visst at hans eftermæle vilde blit en æreløs mands; ikke om han hadde maattet bøte sin gjerning paa stupestokken. Ikke e n mand av alle som han regnet for sine likemænd vilde dømme at han var en nidding – hvis de visste alt. Olav saa nu, at et sted langt bak i hans sjæl hadde denne viden ligget, altid. (Undset, 1927a, s. 78)

Det er altså ikke dommen over drapet Olav frykter, for han vet at dette ville vært sosialt akseptert av folk hvis de visste alt. Problemet er at bygdefolket ikke kan få vite *bakgrunnen* for drapet, for da ville Ingunns utroskap ført til totalt ærestap. Som Anne-Lisa Amadou hevder i sin analyse, er det Olavs egen selvaktelse som er satt på spill når Ingunns ære er tapt (Amadou, 1994, s. 49). Ingunns utroskap ville blitt en offentlig krenkelse for begge. Som han selv sier, ville han ikke blitt æreløs på grunn av selve drapshandlingen. Siden han allerede har tatt avgjørelsen om å fortsatt gifte seg med Ingunn, er det Ingunns utroskap som er mest svekkende for æren i dette tilfellet. Olav ønsker selv å bli fri for den tunge byrden det er å ha et uskriftet drap på samvittigheten, men Ingunn ber ham om å la saken ligge for hennes skyld (Undset, 1925b, s. 227-228).

Olav kan ikke la det skje at hans og hans hustru blir vanæret, ikke bare av hensyn til seg selv, men først og fremst av hensyn til ætten. På grunn av plikten til å bevare ættens ære, må Olav motvillig gå med synden på sin samvittighet resten av sitt liv. Olav ønsker ikke selv å leve i synd, og dette uskriftede drapet graver seg dypere og dypere inn i hans etter hvert så

formørkede sinn. Selv om Olav ønsker å skrifte, velger han å trosse både kirkens og samfunnets normer for å redde sin families ære. Vi ser her hvor tyngende troskapen mot ætten kan vise seg å være når den strider mot enkeltmenneskets egne behov og ønsker.

Ættetilhørigheten har på flere områder bundet Olav til hans skjebne. Ovenfor så vi hvordan ætten binder ham til gården Hestviken. Et annet eksempel på ættens skjebnebestemmende makt er samlivet med Ingunn, som ender opp med samvittighetsnag, sorg og sykdom. Livet med Ingunn ble kanskje ikke som Olav hadde sett for seg i utgangspunktet, og han har flere muligheter til å velge bort denne skjebnen. Når han får vite at Ingunn har vært utro, har han mulighet til å løse seg fra forholdet uten å tape ære. Han er også flere ganger inne på tanken om å løse seg fra ekteskapets bånd ved å tre inn i en klosterorden. Likevel velger Olav å bli i ekteskapet med Ingunn, og han begrunner valget med at han var bundet av de båndene som ble pålagt ham av faren: ”I alle disse aarene har jeg regnet mig for at være bunden og været nøid med at det var slik, og jeg er nøid med at det er saan nu og. Saan har nu far min villet det for mig, saa –.” (Undset, 1925a, s. 358). Samme hvor dystert livet med Ingunn tegner til å bli, holder Olav fast på at han vil gjøre det som ætten forventer av ham. Det skal sies at det også er andre faktorer som binder Olav og Ingunn sammen. Men det var i utgangspunktet medlemmer av ætten, nemlig deres fedre, som halvt på spøk, halvt i alvor, bandt dem sammen som små barn. Olav tar dette med største alvor, og ser festemålet som ættens vilje. Olav og Ingunn blir bundet sammen til en uløselig enhet, og gjennom dette båndet slår Olav røtter til ætten og gårdsfellesskapet.

Som vi har sett eksempler på, er Olavs ættestolthet tilsynelatende avgjørende for ham i flere situasjoner. Mønsteret brytes imidlertid når Olav gjentatte ganger gjør valg der han svikter ætten og fører skam over den. Dette er situasjoner der han kunne valgt å handle annerledes for å øke ættens ære. Disse situasjonene viser at troskapen mot ætten ikke alltid er utslagsgivende for Olavs handlinger.

Et åpenbart svik mot ætten, som blir nok en tung byrde for Olav, er når han velger å hente den uektefødte sønnen Eirik hjem til Hestviken. Ved å sette inn en uekte arving til gården, bryter Olav med det nedarvede blodsbandet som har levd i Hestvikætten i generasjoner. Løgnen og sviket mot ætten blir en daglig påminnelse for Olav. Når Olav innleder et forhold med Torhild Bjørnsdatter, svikter han igjen slekten. Han får en sønn med Torhild, og skammen over å ha ført inn en utbyrding i slekten, blir enda verre. Utroskapen blir kjent for bygda, og Olav taper ære.

Et tredje eksempel på at Olav svikter ætten, er når han velger å ikke gifte seg med Disa Erlendsdatter. Etter Ingunns død forventer slektningene på Rynjul og Skikkjustad at Olav skal gifte seg for å høyne sin – og dermed ættens ære. Disa Erlendsdatter er av god slekt, og et giftermål med henne vil øke ættens ære betraktelig. Men Olav overser frendenes råd, og understreker at han råder for seg selv: ”Jeg spør ingen til raads, enten jeg skal kjøpe jord eller fæste kone – med slikt gjør jeg som jeg vil.” (Undset, 1927a, s. 138). Med dette skyver Olav frendene unna seg, og forholdet mellom dem blekner. Olav taper ære både for seg selv og for ætten.

Til tross for at Olav i noen situasjoner følger sine lyster framfor å oppfylle ættens plikter, vil jeg likevel hevde at ættetilhørigheten er en av de mest bestemmende faktorene for Olavs liv. Hans skjebne og livsvei formes av en streben etter å følge den stien som er tråkket opp av ættfedrene. Det er ætten som har bundet Olav til å leve i Hestviken, og han er forpliktet til å leve det livet han er ”eslet” til.

Ættens bånd gjøres særlig tydelig under de omstendighetene der han står overfor muligheten til å velge den veien han lengter etter å gå – inn i en klosterorden for å forlikes med Gud. Behovet for å følge Guds vei blir stadig sterkere utover i romanen, og flere ganger føler han en sterk trang til å tre inn i mathurinernes orden for å gjøre bot for sine synder. Etter Ingunns død blir denne trangen sterkere, og den påfølgende reisen til London står i en særstilling i verket. Når leseren blir med Olav på denne turen, løsrives vi fra det jordnære gårdsfellesskapet, og kommer nærmere en annen og mer åndelig verden. For Olav føles det som om han står nærmere Gud enn noen gang, og han er like ved å fullbyrde sine lengsler etter å tjene Herren. Turen representerer et brudd i komposisjonen, og markerer en åpning for Olav til å fri seg fra ættens forpliktelser. Men Olav tar ikke i mot den muligheten han får, og reiser tilbake til gården sin. Olav ønsker å underkaste seg en høyere bestemmelse for sitt liv, men samme hvor sterkt dette ønsket blir, holder hans plikter overfor ætten ham tilbake. Selv om Olav føler at han har sviktet ætten, klarer han likevel ikke å gi slipp på sine røtter. Derfor reiser han tilbake til Hestviken for å fortsette kampen for æren. Slik virker den forpliktende forbindelsen til slekten påtvunget og hemmende.

Slektens forventninger og krav har avgjørende betydning for hvordan Olav oppfatter sin egen ære. Olav føler seg uløselig knyttet til ættens fellesskap, og plikten følger ham gjennom hele livet. Dette båndet gjør at Olav ikke får mulighet til å velge andre livsveier enn den som ættesamfunnet har tiltenkt ham. Framstillingen av Olavs tilknytning til slekten

svarer til Undsets oppfatning av ættesolidariteten i sagaene, som jeg beskrev ovenfor.

Omgivelsene – her ætten – er et hinder for frihet og personlig utfoldelse. Dette er ifølge Undset et gjennomgående motiv i sagalitteraturen: ”hovedmotivet i sagaene er denne evige konflikt mellom en manns samvittighet og omgivelsene” (Undset, 1986, s. 306). Det er Olavs svik mot ætten som er en av hovedgrunnene til hans psykiske lidelser og evige samvittighetsnag. Ærestapet består i at han har sviktet ætten ved sine handlinger, og at han ikke har klart å oppfylle de forventningene som var satt til ham fra han var barn:

Slik var han blit. Endda hans sind hadde ligget engang som en ung aker, broddhylt av det gode korn som var blit saadd i den: arven fra hans ættfedre trolynte mænd, urædde mænd som ikke saa sig tilbake efter sin tapte lykke, saa længe de bare kunde berge sin ære blank. Men slik hadde han stelt for sig selv, saa nu var hans liv som de fortapte akreerne han hadde fundet, da han kom hjem i Hestviken, gjengrodd med vildt ris –. (Undset, 1927a, s. 67)

Konflikten mellom samvittigheten og omgivelsenes moralbud er et motiv som representerer ”selve grunnelementene i menneskelivet” (Undset, 1986, s. 306).

5.2.2. Æren og religionen

I et lite glimt får vi se at Olav har en hedensk tro han ikke klarer å fri seg fra:

– Han hadde vogtet sig vel for at snakke med nogen prest om saken, men han offret juleskaal til draugen i haugen og bar ut en ølbølle [sic] ellers og paa de store høitidskveldene. [...] – Nu burde han vel kanske offre litt flittigere – det var likt til at han skulde møtes med sin hedenske ætfar tilslut. (Undset, 1927a, s. 121).

Olav har en bevissthet om at han stammer fra hedenske forfedre, og hans oppfatning av hva som er ærefullt og ikke ligger innebygd i ham selv som en arv fra den hedenske tiden. Han er ikke alene om å ha denne æresforestillingen, for det ser ut til at ættesamfunnets prinsipper for ære er sosialt akseptert blant de fleste av de personer som skildres i verket:

Han hadde bare villet kjendes ved de store synderne sine. For vel var de blodrød skyld mot de love som gjælder i Himmerikes rike. Det hadde han visst altid, men han hadde visst det med, at mand og mand imellem regner en anderledes. Og efter den lov som gjælder mellem slike mænd, som han var ættet til at være en av, hadde han bare gjort det som han maatte – verget sin ret og sin hustrus ære. (Undset, 1927a, s. 78)

Slik Olav uttrykker det her, er det en allmenn oppfatning at man har rett til å handle slik man må for å redde sin og sin ætts ære. Olav vet at hans handling (her: drapet på Teit Hallssøn) regnes for en synd etter kristendommens lover, men han rettferdiggjør handlingen ved å regne den etter en annen lov – og det er den loven som gjelder blant de mennene som følger det gamle samfunnets normer. Det ser ut til at det er samhørigheten med dette fellesskapet som danner utgangspunkt for Olavs vurderinger av sin egen ære.

Georg Lukács skriver som nevnt at en historisk roman blant annet bør vise historiske strømninger i tiden (Lukács, 1983, s. 38). *Olav Audunssøn* står i en periode i overgangen mellom hedendom og kristendom, og disse historiske strømningene er skildret gjennom Olavs indre dragkamp mellom den ”gamle” og den ”nye” tiden. Olav går fra å se sine syndige handlinger som rettferdige og i tråd med gammel kollektiv tradisjon, til å se dem i lys av kristendommens tanker om skyld og anger. Han blir gradvis en større individualist, og et menneske som ser seg selv som et enkelt individ direkte underlagt kirken og Gud. Dette er som nevnt i kapittel 2.3. noe av det som Trond Berg Eriksen trekker fram som noe av det beste ved Sigrid Undsets bruk av historien, nemlig at hun skildrer det moderne menneskets tilblivelse i høymiddelalderens Norge: ”Hun drømmer ikke billige, romantiske drømmer om sagatiden, men utforsker den store gotiske forvandlingen der vi først møter mennesker av vår egen art, med dype røtter i den europeiske kulturen.” (Eriksen, 1994, s. 19). Eriksen påpeker at Undset ”oppdager nettopp de trekk ved gotikken som innvarsler den moderne problematiske inderlighet som er en forutsetning for de rent individuelle livsprosjekter.” (Eriksen, 1994, s. 19). Skildringen av Olav Audunssøn viser strømninger utover på 1200-tallet, som er preget nettopp av at kristendommen og individualismen vokser fram og får større innflytelse i samfunnet.

Olavs egen æresoppfatning er splittet i det samme skillet mellom gammel og ny tro, ved at hans forestilling om egen ære avhenger av om han ser seg i forhold til Gud, eller i forhold til de hedenske skikkene. Hans handlinger kan føles ærerike hvis han ser seg selv i lys av hedensk moral, men de samme handlingene kan føles æreløse overfor Gud. I sin kamp for å redde egen ære føler Olav gang på gang at han svikter Gud, men likevel klarer han ikke å legge fra seg sin ærekjærhet for å følge kirkens bud.

Olav ønsker altså både å handle etter det gamle ættesamfunnets prinsipper for å hedre sine ættefedre, samtidig som han ønsker å leve et liv i fullt troskap til Gud. Han prøver så godt han kan å tilfredsstille begge sine ønsker, men slites der disse opptrer som motsatser til

hverandre. For å gi seg over til Gud mener Olav at han må gi opp mye av seg selv, og dragkampen blir etter hvert en kamp mellom å bevare sin integritet på den ene siden, og å søke til religionen på den andre siden. Men Olavs integritet og ære blir mer enn hva han er villig til å gi slipp på:

Mens han gik hjemme i Hestviken og grublet, taus og fortvilet over sin sjæls forlis, hadde det likevel syntes ham saa meget, alt han maatte kaste over bord, hvis han vilde finde fred med Gud – h a n s ære, h a n s velfærd, h a n s liv, kanske. (Undset, 1927a, s. 38).

Olavs hovmod blir en viktig faktor som hindrer hans inngang i Guds rike. Som vi skal se, setter Olav sin egen ære framfor alt, og denne oppvurderingen av seg selv svekker hans moral: ”somme mistrodde hans tause og stille maate at være paa – at det skulde være hovmod.” (Undset, 1925b, s. 41). Det virker som om Olav er klar over sitt eget hovmod, og dette er noe han prøver å få bukt med.

For å komme nærmere himmelriket må Olav først klare å undertrykke sin selvopptatthet og ærekjærhet. Det nærmeste han kommer en slik tilstand er når han går seg vill i skogene rundt London. Her innser Olav at hans valg og handlinger i livet har ført til ”mere av tap og saar end av ære og vinding” (Undset, 1927a, s. 39). Tapet over å gi slipp på sin egen ære blir kanskje ikke så stort likevel. Det interessante her er at det er først når Olav oppdager at hans ære ikke er like mye verdt lenger, at livet i helligdommen virkelig frister. Nå blir han klar over sitt eget hovmod, og prøver å kjempe mot det. Når æren er svekket, kommer Olav nærmere på sin vei mot å bli Guds tjenestemann, for da blir ikke tapet like stort om han skulle finne på å gi slipp på sitt verdslige liv. Når Olav er i London, føler han at hans ære har nådd et slags bunnpunkt, og det er først da han virkelig er villig til å gi seg hen til Gud. Men som vi har sett, griper han ikke sjansen.

Ingunn og Olav er bundet sammen i en tett avhengighetsrelasjon, og dette illustreres gjennom bildet av to sammenvokste trær (Eid, 1993, s. 14). Olav og Ingunn blir ofte sammenlignet med to trær som har vokst inn i hverandre, og dette er nedfelt i metaforer med røtter og organiske vekster. Ingunns tilstedeværelse er et av de elementene som binder Olav til den jordlige sfære. Det gjør at det blir umulig for Olav å vike unna forholdet med Ingunn, for deres bånd oppleves som skjebnebestemt. Så lenge Ingunn lever, er Olav bundet til å leve et liv i det menneskelige fellesskap han er født inn i. Dette blir en hindring for den åndelige tilværelsen som Olav søker.

Det er når Ingunn dør at Olav søker stadig mer kontakt med det åndelige og Guds nærhet. På vei hjem til Ingunns dødsleie begynner Olavs søken etter himmelriket. Han ønsker sterkt å be Gud om hans barmhjertighet og nåde for sine synder, men mener selv at dette ville virket krenkende overfor både Gud og ham selv: ”I dette siste aaret, efter han var blit en egteskapsbryter, hadde han aldrig villet tænke paa Guds barmhjertighet – nu vilde det være umandig og æreløst at se dit.” (Undset, 1925b, s. 260). Olav er fortsatt ikke rede til å konfronteres med sine synder. Selv i sin søken etter Guds barmhjertighet er det æren som hindrer ham. Dette viser hvordan æren i alle henseender er dominerende i Olavs valg. Før han kan vende seg til Gud, må han være enig med seg selv om at dette er ærerikt, både for seg selv og for Gud.

Det virker som om det er en vanlig oppfatning blant bygdefolket i verket at høy status innebærer å vise Gud ærefrykt og følge kirkens bud, samtidig som det er viktig å hevde sin egen ære. Olav er opptatt av hvordan hans egen ære framstår i Guds øyne, men viktigere er det hvordan han framstår ”mand og mand imellem” (Undset, 1927a, s. 78). Olavs forestillinger om ære strider med kristendommens lover, og denne konflikten er en av de viktigste grunnene til hans indre lidelser. For å velge en åndelig tilværelse må Olav ofre mer av seg selv enn han er villig til:

Men nu skjøjnte han sent omsider, at da maatte han vælge, ikke mellem Gud og dette eller hint paa jorden, ikke engang sit timelige liv, men mellem Gud og sig selv –.
(Undset, 1927a, s. 80)

5.2.3. *Ættesamfunnets æresbegrep*

Som vi så i kapittel 3.3. var æren i sagaene basert på faktorene vurdering, utfordring, krenkelse og prøvelse. I ættesamfunnet gjaldt det gjennom hele livet å balansere sin æresstatus, for æren var ikke endelig bestemt før man var død. Slik det står i *Håvamål* er en manns ettermæle noe av det viktigste når det gjelder æren (Mortensson-Egnund, 1986, s. 27):

Døyr fe;
døyr frendar;
døyr sjølv det same.
Men ordet um deg
aldri døyr
vinn du eit gjetord gjævt.

Kampen om æren var en kamp om å sikre seg et godt ettermæle. Gjennom sitt ettermæle levde så æresstatusen videre til eventuelle etterkommere. Siden Olav Audunssøn er en mann som setter æren høyt, og særlig sin personlige ære, er hans største frykt å dø med tapt ære, og med et dårlig ettermæle.

Olav synder gjennom hele livet, og syndene er ofte direkte konsekvenser av at han har følt seg krenket. Krenkelser er motiver som går igjen i hele verket, og danner bakgrunn for mange av de konfliktene som skjer. Bakgrunnen for hans første synd er krenkelsen over at Steinform ikke ville vite noe av giftermålet mellom Olav og Ingunn. Giftermålet med Ingunn blir en æressak for Olav: ”Men nu hadde han glædet sig slik til sit bryllup – den dag da alt og alle skulde tjene til hans og Inguns ære, naar de blev indledet til fuldmyndighet.” (Undset, 1925a, s. 86). Olav og Arnvid sniker seg inn til den døende Steinform om natten for å sikre seg at Inguns festering ligger i skrinet til Steinform. De mener å skulle bruke denne senere som bevis i saken om giftermålet. Olav mener at han er nødt til å gjøre denne handlingen, selv om han føler en voldsom skam og skyld ved å skulle ransaket sin døende fosterfars eiendeler. Men Steinform har krenket Olav ved å motsette seg giftermålet, og Olav trosser skyldfølelsen for å hevne krenkelsen. Han er redd dette er et illevarslende tegn for fremtiden, og undrer seg på hvor mye en mann må ofre for å hevde sin rett og sin ære:

Nogen s t o r synd var det ikke, – k u n d e det ikke være, tænkte han. Men den var saa s t y g. Og han blev ræd ved det som ved et vondt varsel – for livet som laa fremfor ham: skulde en mand bli nødt til at gjøre meget som – bød ham imot, saa usigelig som dette her – ? (Undset, 1925a, s. 106).

Olavs to store drap er også basert på krenkelser. Drapet på Einar Kolbeinssøn skjer ved at Arnvid blir krenket og går til kamp, og Olav går imellom for å støtte vennen. I den skjebnesvangre drapssaken om Teit Hallssøn er det både Olav og Ingunn som er krenket (jf. kapittel 5.2.1.). I ættesagaene var normene klare i slike situasjoner: Følte man seg krenket, gjaldt det å gjenopprette sin ære for å komme tilbake til den æresstatusen man hadde i utgangspunktet (Sørensen, 1993, s. 191). Olav forsøker hele tiden å balansere sin æresstatus, og når det tapes ære på grunn av en krenkelse, gjør han det som må til for å gjenopprette æren.

De andre faktorene som gjaldt for sagaenes æresbegrep, var utfordringen og prøvelsen. Disse faktorene er ikke like tydelige i *Olav Audunssøn* som krenkelsen, men det er likevel elementer av dem som dukker opp i konfliktene. I konflikten mellom Steinform og

Mattias Haraldssøn helt i starten, er den hedenske ånden tydelig til stede, og de blir begge både utfordret og prøvet. Også Arnvid blir utfordret gjennom níð av Einar Kolbeinssøn, når han beskylder Arnvid for homofili. Men det er lite av utfordringer og prøvelser når det gjelder Olav Audunssøn selv. De fleste av konfliktene han kommer opp i er basert på krenkelser.

Det er nettopp tanken om at man har rett til å hevne seg som følge av en krenkelse som tydeligst viser ættesamfunnets påvirkning på Olavs personlige æresoppfatning. Olav vet at han begår syndige handlinger, men han vet også at dette er noe han må gjøre for å hevde sin ære. Olav legitimerer drapene han begår overfor seg selv ved å anse drapene som hevn. Med drapet på Einar Kolbeinssøn mener Olav å ha hevnet seg på Kolbeins krenkelse da han ikke ville godkjenne giftermålet med Ingunn: "[...] Kolbein hadde holdt ham under tommelfingeren sin –. Og nu var det hevnet –" (Undset, 1925a, s. 161). Med drapet på Teit er krenkelsen, som vi har sett, åpenlys.

5.2.4. Olavs æresfølelse og æresstatus gjennom livet

Det eneste – det er a l t det, Arnvid – æren. Livet, kanskje. Gud vet jeg er ikke saa ræd for at miste det ellers – men miste det som en nidding – (Undset, 1925b, s. 179).

Olavs æresfølelse er så sterk at den til tider går over andre medmenneskelige hensyn. Særlig i forholdet til Torhild Bjørnsdatter er dette tydelig. Olav er glad i Torhild, denne sunne og sterke kvinnen som han "ikke trængte være ræd for at ta i." (Undset, 1925b, s. 233). Men når han får vite at hun er med barn, risikerer Olav å tape den verdigheten han har bygd seg opp i årevis: "– æren, og vón om frelse, og den lykken som jeg hadde berget med Ingunn saa langt som hit – alt har jeg solgt mig ut av hænder." (Undset, 1925b, s. 235). I et øyeblikks frykt for å miste sin ære kommer Olav inn på tanken om å drepe Torhild, for å slette alle spor:

Han visste at Torhild vilde gjøre det, hvadsomhelst han bød hende. Før i tiden hadde det ofte truffet slik at de hadde været ute sammen i baat alene. Hun vilde bli med ham nu og – om hun saa skjønnte hvad han hadde isinde, saa vilde hun følge med ham, det kjendte han paa sig. – Saa kunde der let hænde noget –. (Undset, 1925b, s. 235).

Selv om Olav senere biter i seg ærestapet mens saken blir kjent for bygda, er denne tanken i seg selv et bevis på hvor voldsom Olavs æresfølelse er.

Med Torhild får Olav sin eneste levedyktige sønn – Bjørn. Når han får disse nyhetene brister han ut i gråt om natten. Men det er ikke tanken på alle de menneskene han har krenket i denne situasjonen han gråter over. Ikke Torhild, som måtte flytte fra Hestviken med en løsunge, ikke Bjørn som må vokse opp uten en far, og ikke Ingunn som han har sviktet troskapen til. Det er sin egen ære Olav har i tankene: ” – Manden selv tænkte ikke saa meget paa barnet. Han graat mest over sig selv – det var det sidste av sin ære og sin stolthet som han syntes han stod med, knust foran sine føtter –.” (Undset, 1925b, s. 243). Det er verre for Olav å svekke æren og stoltheten enn å svike de menneskene som står ham nær.

Olavs ære endrer seg med tiden. Hans æresstatus blir aktiv når han kommer i overgangsfasen til voksenlivet. Før dette har ikke Olav vært annet enn en fostersønn på Frettastein. Den første handlingen som påvirker Olavs personlige ære, er drapet på Einar Kolbeinsson. Nå har han blitt voksen nok til å hevde sin egen ære. Drapet på Einar Kolbeinsson gjør at Olav blir dømt til utlegdsmann. Han mister ære i æresgruppens øyne, som på dette tidspunktet består av folkene på Frettastein. I tiden som kriger får Olav økt ære, og når han kommer hjem for å se til Ingunn etter å ha vært i hirden til Alf Erlingsson, blir han mottatt med heder og ære på Berg. Hans ære øker så betraktelig når han endelig kommer tilbake for å overta sitt gods. Men etter de første lykkelige årene i Hestviken, begynner det igjen å gå nedover med Olavs ære i bygda.

Olav blir etter hvert mindre likt av bygdefolket på grunn av sitt tause lynne, selv om ”ingen uhæderlig eller styg handling kunde sies ham paa – Olav Audunsson var bare kommet i ry for at være ulikendes, den mest utrivelige fælle. [...] – han var og han blev den argeste tverblei, som ingen og intet kunde trives med.” (Undset, 1925b, s. 228-229). Det bygdefolket sier om Olavs tilbakeholdenhet er noe han selv er klar over, og han oppfatter sin egen ære som synkende. Det som holder Olavs ære oppe nå, er først og fremst hans nedarvede gods og ætt, som fremdeles står med høy status. Når Olav er i London oppdager han hvor mye dette har å si for hans ære, for når han står uten gård og frender i et fremmed land, er det i kraft av hans egen person at han må vise sin status. Det går da opp for Olav hvor lite han står igjen med da:

Det blev endda klarere for ham, hvor litet en halvgammel mand gjælder i verden, naar han blir klædd av alt som gods og frændemagt øker hans værd med. Og han vilde faa lære det grundigere og grundigere, jo længer han vanket væk fra hjemmet – det saa han nu. (Undset, 1927a, s. 66).

I tiden etter at Olav kommer hjem fra London går det stadig bedre, og han får etter hvert til en viss grad gjenopprettet balansen med sin æresstatus. I kampen mot svenskene på Akershus festning får Olav mye ære:

[...] her paa Sudrheim fik han hæder for det, og det faldt likesom av sig selv, at her blev han holdt for den ypperste mand i sit følge, husbonden paa det gamle høvdingesæte i Hestviken og Alf Erlingssøns hirdmand tilforn. (Undset, 1927a, s. 217).

Minnene fra tiden som Alf Erlingssøns følgesmann strømmer på, og som kriger var Olav Audunssøn en ærerik mann. Etter hvert som Cecilia og Eirik vokser til, får Olav ære også av dem. Cecilia gifter seg med Jørund Rypa, og ”baade Rypungerne og Olav fik ære av det.” (Undset, 1927b, s. 108). I brudefølget til Cecilia tenker Olav over sin gjenvunnede ære, og er mer fornøyd enn hva han har vært på lenge:

[...] paa den maaten som folk dømmer hadde han hat medgang i de siste aarene. Siden svenskeledingen hadde han nydt hæder i bygden, alle visste at han kunde hat magt her, hvis han hadde giddet bruke den, velstand hadde han, og børnene hans hadde artet sig saa han fik ære og glæde av dem. (Undset, 1927b, s. 107).

I disse årene er æresstatusen tilfredsstillende for Olav, og han gjør hva han kan for å bevare sin heder i bygda.

Senere viser det seg at Jørund ikke er et godt gifte likevel, og han kommer snart opp i flere konflikter som svekker ættens ære. Når svigersønnen opptrer æreløst, fører dette til ærestap også for Olav, og i disse årene går det igjen nedover med Olavs ære. Jørunds æreløshet blir folkesnakk, men Olav gir ikke opp sin evige kamp mot skammen og skylden:

Men han vilde ikke gi op allikevel; han fik bli ved at slaas mot skammen og ulykken. Al den vyrding han hadde vundet i bygderne heromkring vilde han sætte mot bygdens dom om Cecilias husbond, late som han mente at Jørund duget og Jørund var en mand med blankt skjold. (Undset, 1927b, s. 244).

Igjen må Olav handle etter hva som går mot hans egne behov og ønsker, for å redde sin egen, sin datters og ættens ære.

Når Olav etter hvert blir gammel og lam, sørger han over sin tapte ære. Hans liv er fullt av synder, både overfor Gud, overfor sine medmennesker, og overfor seg selv. Når han omsider ligger på dødsleiet, er det ikke mye ære han har igjen etter det livet han har levet:

Han saa en aker, grodd over med tistil og dylle, gjeitskor og klungekjerr – ugræsset sken frækt mot solen med gule og røde blomster, kornet var saa nedkjøvd saa en kunde neppe øine her var saadd sæd. (Undset, 1927b, s. 332).

Åkersymbolet går igjen i hele Olavs liv. Frøene til åkeren har Olav fått fra sine forfedre, og det er opp til ham å få det til å spire og gro. Ættens ære og livets lykke avhenger av Olavs evne til å dyrke kornet. Ugresset symboliserer skammen og synden, og det er derfor viktig å holde åkeren ren for ugress. Når Olav dør, går åkeren i arv til neste generasjon. Åkeren står i sin helhet som et bilde på livet og ættens evige sirkel. Olavs synder gjennom livet fører til at han ikke klarer å holde ugresset unna. Hans svik tydeliggjøres gjennom hans etter hvert flere og flere fysiske skavanker. På slutten er det nesten ikke noe korn igjen, og Olav føler det som at åkeren som går videre til etterkommerne er ødelagt for bare ugress. Slik mener han å tape kampen for å hevde sin ære.

5.3. Ætteskjemmen Ingunn Steinfinnsdatter

Mye tyder på at Ingunn har en æresfølelse som gjelder henne selv, som er løsrevet fra husholdets ære. Når Olav og Ingunn ankommer Hestviken, nyter de begge stor respekt og ære fra bygdesamfunnet. Husholdet framstår i utgangspunktet som ærerikt. Ingunn har nå alle muligheter til å rette opp sine feil, og å starte på nytt med en plettfri æresstatus. Men hun klarer ikke å fri seg fra forestillingen om sin æreløshet. I sine egne øyne er hun, og vil alltid være, en ætteskjemme. Hadde Ingunns æresfølelse kun vært knyttet til husholdet og hennes mann, kunne hun ansett seg selv som en ærefull hustru. Men på grunn av sin egen æresfølelse, som er individuell, klarer hun ikke å ta på seg rollen som ærerik kone.

Ingunns æresfølelse er i stor grad knyttet til hennes rolle som kvinne i tiden, og hvordan hun klarer å oppfylle de forventningene som stilles til denne rollen. Jeg vil her gå inn på Ingunns æres- og skamfølelse knyttet til den rollen hun har som kvinne og hustru. Som med Olav, kommer jeg også til å se på Ingunns ære i sammenheng med ætten og religionen.

5.3.1. Ingunn i sin rolle som middelalderkvinne

Som vi vet er samfunnets forventninger til enkeltpersonene basert på kjønn og øvrig status, og kravene Ingunn møter er derfor av en annen art enn de krav som vi så i tilfellet med Olav. Ingunns ære hviler ikke minst på hennes evne til å fylle den rollen hun er satt til som kvinne.

I kapittel 4.3.1. så vi at det var først som gift at kvinnene fikk en offisiell og aktiv æresstatus. Selv om giftermålet mellom Olav og Ingunn ikke er offisielt før Olav vender tilbake fra sin tid som utlegdsmann, føler de seg begge bundne til hverandre som i et ekteskap fra den dagen de blir festet til hverandre. Ingunn har dermed i sine egne øyne spilt en rolle som Olavs hustru helt fra barndommen av. Men det er først når de flytter inn i Hestviken, at Ingunn blir fungerende husfrue. Først nå har hun fått et aktivt ansvar for et eget hushold.

Det viser seg at Ingunn ikke helt mestrer rollen som husfrue på en storgård: ”Hun var ingen dygtig matmor – alt arbeide gik tungt og trægt for hende, og uheld fulgte hende støtt.” (Undset, 1925b, s. 46). Ingunn er ikke vant med tungt arbeid, og er heller ikke opplært til det. Det blir ikke stort bedre senere. Arbeidet blir etter hvert tyngre og tyngre, og når hun innser at hun ikke mestrer den rollen hun er satt til, blir hun motløs. Slik taper hun ære, både for seg selv og for husholdet:

Matstellet var saa elendig saa Olav hadde hat vondt for at faa huskarler denne vinteren, og kom fremmedfolk tilgards, maatte han baade grue sig og skamme sig for hvad som vilde komme paa bordet. Der var snart ikke andet end den ferske fisken og frossent kjøt om vinteren som ikke lugtet og smakte forunderlig fælt. [...] Kjøpt øl fra kaupangen maatte han ha i huset altid, dyrt som det blev – men Ingunns brygg var berygtet op og ned langs fjorden. Ja om det saa var drikken i blandkarret, saa var den ikke sur, men raatten. Selv hadde han neppe faat sydd et nyt plagg hjemme paa gaarden, siden han blev gift, og hans hverdagsklær saa ut som en stavkarls filler – de blev verken holdt rene eller bøtt ordentlig. (Undset, 1925b, s. 96-97)

Verken som frisk eller syk klarer Ingunn å utføre arbeidet som husfrue. Dette gjør at stellet på gården blir dårlig, og Olav ser seg til slutt nødt til å ansette en rådkone for å ta seg av arbeidet som Ingunn ellers hadde ansvar for. Ærestapet blir dermed et faktum for Ingunn: ”Han hadde slaat paa det for Ingunn nogen ganger, at de maatte faa sig en raadskone, men hver gang var hun blit rent fortvilet, hadde graatt og tigget ham om ikke at føre en slik skam over hende.” (Undset, 1925b, s. 97). Olav velger likevel å hente Torhild Bjørnsdatter som rådkone, og det gjør han uten å rådføre seg med Ingunn på forhånd. Når mannen nå har overtatt hele myndigheten over husstellet, blir dette enda et ærestap for Ingunn: ”Olav skjønte at hans kone hadde følt sig krænket over det at han tok en raadskone i gaarden, og det uten først at spørre hende selv.” (Undset, 1925b, s. 115-116). Det at han ikke engang snakker om sine vurderinger i husstellet med Ingunn, vitner om at hun ikke lenger fungerer i sin rolle som overhode for husstellet.

Straks etter giftermålet, forventes det at Ingunn skal bære fram barn for å videreføre ætten. Som vi så i kapittel 4.3., handlet en stor del av den gifte kvinnens ære i middelaldersamfunnet nettopp om å føde og avle opp arvinger. Olav Ingolfsson, som er i sine eldre dager i Hestviken, begynner snart å mase om et nytt medlem av Hestvikætten: ”Nu hadde han kjendt slegten i fire ættledd, oldefar, farfar, far og søn – ’jeg vilde gjerne hilse en søn av dig, Olav, før jeg skal forlate denne heimen.’ ”(Undset, 1925b, s. 51). Men heller ikke rollen som mor går som den skal for Ingunn. Den første sønnen hun får i ekteskapet med Olav dør som spedbarn, og hun får i alt fire døde sønner med sin husbond. Det siste barnet Ingunn bærer lever opp, men Ingunn blir liggende lam resten av sitt liv etter denne fødselen. Datteren, Cecilia, blir det eneste barnet Olav får med Ingunn som vokser opp.

Ingunns æresfølelse er i utgangspunktet lav, fordi hun aldri klarer helt å gi slipp på tanken om sin utroskap. Ingunn mislykkes i sine nye roller, og viser seg å være en dårlig husmor som ikke egner seg til å fø opp barn. Dette føles som et nederlag og en krenkelse. Ingunn blir nytteløs, og føler seg uverdig som Olavs hustru.

5.3.2. *Et liv som æreløs*

Det var vel slik det var blit talt om her i bygden, hvor ingen kjendte Olav, og faa hadde kjendt hende andet end som kraakjærringen, en ætteskjemme, som hendes frænder hadde kjørt av veien med sin unaade - . (Undset, 1925a, s. 259)

Ingunns ære blir flekket til i det øyeblikket Olav har tatt henne til seg uten at de var formelt gift. Ingunns frender blir storvrede over Olavs framferd, for det er først og fremst Ingunns slektninger som taper ære, da det er disse som har myndigheten over henne. Ingunn velger likevel å trosse ættens ønske om et bedre gifte, og blir med til Hamar for å få gjennomslag i saken. Her får hun beskjed om å kle seg i konelin, for ”ingen sedelig kvinde gaar barhodet længer end hun er mø.” (Undset, 1925a, s. 189). Når Olav reiser, blir Ingunn sendt til sine slektninger på Berg, etter et opphold hos Arnvid på Miklebø. Ingunn betrakter seg som en gift kvinne, men når hun ankommer Berg, får hun streng beskjed av Magnhild om å ta av seg skautet som viser hennes status som gift: ”Ikke vil jeg vite av at du selv blåser liv i rygterne om din egen skam med det at du gaar her som en nar og klær dig i konebunad. Læg av dig duken og snu beltet dit.” (Undset, 1925a, s. 190). Magnhild understreker at det er ætten som fortsatt har myndighet over Ingunn, og at hun ikke har råderett over sin egen skjebne.

Giftermålet er ennå ikke offisielt, og Ingunn får dermed ikke nyte den æren det følger med å være hustru: ” ’Er det slik de vil ha det her,’ spurte han [Arnvid] siden, da de sa hinanden godnat. ’Du skal ikke faa nyte æren din som gift kvinde?’ ’Nei, det ser du,’ sa Ingunn bare.” (Undset, 1925a, s. 191)

En kvinnes ære var knyttet til hennes seksualitet, og mannens til hans evne til å kontrollere kvinnes seksualitet (Nedkvitne, 2011, s. 52). Ingunn gir seg hen til Teit Hallssøn mens hun venter på at sin tilkommende husbond skal komme hjem fra utenlandsferd. Også her påfører hun slekten skam. I middelaldersamfunnet var det en sterk forestilling om at slektens ære krenkes ved at dens kvinner mister sin renhet (Bagge, 2005, s. 34). Som Undset selv skriver i artikkelen ”Kristendom og seksualitet”, var en ugift kvinnes feiltrinn en familiesak. Undset refererer til Det gamle testamentet, som ofte advarer mot ”ublyghet og sladderaktighet og føyting omkring – mot alt som setter ærbarheten og æren på spill” (Undset, 1949, s. 109-110). Unge kvinner hadde et ansvar for å oppføre seg sømmelig, for ikke å flekke til familiens ære. Dette ansvaret ser ikke ut til å ha hatt stor påvirkning på Ingunn når hun innledet forholdet med Teit. Ingunn handler uten tanke på de forpliktelsene hun har overfor både sin framtidige husbond og resten av ætten: ”Hun hadde ført en slik skam paa dem alle” (Undset, 1925a, s. 279).

Det virker likevel ikke som at det er sviket overfor ætten som er det verste for Ingunn, enda verre er det at hun har sveket Olav og hans lojalitet. Når Olav har vært borte, har han ikke hatt mulighet til å forhindre at Ingunn ble forført. Han har kun måttet stole på Ingunns skamfølelse og solidaritet. Ingunn har knust sin egen og Olavs drøm om et lykkelig liv i Hestviken – ”Hun hadde gjort ham det værste.” (Undset, 1925a, s. 280). Likevel tar Olav Ingunn til seg som sin hustru, i håp om at de skal glemme de æreløse handlingene. Som vi har sett, blir likevel ikke Ingunns æresfølelse bedre av å flytte til Hestviken, for hun vil alltid føle seg uren og mindreverdig.

Overfor bygdesamfunnet i Folden har imidlertid Ingunn ikke tapt ære som følge av utroskapen, for de vet ikke om hva som har skjedd. Det er i Ingunns egne øyne at æren er tapt. Ikke før etter et halvt år etter at de kom til Hestviken, går det opp for Olav at Ingunns æresfølelse er individuell, og utenfor hans makt til å gjøre noe med: ”Og her stod han raadløs og saa, at mot skamskjendslen, som naget i hendes hjerte, kunde han ingenting gjøre.” (Undset, 1925b, s. 64). Ingunn blir motløs, og kommer i en tilstand der hun ser ut til å ha gitt opp livet. Hun har ingen ære, og hun klarer heller ikke å gi sin mann ære. Ingunn virker

bundet av en nemesis som hun ikke kan bryte seg ut av. Skjebnen henter henne igjen og straffer henne for den urederlige framferden. Skammen og vanæren har brent seg inn i Ingunns æresfølelse for resten av livet, og trekker til slutt ut alt hun har av livsgnist.

5.3.3. Den hedenske skammen og den kristne synden

På samme måte som Olav står i brytningspunktet mellom den hedenske og kristne forestillingen om ære, står både han og Ingunn i krysningen mellom den gamle religionens begrep om skam, og den nye religionens innføring av begrepene synd og samvittighet. Slik Bagge beskriver skammen, er den en følge av et brudd på samfunnets normer om hva som er ærefullt (Bagge, 2005, s. 115). Skammen var noe som angikk både individet og ætten, og for å bøte på skammen måtte man enten fjerne årsaken til den, eller gjøre noe stort for å få ære på andre måter. Synden var derimot mer individuell, og var knyttet til en høyere religiøs orden, der den eneste måten å redde seg på var å be om Guds tilgivelse. Den største forskjellen mellom skammen og synden er at skammen dømmes av æresgruppen, mens synden dømmes av en høyere religiøs orden med absolutte verdier for hva som er rett og galt (Bagge, 2005, s. 115-116).

Både Ingunn og Olav har sine grunner for å føle skam, men det er en bemerkelsesverdig forskjell i hvordan de to reagerer på sine syndige og skamfulle handlinger. I tilfellet med Ingunns ærestap, velger Olav å handle på hedensk måte. Han dreper årsaken til skammen – forføreren Teit. I handlingene følger Olav umiddelbart ættesamfunnets prinsipper om ære og skam, men i tankene trer religionens skyldfølelse klarere fram. For Olav blir tanken om synd etter hvert mer og mer til stede. Som vi har sett, er det følelsen av å ha syndet som er den viktigste grunnen til hans dårlige samvittighet for drapet på Teit. Olav føler lite skam over det han har gjort, for han vet at hans æresgruppe ikke ville dømt handlingen som skamfull. Skammen er i prinsippet rettet opp.

Ingunn henger seg derimot lite opp i hvor mye hun har syndet med sine utenomekteskapelige aktiviteter. Skammen hun har påført seg selv, slekten og Olav er det mest framtrædende. Det er kun i et lite øyeblikk at Ingunn tenker over utroskapen som syndig. Dette er når Olav har kommet for å hente henne hjem til Hestviken, uvitende om hva som venter ham: ”hun maatte knæle ned for Gud, angrende sin synd og alle synder som hun hadde syndet i hele sitt liv” (Undset, 1925a, s. 280). Ellers er det skamfølelsen som dominerer hos

Ingunn. Dette har en naturlig grunn i at hennes handling er av den art at den ville blitt dømt som svært skjendig av hennes æresgruppe om den hadde blitt kjent for bygda.

Det at Olav frykter synden, mens Ingunn frykter skammen, viser at Ingunn er mer hedensk av sinn enn Olav. Dette påpeker også Olav selv: ” – Halv-hedensk har hun været al sin tid [...]” (Undset, 1925a, s. 298). Olav handler riktignok i tråd med ættesamfunnets æreskodeks, men slites ved dette, og får problemer med å trosse kirkens lover. Når Ingunn trosser kirkens lover, får hun ikke den samme skyldfølelsen. Hos henne er det heller ærestapet og krenkelsen av ætten som plager henne enn den religiøse synden. Både det at hun vurderer å sette barnet sitt ut i skogen for å la det dø i hemmelighet, og at hun forsøker å ta livet av seg ved å gå på fjorden, vitner om hennes hedenske orientering. I begge henseender er det snakk om drap, noe som er strengt forbudt i den kristne lære. Å ta livet sitt er et hån mot Gud, da man ikke viser respekt for det livet man har fått i gave. Man har da heller ikke mulighet til å angre synden i ettertid – til forskjell fra de som begår drap på andre mennesker. Selv om Olav opptrer syndig ved at han dreper og ikke skrifter sitt drap, er det arten av skyldfølelse som skiller de to.

5.4. Utbyrdingen Eirik Olavsson

Eirik blir mot slutten av verket stående som forløseren og forsoneren. Det er hans uavhengighet av ætten og hans frihet som til slutt gjør at Eirik skal vise seg å være den store helten som redder ætten og gjenoppretter æren. Som Anne-Lisa Amadou påpeker, finner Eirik tilbake til sin opprinnelige tilstand som et barn utenfor ætten, til en slags ”naturlig tilstand”, i perioden han bor på Neset. Når han senere går i kloster, gjenoppretter han ættens ære ved å la Cecilias barn videreføre blodsbandet i slekten (Amadou, 1994, s. 58-60).

Også Olavs ære blir reddet av Eirik. Som vi har sett, er Olavs dom over sitt eget liv at han har tapt kampen om æren. Men Eirik trer fram som sin fars forløser, og det blir han som redder Olavs ettermæle. Når Olav ligger på dødsleie får han høre sønnens dom, og han ser for seg hvordan sønnen løfter fram det siste han har av ære:

Men ute i akeren gikk en – sommetider trodde han at det var vårhaldsengelen sin han saa, men sommetider var det Eirik – en ven som ikke spurte om den døende hadde gjort uret mot ham, bare tenkte paa at sanke frem de fattige aksene han kunde berge mellem tidslerne. (Undset, 1927b, s. 332).

Eirik redder altså åkeren fra å bli overgrodd med ugress, og finner nok korn til å føre Olavs, og dermed ættens, ære videre.

Eirik er som nevnt ikke opptatt av å hevde sin ære overfor æresgruppen på samme måte som de andre personene i verket. Likevel er det én person han ønsker å få ære av, og det er Olav. I en av de mange konfliktene mellom far og sønn får vi se at Eirik er såret fordi han ikke får ære eller respekt av faren: ”Ingen ære og ingen myndighet under du sønnen din –” (Undset, 1927a, s. 157). Ellers er det svært sjelden at Eirik nevner noe om sin egen ære.

Når Eirik blir eldre kan vi se i noen få tilfeller at han har en forestilling om ære som ligner Olavs hedenske æresoppfatning – om enn i en mildere form. Dette kommer fram først på de siste sidene av romanen. Retten til å hevne en krenkelse blir her oppfattet som allment akseptert også av Eirik, selv om dette strider mot kirkens lover. Når Arnketil har drept Jørund som hevn for at Jørund drepte hans sønn, rettferdiggjør Eirik dette ved å si at Arnketil har rett til å hevne seg for en slik krenkelse: ”Træl eller tyv, han hevnet søn og datter paa den maaten som han hadde magt til.” (Undset, 1927b, s. 306).

Den fraværende æresfølelsen hos Eirik kan ha en sammenheng med at han er født utenfor det kollektive ættesamfunnet, og at han ikke er oppvokst med de forestillingene om ære som stammer herfra. Eirik vokste opp som et naturbarn, og i sine handlinger følger han sine egne lyster og sin menneskelige natur. Han er ikke bundet til de samme forpliktelsene om å opptre ærefullt for å hedre ætten som hans jevnbyrdinger i romanen.

Først mot slutten får Eirik en reell tilknytning til ætten, ved at han inntar rollen som ættens forløser. Det er først nå at Eirik blir opptatt av og bevisst på at ætten har en ære som må forsvares og opprettholdes. Som ættens forsvarer følger Eirik det handlingsmønsteret og den moral som har vært typisk for Hestvikætten, som når han forsvarer Arnketil etter at han har drept Jørund. Forsvaret begrunnes i at Hestvikætten alltid har forsvart sine underlydende, samme om de har rett eller urett (Undset, 1927b, s. 306). Vi ser også at Eirik blir opptatt av å følge tradisjonen ved å være gavmild og vennsæl:

De hadde altid været gode kristne uti der og rundhaandede med almisser. Olav hadde været gavmild, mens han raadet i gaarden, og Eirik var det. [...] I ett og alt var han [Eirik] mer vennsæl end gamlingen hadde været. (Undset, 1927b, s. 306-307).

Det virker imidlertid som om Eirik på sine gamle dager er mer opptatt av å hedre ætten enn å hevde en personlig ære. Eiriks personlige æresfølelse er altså svak, og nærmest fraværende

også her. Det er i hovedsak ættens ære, og ikke hans egen, som får betydning for Eirik mot slutten av handlingen.

6. Avslutning

I innledningen refererte jeg til Nedkvitnes tre ulike måter å skape sosiale normer på i et samfunn, der enten loven, religionen eller æren står som den primære normdannende instansen. I *Olav Audunssøn* skildres en konflikt mellom disse instansene. Her blir æren, som tidligere var overordnet, gradvis blir overstyrt av religionen og loven. Konflikter skal ikke lenger løses gjennom hevntokt og drap, men gjennom lov og dom. Kristendommens tanker om bot og synd gjør seg stadig mer gjeldende. Dette er elementer i en større historisk overgangsfase mellom den hedenske og kristne tiden, som fremdeles henger igjen over to hundre år etter den offisielle kristningen av Norge. De historiske strømningene skildres gjennom personene og uttrykkes særlig gjennom Olav Audunssøns konflikt mellom sin egeninteresse og omgivelsenes normer og moralbud.

Det er i prinsippet de ”nye” lovene som går for å være de rette i verket, der loven og religionen står over æren. Men i praksis er det de ”gamle”, hedenske lovene som gjelder blant folk flest. Menneskenes oppfatning av æresbegrepet stammer fra forestillinger om ære fra det hedenske ættesamfunnet, der æren og ætten var grunnleggende faktorer i samfunnets normskapingssystem. Det refereres ofte til de gamle lovene i *Olav Audunssøn*, og da ofte med en slags lengsel tilbake til ættesamfunnet: ”Det kalder jeg en fisinn lov disse nye lovene. De gamle duget bedre for ærekjære mænd [...]” (Undset, 1925a, s. 159). De aller fleste personene i verket er født inn i et ættesamfunn, og har følgelig sine æresforestillinger hentet herfra. Æren gjør seg i høy grad gjeldende i voldelige situasjoner, og vi har sett at den ofte er en bakenforliggende faktor som driver fram volden i samfunnet. Dette har sammenheng med mannsidealene som blant annet handler om å ikke vike for krenkelser. Ærens dominerende posisjon i samfunnet, overordnet religionen og loven, fører oss inn i en hedensk verden som er hentet fra sagalitteraturen. Det er æresforestillingen herfra som er den rådende i romanen. Som Olav selv uttrykker det: ”Det eneste – det er a l t det, Arnvid – æren.” (Undset, 1925b, s. 179)

Æren gjennomsyrrer de gamle lover som samfunnet er bygd opp på, men den æresoppfatningen som råder i verket står i strid med kirkens moral. Olavs indre konflikt mellom på den ene siden sin egen interesse om å bevare æren, og på den andre siden kirkens bud, er sentral gjennom hele handlingen. Det samme er konflikten mellom å ivareta ættens ære og å følge egne behov. Æren berører dermed selve verkets hovedtematikk, som handler om konfliktene i den historiske overgangsperioden mellom den ”gamle” og den ”nye” tiden.

Det handler i hovedsak om individets forhold til fellesskapet, som her er representert ved ætten og kirken.

Olav får et stadig sterkere gudsforhold utover i verket. Han sliter med dette siden han har forbrutt seg mot kirkens lover. Olavs æresfølelse er preget av konflikten mellom hans ærekjærhet og kirkens normer. Religionen virker som en moraliserende kraft i romanen, og Olav tar inn over seg denne moralen ved at han føler skyld og anger. Den sterke skyldfølelsen Olav får etter å ha begått en synd er imidlertid ikke like til stede hos Ingunn. Det er derfor tydelig at Olav har en sterkere tilknytning til religionen enn Ingunn. Der hun føler skam, føler han synd. De har begge sine æresforestillinger hentet fra den hedenske verdenen, men Ingunn er mer hedensk av natur enn Olav.

Kristendommens tankegods og moral setter altså sitt preg på Olav, men likevel er det de hedenske handlingsmønstrene om vold og hevn som vinner fram i selve gjerningsøyeblikket. Her er det æren som står i sentrum. Kristendommens tanke om skyld gjør seg først gjeldende i etterkant av Olavs handlinger.

Æren framstilles som både et kollektivt og individuelt fenomen, der forpliktelsene overfor ættefellesskapet står særlig sterkt. Det er ættens ære som gjør at Olav ikke skrifter drapet på Teit, og som gjør at han forblir i rollen som bonde i Hestviken. Utskjemningen av ættens ære er også bakgrunnen for Ingunns tragiske skjebne. Vi har sett hvordan hensynet til ætten kan gå over personlige behov og ønsker, og at det dermed ofte er en konflikt mellom plikten til å bevare ættens ære og den personlige interessen. Ætten utgjør et grunnelement i den æresforestillingen vi finner i verket.

På det individuelle plan har jeg vist at både Olavs og Ingunns æresfølelse er svært sterk, og at æren er bestemmende for begge skjebner. Livet er for begge en evig kamp om ære. Eirik har derimot ikke en like sterk æresfølelse som Olav og Ingunn. Dette har sammenheng med hans status som uektefødt siden han er født og oppvokst utenfor ættesamfunnet. Æren er altså ikke like handlingsdrivende hos Eirik. For de aller fleste av de andre romanpersonene virker æren som en motiverende faktor, og Eirik blir derfor et unntak i romanen.

Vurderingene av enkeltpersonenes ære gjøres av personenes æresgruppe. De æresgruppene som opptrer i verket består generelt av bygdefolkene på Opplandene og i Folden. Vurderingene kommer fram gjennom sladder og folkesnakk, som bringes ut til bygda gjennom kvinner og tjenestefolk. Folkesnakket fungerer som en forhandling mellom historien

og fiksjonen, og setter fortellingen i et utprøvende lys. Vurderingene gjøres både fra en personlig synsvinkel, og fra en kollektiv synsvinkel, og vi får dermed ofte sett en hendelse eller situasjon fra flere sider. De ulike perspektivene vi får på personenes ære, gjør at også leseren blir invitert til å gjøre en vurdering av romanpersonene. Leseren kommer dermed inn som en tredje part i vurderingsprosessen.

Verkets personer har en forestilling om ære som tar utgangspunkt i deres roller i samfunnet. Rollemønsteret danner en del av kriteriene for ære, der æren måles ut fra hvor godt personene ivaretar den rollen de er satt til. Kjønnssrollene er klart fordelt. For mennene gjelder det å framvise sin mandighet enten som kriger eller bonde, og for kvinnene handler det om de oppgavene de har i tilknytning til husholdet. Vi har sett hvordan oppfyllelse og brudd med rollemønsteret både kan føre til ærestap, som hos Ingunn, og økt ære, som hos Torhild og Eldrid. For Olav er det rollen som forsørger og beskytter av husholdet og ætten som er tydeligst. Olav innfrir på sett og vis de forventningene som stilles til ham. Han gjør sitt beste i rollene som husbonde, høvding og kriger, og det er i rolleutøvelsen at han får mest ære.

Vi har sett at mennene har en sterk æresfølelse, og at de konstant streber etter å oppnå ære, på tross av at dette ofte går imot egne behov og lyster. Mennenes og kvinnes æresstatus er knyttet sammen til en felles ære som gjelder for husholdet, og de er gjensidig avhengige av hverandre for å kunne opprettholde ættens ære. Hver person har likevel en individuell æresfølelse uavhengig av den andre parten.

Kvinnene får i hovedsak ære gjennom ekteskap, men som vi har sett har de en viss æresstatus også før ekteskapet. For alle de kvinnene og mennene vi møter i verket fungerer æren som en handlingsdrivende faktor i større eller mindre grad. Ærekjærheten er riktignok mer framtrædende hos mennene enn hos kvinnene.

Det generelle inntrykket av kvinnes ære er at de er underkastet mennene, og at de har få muligheter til å utvikle sin egen ære i positiv retning. Dette gjelder for eksempel Ingunn og Tora Steinfinnsdatter, Cecilia Olavs datter, Bothild Asgeirsdatter og Gunhild Bersesdatter – som alle lever under en manns formynderi. Eldrid og Torhild framstår imidlertid som markert sterke kvinner, som råder over sine egne skjebner. Deres uavhengighet gjør at de klarer å styre deres æresutvikling i positiv retning.

Enhver avgjørende situasjon i romanen blir et spørsmål om ære eller skam. Der personene ikke tar hensyn til æren, som når Ingunn lar seg lokke av Teit, blir den påfølgende

skammen styrende for den videre handlingen. Æren styrer menneskenes handlinger uansett om man handler for å oppnå ære eller ikke. Dette er en følge av ærens nedfelte posisjon i samfunnet, der hele det menneskelige fellesskapet følger et handlingsmønster der det å oppnå høy æresstatus er det endelige målet.

Olav og Ingunn føler begge at de taper kampen om æren, og at de ender opp med et skamfullt ettermæle. Ingunn taper fordi hun ikke mestrer sin rolle som husfrue og hustru, og Olav taper på grunn av sine syndige handlinger som han aldri klarer å rettferdiggjøre overfor seg selv. Ærestapet er hos begge først og fremst personlig, og det er ikke nødvendigvis slik at æren oppfattes likt for de andre menneskene som vurderer deres ære. Både Olav og Ingunn kan ha mer ære i bygda enn hva de selv føler. Deres fortidige æreløse handlinger forblir skjulte, og den æren som ble tapt som følge av de skjulte handlingene, er et lukket, personlig og indre anliggende.

Ingunn blir etter hvert glemt i bygda etter sin død. Eirik redder Olavs ære og gjenoppretter til slutt harmonien i Hestvikætten. Når Olav dør, er det ikke hans æreløse handlinger som blir husket, men heller hans dårlige lynne. Slik sett er kanskje ikke ettermælet så galt likevel: ”En djerv stridsmand hadde han været og en god, redelig bonde, men egen og uomgjængelig og en uglad fælle i glade mænds lag.” (Undset, 1927b, s. 334).

Litteratur

- Amadou, A. 1994, *Å gi kjærligheten et språk: syv studier i Sigrid Undsets forfatterskap*, Aschehoug, Oslo
- Bagge, S. 2005, *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000-1300*, Aschehoug, Oslo
- Bagge, S. 2009, "Menneskenes hjerter og Sigrid Undsets middelalder", i Imerslund, K. (red.), *Kaupang og bispesete: Hamar by i middelalderen*, Hamar Historielags årbok 2009, s. 20-38
- Berguson, C. J. 2003, *Challenging Authority: Saga, Gossip, Ballad and Legend as Narrative Voices in Sigrid Undset's Kristin Lavransdatter*, Doctor of Philosophy, University of Washington
- Blikrud, L. 1998, "Sigrid Undset og ættesagaen", i Aarnes A. (red.), *Atlantisk dåd og drøm: 17 essays om Island/Norge*, Aschehoug, Oslo, s. 205-222
- Blikrud, L. 2005, "Sigrid Undset: Litteraturprisen 1928", i Njølstad, O. (red.), *Norske nobelprisvinnere: fra Bjørnson til Kydland*, Universitetsforlaget, Oslo, s. 153-187
- Bull, E. 1927, "Kinck som historiker", i Harbitz, A. (red.), *Hans E. Kinck: et eftermæle*, Aschehoug, Oslo, s. 194-207
- Cowart, D. 1989, *History and the Contemporary Novel*, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville
- Engelstad, C. F. 1940, *Mennesker og makter: Sigrid Undsets middelalderromaner*, Aschehoug, Oslo
- Eid, H. B. 1993, "Lidenskap og lidelse: en motivanalyse av kjærlighetsberetningen i Sigrid Undsets verk om Olav Audunssøn", hovedoppgave, Universitetet i Oslo
- Eriksen, T. B. 1994, "Sigrid Undset og middelaldermennesket", i Eidsvåg, I. (red.), *Sigrid Undset, middelalderen – og vår egen tid: Nansenskolens årbok 1994*, Universitetsforlaget, Oslo, s. 13-24
- Eskeland, S. (red.) 1944, *Soga om Ragnar Lodbrok: med Kråke-kvædet*, Det norske samlaget, Oslo
- Frye, N., Baker, S. W., Perkins, B., Perkins, G. 1985, *The Harper Handbook to Literature*, Harper & Row, New York
- Granlid, H. O. 1964, *Då som nu: Historiska romaner i översikt och analys*, Natur och kultur, Stockholm

- Grøndahl, C. H. 1973, "Hedenskap og kristendom: en studie i Sigrid Undsets roman Olav Audunssøn", hovedoppgave, Universitetet i Oslo
- Grøndahl, C. H. 1982, *Ormens bitt: Menneskets vilkår i Sigrid Undsets roman Olav Audunssøn*, Aschehoug, Oslo
- Johansen, K. G. 1982, *Guds lys og mannens mørke: realisme og symbolikk i Sigrid Undsets roman Olav Audunssøn*, Aschehoug, Oslo
- Kluge, L. 2012, "På æren løs", i Stavrum, K. L. (red.), *A-magasinet*, nr. 8, s. 14-20
- Lien, H. 1997, "Egenvilje og gudslengsel: en studie av drømmer og syner i Sigrid Undsets Olav Audunssøn", hovedoppgave, Universitetet i Oslo
- Lothe, J., Refsum, C., Solberg, U. 2007, *Litteraturvitenskapelig leksikon*, 2. utg., Kunnskapsforlaget, Oslo
- Lukács, G. 1983, *The Historical Novel*, oversatt av Mitchell. H, Mitchell, S., University of Nebraska Press, Lincoln and London
- Lunden, K. 1985, *Dialog med fortida: historie og historikarar frå 1184 til 1984*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Mortensen- Egnund, I. (red.) 1986, *Håvamål*, Det norske samlaget, Oslo
- Nedkvitne, A. 2011, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, Spartacus Forlag, Oslo
- Paasche, F. 1970, "Sigrid Undset og norsk middelalder" [1929], i Paasche, F., *Essays i utvalg*, Aschehoug, Oslo, s. 34-47
- Pitt-Rivers, J. 1965, "Honour and social status", i Peristiany, J. G., *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Weidenfeld and Nicolson, London, s. 19-78
- Sigurdsson, J. V. 1999, *Norsk historie 800-1300: frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*, Det Norske Samlaget, Oslo
- Solberg, O. 1997, *Tekst møter tekst: Kristin Lavransdatter og mellomalderen*, Aschehoug, Oslo
- Sørensen, P. M. 1980, *Norrønt nid: forestillingen om den umandige mand i de islandske sagaer*, Odense Universitetsforlag, Odense
- Sørensen, P. M. 1993, *Fortælling og ære: studier i islændingesagaerne*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus
- Rønning, A. B. 2009, "Historie og fiksjon: til felles nytte og behag?", i Schaanning, E., Krefting E., Helness, A. (red.), *Arr: idéhistorisk tidsskrift*, nr. 3-4, s. 31-37

- Rønning, H. 1983, "Middelalderens lys – mellomkrigstidas lyst: om den historiske roman som genre og Sigrid Undsets middelalderromaner", i Øverland, J. (red.), *Vinduet*, nr. 3, s. 48-55
- Undset, S. 1925, *Olav Audunssøn i Hestviken*, Aschehoug, Oslo
- Undset, S. 1927, *Olav Audunssøn og hans børn*, Aschehoug, Oslo
- Undset, S. 1949, "Kristendom og seksualitet", i Worm-Müller, J. S. (red.), *Samtiden*, Aschehoug, Oslo, s. 109-115
- Undset, S. 1986, "En bok som blev et vendepunkt i mitt liv" [1945], i Daniloff J.F. (red.), *Artikler og essays om litteratur*, Aschehoug, Oslo, s. 299-307
- Undset, S. 2008, "Kristendom og kjønnsморal [1940], i Blikrud, L. (red.), *Sigrid Undset: essays og artikler 1940-1949*, Aschehoug, Oslo, s. 29-43
- Undset, S. 1930, "Ordet om ekteskapets uoppløselighet" [1930], i Blikrud, L. (red.), *Sigrid Undset: essays og artikler 1930-1939*, Aschehoug, Oslo, s. 89-100
- "ære", (sist oppdatert 14.02.2009), *Store norske leksikon*, [www.snl.no], Kunnskapsforlagets papirleksikon. Tilgjengelig fra: <<http://snl.no/ære>> [hentet 09.04.2012]